

SPECIALE UITGAVE VAN DE VERENIGING

OUD HOORN

Hoorn 650 jaar stad

Jubileum-
nummer

29e jaargang,
maart 2007

In dit nummer:

- Het stadsrecht van Hoorn
door drs. J.C.M. Cox
- Hoorn, dorp en stad
door Jan de Bruin

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Hoorn.
Losse nummers, voorzover voorradig verkrijgbaar tegen betaling van € 4,55 per stuk voor leden en € 5,70 voor niet-leden.
Voor bestellingen postgiro: 2144888

Vereniging Oud Hoorn:

Onder de Boompjes 22
1621 GG Hoorn
Tel. 0229-273570
e-mail: info@oudhoorn.nl
www.oudhoorn.nl

Openingstijden verenigingsgebouw:

dinsdag, donderdag en
zaterdag 10.00-16.00 uur

Bestuur:

E. S. Ottens, voorzitter
P. M. Huisman, secretaris
J. H. J. Spiekker, penningmeester
M. Faber-Zwart
J. Floris
J. Bronkhorst
C. Droog
L. van Apeldoorn

Lidmaatschap Oud Hoorn:

minimaal € 20,50 per jaar, inclusief toezending van het kwartaalblad.

Lid voor het leven door:

- een éénmalige bijdrage van minimaal € 572,- indien het lid 45 jaar of ouder is, of door:
- een éénmalige bijdrage van minimaal € 409,-, indien het lid 55 jaar of ouder is.

Giro 72 29 54 t.n.v.

Vereniging Oud Hoorn, lidmaatschap
Onder de Boompjes 22, 1621 GG Hoorn

Redactiecommissie:

L. P. M. Hoogeveen, R. de Knecht,
B. H. T. J. Leek, F. Uiterwijk, F. L. Zack

Redactie-adres:

F. Uiterwijk, Geldersesteeg 27
1621 LA Hoorn, tel. 0229-210220
femkeuiterwijk@hetnet.nl

Ereleden:

Mr. dr. B. R. Canneman (1909-1982)
H. Krijgsman (1914-1990)
D. Breebaart (1905-2002)
C. Kuppers (1921-1990)
Drs. H. M. van den Berg (1918-2005)
J. L. N. Dijkstra (1930-1992)
J. M. Baltus (1939-1994)
J. P. H. v.d. Knaap
J. E. J. Lamers
A. de Graaf
L. P. M. Hoogeveen
A. Boezaard
F. Uiterwijk
A. G. F. van Weel

Copyright:

Gehele of gedeeltelijke overname van teksten en/of illustraties uit dit blad is alleen toegestaan na toestemming van de auteur of de redactie van Oud Hoorn.

Productie kwartaalblad:

Vormgeving en pre-press:
Intro, Scan- en Digitaliseringsburo,
Heerhugowaard
Druk: Drukkerij Klaassen B.V., Zwaag

Beste lezer,

De vereniging Oud Hoorn viert dit jaar haar 90-jarig bestaan. De stad Hoorn herdenkt dit jaar, dat het 650-jaar geleden is, dat Hoorn stadsrechten kreeg. Het is belangrijk, dat je als inwoner van een dorp of stad iets van de historie van die plek tot je kan nemen. Een goede kennis van deze geschiedenis vormt een stevige basis in het leven. Oud Hoorn maakt zich daar nog steeds sterk voor. In deze speciale uitgave van ons kwartaalblad – een feestnummer zagezegd – leest u eerst hoe Hoorn haar stadsrechten verkreeg en toont de schrijver Joost Cox aan, dat we het 650-jarig bestaan van Hoorn eigenlijk een jaar te laat vieren. Ook leest u wat je als stad en inwoner, als poorter, nu wel en niet mocht doen en welke straffen er bij een overtreding moesten worden toegepast. Als u van de schrik bekomen bent, geeft het volgende artikel van Jan de Bruin een prachtig overzicht van de ontwikkeling, niet alleen van Hoorn, maar ook van West-Friesland met mooie duidelijke illustraties. Ik wens u namens de redactie van het kwartaalblad veel leesgenoegen toe!

Femke Uiterwijk

INHOUD

Het stadsrecht van Hoorn	3
Hoorn, dorp en stad	31

Bij de voorlaat:

Jan de Bruin, medewerker van het Westfries Archief, toont de originele stadsrecht-oorkonde uit 1356. Deze oorkonde is bevestigd op speciaal zuurvrij karton en hij wordt in een zuurvrije doos donker opgeborgen. Zo blijft dit kostbare stuk ook voor ons nageslacht bewaard!

Foto's en illustraties:

Archeologische Dienst gemeente Hoorn, Westfries Archief, Frans Zack

Vormgeefster Introscaan en drukkerij Klaassen hebben onze kleurenillustraties gesponsord.

Volgend nummer en inleverdatum kopij:

Het volgende nummer (29e jaargang nr. 2) zal omstreeks 15 juni 2007 verschijnen. U wordt verzocht eventuele kopij voor dit nummer uiterlijk 1 mei 2007 in te leveren bij het redactie-adres: F. Uiterwijk, Geldersesteeg 27, 1621 LA Hoorn.

Westfries Museum:

Rode Steen 1, Hoorn (tel. 0229-280022). Geopend: het gehele jaar, maandag t/m vrijdag van 11.00 -17.00 uur, zaterdag en zondag van 14.00-17.00 uur.
Bureau: Achterom 2-4, 1621 KV Hoorn.

Westfries Archief:

Regionaal Historisch Centrum voor oostelijk West-Friesland.

Bezoekadres: Blauwe Berg 5c, 1625 NT Hoorn

Postadres: Postbus 603, 1620 AR Hoorn

Telefoon: 0229-282500

Email: info@westfriesarchief.nl

De studiezaal is geopend van dinsdag tot en met vrijdag van 9.00-17.00 uur.

Vanaf 16.30 uur kunnen geen stukken meer worden aangevraagd.

Avondopenstelling elke tweede en vierde donderdag van de maand van 18.30- 21.30, maar in december de tweede en derde donderdag.

Museum van de Twintigste eeuw / Maquette Hoorn anno 1650.

(Eigendom van Vereniging Oud Hoorn):

Bierkade 4 en 4a, Hoorn. Geopend: dinsdag t/m zondag van 10.00-17.00 uur.

Het stadsrecht van Hoorn

'onsen goeden luden van Hoerne ...om meneghen trouwen dienst'

Drs. J.C.M. Cox

I. Inleiding

Eind maart 1356 reist een groep Hoornse notabelen naar het hof van de graaf van Holland te Haarlem. Het is een belangrijke reden waarom zij deze tocht ondernemen: op hun verzoek en tegen forse betaling zullen de inwoners van Hoorn namelijk het stadsrecht verkrijgen en daarmee poorters worden. Op zondag 27 maart zijn zij ruimschoots op tijd en in hun beste kleding aanwezig in de Gravenzaal. Graaf Willem zal in eigen persoon en in aanwezigheid van leden van de grafelijke raad de oorkonde van zijn zegel voorzien en daarmee rechtskracht verlenen.

Het voorname gezelschap gaat vervolgens eerst naar de abdij van Egmond waar een officieel afschrift van de oorkonde wordt opgesteld en aanvaardt daarna zo snel mogelijk de terugreis naar Hoorn om alle poorters trots de verworven oorkonde te laten zien. Het is feest in Hoorn want hun woonplaats heeft de status van stad verworven.

In de Middeleeuwen zijn in huidig Nederland in een tijdsbestek van zo'n vier eeuwen bijna 200 stadsrechten verleend. Er gaat dan ook vrijwel geen jaar voorbij zonder dat ergeens in Nederland een stadsrechtjubiläum op gepaste wijze en met de nodige stedelijke trots wordt gevierd. De jubilea van stadsrechten geven steeds weer aanleiding tot uitbundige feesten. Haarlem (1995), Delft (1996) en Alkmaar (2004) vierden alledrie dat ze 750 jaar geleden stadsrechten verkregen.

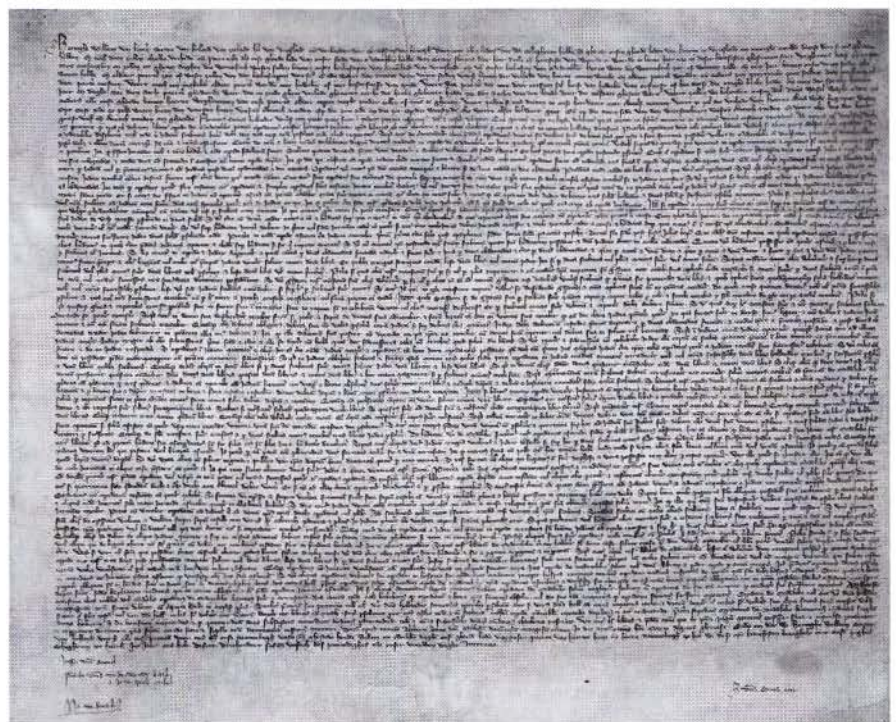
Ook de 650 jaar oude stadsrechten worden gevierd: Monnickendam en Weesp hadden in 2005 prachtige stadsfeesten, Enkhuizen vierde in 2006 feest terwijl in Hoorn en Edam in 2007 de nodige festiviteiten zullen losbarsten. En Purmerend loopt zich al warm voor 2010 (600 jaar).

Niet alleen uit historisch oogpunt valt deze bijzondere aandacht voor dergelijke 'jubeljaren' toe te juichen maar juist ook als 'maatschappelijk bindmiddel', het versterken van het 'stadsgevoel'. Het midden van de 14^e eeuw is voor het graafschap Holland in dit opzicht een interessante periode, aangezien er in de periode 1353-1357 maar liefst zes stadsrechten werden verleend, te weten aan

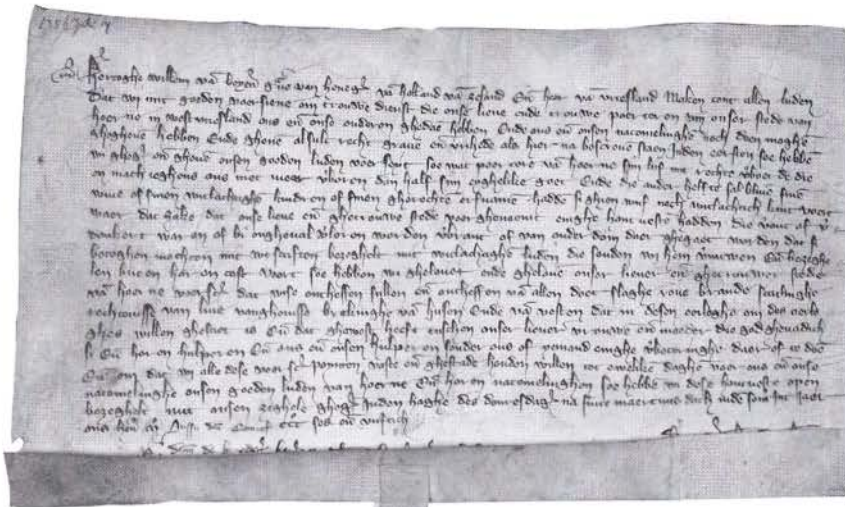
Naarden, Weesp, Enkhuizen, Monnickendam, Hoorn en Edam.¹

Zorgvuldig

Maar hoe kwam Hoorn eigenlijk aan haar stadsrecht? De gebruikelijke gang van zaken in die tijd was dat de ontvangers van de voorrechten, de zogenaamde *destinatariissen*, met hun verzoek om het stadsrecht naar de graaf gingen, met hem onderhandelingen voerden over de voorwaarden en over de koopprijs om vervolgens een conceptakte op te stellen en die ter bezegeling voor te leggen aan de graaf. Welnu, de Horinezen gingen zorgvuldig te werk. Ze wilden graag stadsrechten, wisten hoe de procedure werkte en begrepen dat ze dus zelf een 'destinatarisoorkonde' moesten opstellen.

De originele stadsrechoorkonde uit 1356 (Collectie Westfries Archief, Hoorn).

Voor de precieze inhoud van die conceptoorkonde namen ze de stadsrechoorkonde van Medemblik uit 1289 als voorbeeld. Die (Latijnse) tekst werd gewoon integraal opgenomen (geïnsereerd) in de Hoornse oorkonde waarbij voor de naam Medemblik dan steeds Hoorn diende te worden gelezen. Uiteraard werden vervolgens de nodige onderhandelingen met vertegenwoordigers van de graaf gevoerd over de specifieke Hoornse bepalingen. Overigens dient hierbij te worden aangetekend dat er in Hoorn dus personen aanwezig waren die voldoende waren geschoold in het Latijn en juridisch onderlegd om een eigen conceptoorkonde op te stellen en om de nodige onderhandelingen met de grafelijke raadslieden te voeren. Die besprekingen zullen nog de nodige tijd hebben geveerd vooraleer de stadsrechoorkonde officieel kon worden gezegd. En uiteraard diende er overeenstemming te worden bereikt over de prijs! Stadsrechten werden tenslotte niet zomaar verkregen. Vrijwel alle steden hebben, vaak zelfs fors,

voor hun stadsrechten moeten betalen. Zo moest Amsterdam in 1342 ook nog voor de uitbreiding van het stadsrecht een flink bedrag neerleggen. Graaf Willem IV gaf daarbij toestemming om dit bedrag om te slaan over de Amsterdammers.² Voor het Hoornse stadsrecht werd wel heel fors betaald: een bedrag van maar liefst 1550 schilden.

II. Hoorn in de periode 1350 – 1450

Hoe zal nu eigenlijk de plaats Hoorn er hebben uitgezien ten tijde van de stadsrechtverlening, hoeveel inwoners waren er en met welke middelen van bestaan en welke beroepen oefenden zij uit? De antwoorden op deze interessante vragen kunnen ons een beter inzicht verschaffen in de situatie in een kleine laatmiddeleeuwse stad rond het midden van de veertiende eeuw.

Hoorn kan rond 1350 worden gekenschetst als een handelscentrum voor West-Friesland aan de uitmonding van de Gouw³ in de Zuiderzee dat tevens als nederzetting van uit Denemarken en het

noorden van Duitsland afkomstige kooplieden diende. De oudste schriftelijke vermelding van Hoerne dateert van 1298.⁴

Handelssteden

Hoorn nam als een typische handelsplaats een strategische positie in, zowel in verband met de scheepvaart op de Zuiderzee en ook als overslagplaats van goederen van en naar het achterland. En dat vormde weer een belangrijke schakel in de ontwikkeling als handelsplaats op met name de Oostzeelanden. Tevens ontstond er een belangrijke economische activiteit op het gebied van de lakenijverheid. Maar omstreeks 1400 was Hoorn nog altijd een kleine enclave aan een natuurlijke havenkom in de toenmalige Zuiderzee. De inwoners van die regio werden door de Westfriese Zeedijk tegen de soms woeste zee beschermd, waarin bij de Rode Steen een overtoom lag. De eerste (houten) huizen werden op die locatie gebouwd op deze redelijk veilige dijk en ook langs de landweg (het Grote Noord), die in noordelijke richting voor verbinding met achterland zorgde.

Houten huizen

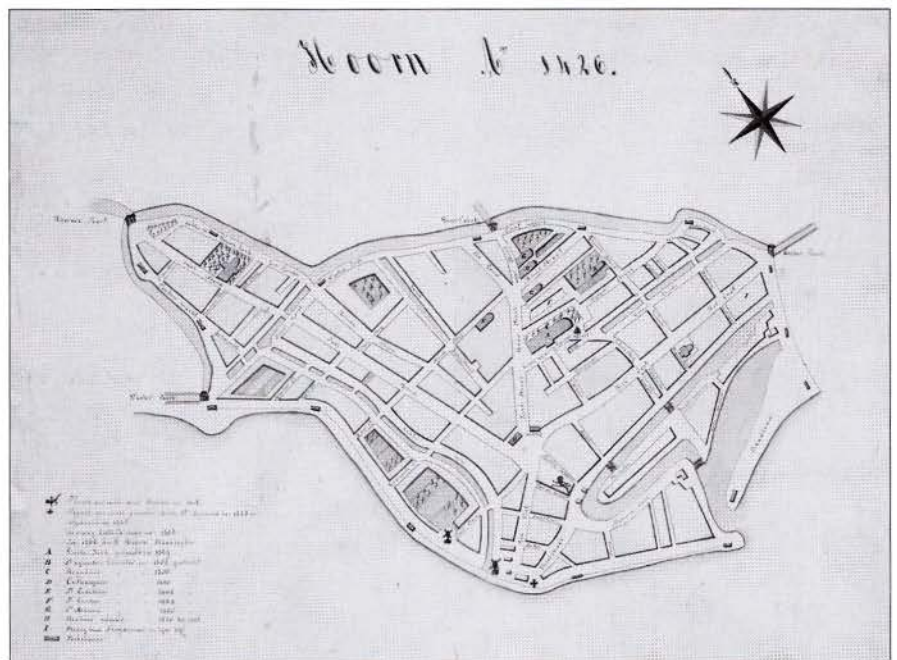
De hedendaagse bewoner en de bezoeker van Hoorn zien de stad grotendeels in een 17^e-eeuwse en latere 'uitmonstering'; een prachtig historisch stadsensemble, dat echter in vrijwel niets herinnert aan de situatie toen Hoorn stadsrecht verkreeg. Voor een goed begrip dient men zich te realiseren dat het Hoorn van toen vrijwel geheel uit kleine houten huizen (4 tot 5 m. breed) en schuren zal hebben bestaan. En dan niet eens heel veel huizen: naar schatting ging het in 1335 om zo'n 70 huizen en circa 420 inwoners⁵, niet direct een hoeveelheid waarbij wij aan een stad in wording denken. Er was al

wel een parochiekerk, blijkens een charter van de graaf van 4 januari 1347, waarin toestemming werd verleend tot de stichting van een gasthuis 'behouden die Prochi kercke van Hoerne al hoers recht'.⁶ Vanaf de tweede helft van de 14^e eeuw vestigden zich ook vijf kloosters in Hoorn, die voor belangrijke bouwactiviteiten zorgden. Ten opzichte van het aantal inwoners in 1335 mag de groei tot ongeveer het jaar 1426 ronduit spectaculair worden genoemd: Hoorn telde toen circa 650 huizen en rond 3800 inwoners. Daarmee was Hoorn inmiddels al wel uitgegroeid tot een middelgrote stad, die, in 1426, ook omweld en omgracht was.

De voornaamste ontsluiting van de stad vond uiteraard primair via het water plaats, terwijl het wegenpatroon vanuit de 'open' (niet ommurde) stad gewoon aansloot op de paden die naar de boerenhofsteden en de weidegronden in de omgeving leidden. Hoorn kende een rechtstreekse relatie met het achterland. In de periode na de stadsrechtverlening kende Hoorn vervolgens een ontwikkeling van activiteiten, zoals handel, scheepvaart en scheepsbouw en ook nijverheid. Door die handel en scheepvaart (vrachtvaart) was er tevens sprake van uitvoer en invoer van diverse producten ten behoeve van het achterland.

Dagelijks brood

In diezelfde periode – de tweede helft van de 14^e eeuw – kende Europa een forse economische (agrarische) crisis met grote consequenties voor steden en platteland. Hongersnoden, de Zwarte Dood⁷, overproductie van agrarische goederen met dalende prijzen tegenover stijgende lonen; dit alles leidde uiteindelijk overal tot dalende bevolkingsaantallen maar tevens

Reconstructiekaart van Hoorn in 1426, waarschijnlijk getekend door Paulus Jolly omstreeks 1850 (Collectie Westfries Archief, Hoorn).

tot een verhuizing van plattelanders naar de steden. Dat betekende voor o.a. Hoorn dat, ondanks deze malaise, een bevolkingsgroei plaatsvond in de tweede helft van de 14^e eeuw. Het stadsrecht versterkte deze ontwikkeling eveneens. Dat had indirect tot gevolg dat er omvangrijke infrastructurele bouwprojecten werden gerealiseerd, waarvoor veel arbeid vereist was.

In deze periode vindt in de meeste Hollandse steden een ontwikkeling plaats van min of meer semi-agrarische activiteiten naar handels- en nijverheidsactiviteiten. In het stadsrecht staan ook uitdrukkelijk bepalingen opgenomen dat de stedeling in de zaai- en de oogsttijd steeds gedurende veertig dagen buiten de stad mag verblijven. De burgers voorzagen in de meeste gevallen in hun dagelijks brood door een heel scala aan werkzaamheden: nijverheid, handel, tuinbouw, akkerbouw en vee-teelt en soms het verrichten van diensten voor het stedelijk bestuur, de kerk en rijkere inwoners. Die

nijverheid betrof voornamelijk allerlei ambachten: er waren dus ook in Hoorn smeden aanwezig en timmerlieden, metselaars, bakkers, vleeshouwers, kleermakers, schoenmakers, klompenmakers en wellicht ook leidekkers en steenhouwers (de *verstening* van de houten huizen komt dan ook op gang), wevers, brouwers en leerbewerkers. Die ambachtlieden voorzien in eerste instantie hun medeburgers en de inwoners in de directe omgeving van de stad van hun dagelijkse levensbehoeften en allerhande praktische producten.

Hoewel de meeste steden voornamelijk door lokaal gerichte werkzaamheden in hun directe onderhoud voorzagen, kon men niet zelf alle producten ter plekke fabriceren. Er dienden de nodige grondstoffen maar ook eindproducten, waaronder luxegoederen, van elders te worden aangevoerd. Omvangrijke bouwwerken als de Grote Kerk en in een latere periode de stadswallen en de uitbreiding van de havens zullen steeds een forse aanvoer van bouwmate-

rialen hebben betekend en veel gespecialiseerde ambachtslieden hebben aangetrokken. Er komen dus ook handelsstromen op gang met andere gebieden.

Bestuur

Politiek-bestuurlijk was de situatie vanaf het verkrijgen van het stadsrecht bepaald anders: de stad Hoorn werd bestuurd door een grafelijke schout en eigen Hoornse schepenen, die drie maal per jaar rechtsdagen hielden, inclusief de hoge jurisdictie⁸. Bovendien waren schout en schepenen bevoegd *keuren* te maken, eigenlijk nieuwe wettelijke voorschriften, voornamelijk met betrekking tot de openbare orde, een soort APV (algemene plaatselijke verordening) zouden we heden ten dage zeggen. De schepenen⁹ werden door de schout, namens de graaf, benoemd. Terwijl de schout als een soort officier van justitie en tegelijkertijd als commissaris van politie functioneerde, vormden de schepenen de stedelijke rechtbank en ook in de 14^e eeuw het stadsbestuur. In later tijd zouden de burgemeesters de taken als stadsbestuurders vervullen zodat er een scheiding in de taakuitoefening ontstond. Vanaf 1422 vond de verkiezing van de burgemeesters en schepenen plaats door *te boon te gaan*. Alle burgers die 10 pond schot betalen of tenminste voor 250 nobelen (500 gulden) gegoed zijn, komen op Goede Vrijdag in de Grote Kerk bijeen en trekken een zwarte of een witte boon. Diegenen die de negen zwarte bonen trekken, kiezen vervolgens de vier burgemeesters en de negen schepenen, in die tijd nog altijd een onbezoldigde bijbaan.

Dagelijks leven

En er was genoeg werk aan de winkel voor bestuurders en rechters, ook in een kleine stad als

Hoorn. Er was altijd wel wat te doen in zo'n kleine stedelijke gemeenschap: er waren veel kerkelijke hoogtijdagen, processies, het optreden van een boeteprediker, de terugkeer van een pelgrim, de verkiezing van schepenen en later van de raden, week- en jaarmarkten, kerkwijdingsfeesten, gildefeesten, het Meifeest, bezoeken van hoge personages, optredens van rondtrekkende muzikanten, terechtstellingen, rechtsdagen, branden, openbare verpachtingen van stedelijke onroerende goederen, accijnzen en functies, binnenkomende en vertrekkende schepenen, het uittrekken en terugkeren van de stedelijke krijgsmacht in verband met de *heervaart*.¹⁰

Alle stedelijke activiteiten vonden bij daglicht plaats, want nadat het donker was geworden werd het rustig en stil in de stad. De stadspoorten werden gesloten (in Hoorn pas in een latere periode), er mocht niemand meer in of uit de stad. Er was ook geen verlichting in de stad en je zou trouwens ook je nek breken in het donker over de slechte wegdekken. De werktijden liepen parallel aan het daglicht: je stond op met het krieg van de dag, ging aan de slag tot het weer donker werd en tijd om te rusten. In de zomer werkte je dus ook langer dan in de winter. En dat alles in een vaste regelmaat, van de dagen en de seizoenen.

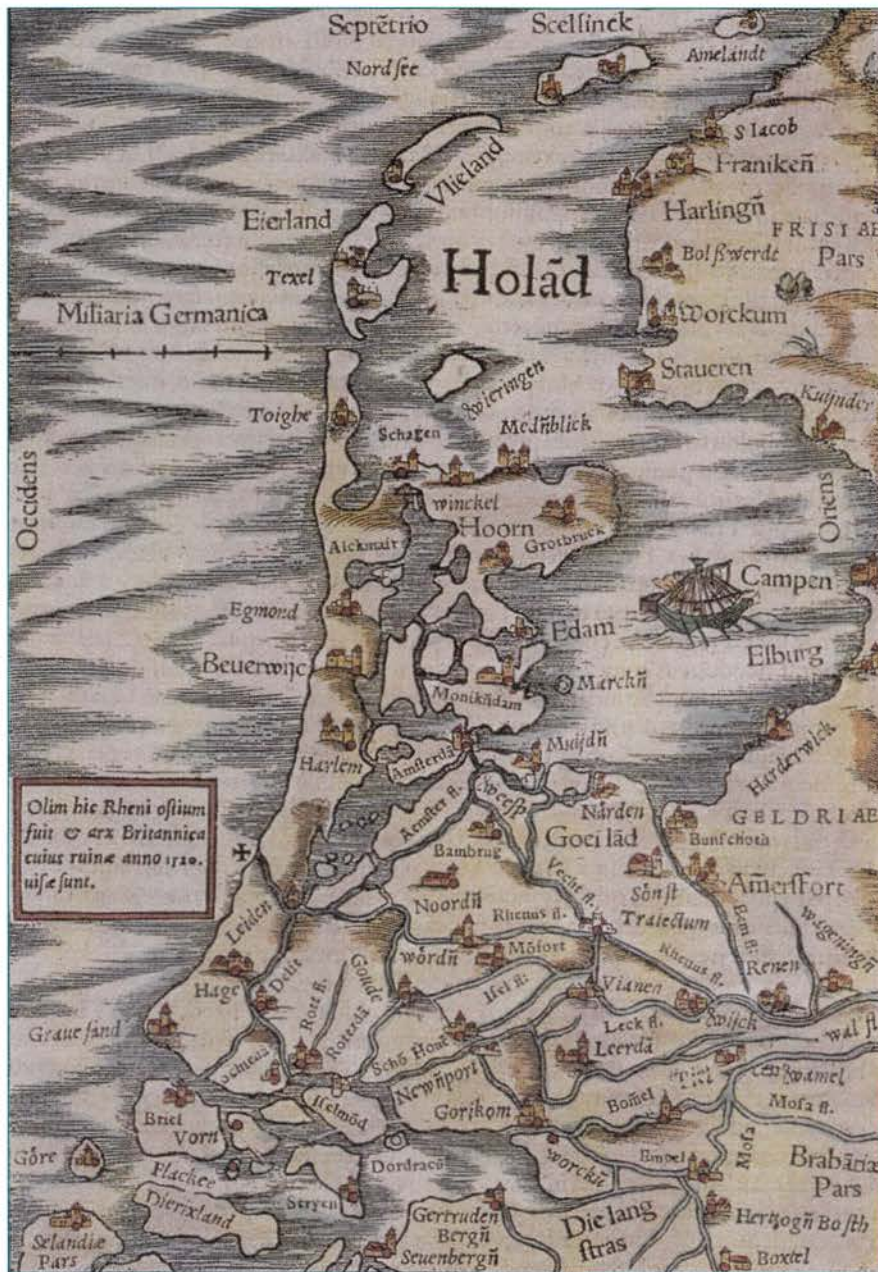
III. Het graafschap Holland tot het midden van de 14^e eeuw

Groei van het graafschap

Het graafschap Holland is in de loop van een aantal eeuwen gegroeid uit een aantal strategisch gelegen goederen aan de monding van de Maas. Aan het eind van de 9^e eeuw was de politiek-bestuurlijk-

ke macht in dit vooreerst nog bescheiden gebied in handen van graaf Gerulf, die wel als de stamvader van het gravenhuis van Holland wordt beschouwd. Gerulf, ook wel 'graaf der Friezen' genoemd, ontving in 889 deze gebieden van de koning van het Oost-Frankische Rijk als beloning voor zijn bijdrage aan het verdrijven van de Vikingen uit de kuststreken. De benaming 'Holland' was toen nog niet in zwang – deze zou voor het eerst aan het begin van de 12^e eeuw worden gebruikt. Vanaf dat moment was pas sprake van de 'graaf van Holland'. Vanaf de 10^e eeuw werkten de Hollandse graven noest aan de uitbreiding en verdediging van hun territorium. De Hollandse graven waren formeel nog steeds koninklijke ambtenaren, die hun functie in leen hielden van de koning van het Oost-Frankische, latere Duitse Rijk. Maar feitelijk groeiden de Hollandse graven uit tot autonome heren, die zichzelf steeds meer koninklijke rechten toeëigenden en grond en goederen in volle eigendom hielden. De grafelijke eigendommen bestonden onder andere uit grote 'landbouwhoven' waarop horigen werkten en allerlei diensten verrichtten.

De Hollandse graven trachtten hun gezag steeds verder naar het achterland uit te breiden, met name langs de oevers van de vele rivieren die door hun gebied stroomden. In de 11^e eeuw was er nog geen vast grafelijk bestuurscentrum: de graaf en zijn gevolg zouden nog eeuwenlang rondtrekken langs verschillende hoven binnen het graafschap. Rond het jaar 1000 zijn Rijnsburg en Vlaarding en de belangrijkste hoven van de graaf. Daarnaast zijn er hoven in Haarlem, Heemskerk en Delft. De graaf sprak in zijn graafschap recht en hief *botting*, een belasting die om de drie jaar geheven werd.

Kaart van het graafschap Holland (1554) naar Jacob van Deventer. Handingekleurde hout-sneede uit Sebastiaan Münsters *Cosmographia universalis*. (Collectie J.C.M. Cox).

Alhoewel ook West-Friesland formeel tot de grafelijke gebieden behoorde, bleek het in de praktijk knap lastig de weerbarstige West-Friezen te onderwerpen aan het grafelijk gezag. Ook in de 11^e eeuw bleef de strijd tegen de West-Friezen de Hollandse graven bezig houden.

Holland

In 1101 vinden we de eerste schriftelijke vermelding van de naam

Holland: Floris II, de Vette, werd in een oorkonde als eerste van zijn geslacht 'Graaf van Holland' genoemd. De Hollandse graven waren inmiddels uitgegroeid tot zelfstandige rijksvorsten, die hun graafschap in leen hielden van de Duitse keizer. Zij oefenden alle regalia – oorspronkelijk keizerlijke voorrechten – weliswaar in leen, maar toch geheel zelfstandig uit. Vooral het geheel aan grafelijke tollén, waar – overigens vaak be-

twiste – tol werd geheven, maakte de graven tot rijke en machtige heersers. Het graafschap was overigens in die 12e eeuw nog steeds landelijk van aard; er waren weliswaar verspreid liggende, bescheiden, prestedelijke nederzettingen en uiteraard een veelheid aan dorpen. Her en der waren ook grafelijke hoven en versterkingen, maar qua stedelijke ontwikkeling liep Holland bepaald achter op andere delen van West-Europa, waar de ontwikkeling van steden al in volle gang was. In de 13^e eeuw zou daarin snel verandering komen; vanaf het begin van die eeuw hebben de graven aan tal van plaatsen stadsrechten verleend. En dat niet alleen in Holland, maar ook in Zeeland, waar zij eveneens graaf waren geworden. Tussen 1213 en 1289 kregen o.a. Geertruidenberg, Dordrecht, Zierikzee, Middelburg, Haarlem, Delft, Alkmaar en Medemblik stadsrechten. De graven van Holland waren er echter ook nog steeds op uit om hun gebied te vergroten en tevens strategisch te versterken, zowel door stadsrechtverleningen als bijvoorbeeld door het bouwen van dwangburchten rond West-Friesland. In dat kader verwierven zij aan het eind van de 13^e eeuw ook de heerlijkheden Waterland en de Zeevang.

Oud Fries recht

De politiek-bestuurlijke situatie in Waterland en Zeevang, resp. West-Friesland verdient een nadere beschouwing. Deze gebieden hadden vanouds een bestuurlijke en rechterlijke structuur die op het Oudfriese recht was gebaseerd (aasdomsrecht).¹¹ Monnickendam en Edam waren gelegen in de heerlijkheid *Waterland* resp. *Zeevang*, die graaf Floris V in 1282 kocht van heer Jan Persijn.¹² Graaf Floris had voor de aankoop van Waterland en Zeevang deels poli-

tieke en deels financieel-economische motieven. Hij onderkende het belang van controle op de scheepvaartbewegingen op de Zuiderzee, langs de handelsroute van Utrecht over de Vecht en Zuiderzee naar de Oostzeelanden.¹³ Enkhuizen en Hoorn waren gelegen in Drechterland, één van de vier delen van *West-Friesland*. Na een jarenlange strijd tegen de graven van Holland, waarbij in 1256 zelfs rooms-koning Willem II (de vader van Floris V) was gesneuveld, werden de West-Friezen uiteindelijk in 1289 door graaf Floris V onderworpen.

Kennemer oriëntering

Deze gebieden kregen van de graaf het Kennemer landrecht, de 'Kennemer oriëntering', met uitzondering van Medemblik dat, in 1289, stadsrecht kreeg. West-Friesland behield als heerlijkheid een aparte plaats binnen de grafelijke gebieden: vanaf 17 maart 1291 tooiden de graven van Holland en Zeeland zich tevens met de titel 'heer van Friesland'. De oriëntatie op het landrecht van Kennemerland (in eerste instantie verleend aan de Kennemers bij handvest van 1274) was een welbewuste grafelijke bestuurspolitiek; het was een poging de oude (West-)Friese rechterlijke structuur in te bedden in een Hollandse, feodaal-militaire bestuursstructuur.¹⁴

Deze Kennemer oriëntering heeft standgehouden tot 1414/1415 in welke jaren een unieke en zeer typische aanpassing heeft plaatsgevonden, te weten de integrale stadsrechtverlening aan alle dorpen in het gehele West-Friese gebied onder gelijktijdige opheffing van de bestaande, in 1289 ingestelde baljuwschappen. In de periode 1289-1414 had in West-Friesland inmiddels al wel een aantal plaatsen stadsrecht verkregen: Enkhui-

zen en Hoorn in 1356, Grootebroek in 1364 en Schellinkhout in 1402 (allen het stadsrecht van Medemblik). In Waterland, resp. Zeevang kregen Monnickendam in 1356, Edam in 1357 en Purmerend in 1410 stadsrecht. In 1414/15 kwamen in West-Friesland twaalf 'kleine steden' (feitelijk bestuurlijk-juridische samenvoegingen van dorpen met stedelijke rechtsbepalingen) tot stand. De noodzaak tot deze bestuurlijk-juridische reorganisatie schijnt te hebben gelegen in de tekort schietende rechtspraak en de klachten over 'knevelarijen' door de baljuwen. In de handvesten zelf is steeds sprake van 'onse goede lude ende gemeen ondersaten [die] ... lange tijt in crancken snoden regimente gestaen hebben'.¹⁵ Maar nu terug naar de periode 1356-1357.

Opvolgingsperikelen

Wat was nu eigenlijk de politiek-bestuurlijke situatie in het graafschap Holland in het midden van de 14^e eeuw? Na het sneuvelen van de Hollandse graaf Willem IV in de strijd tegen de Friezen bij Staveren op 26 september 1345 was – omdat het huwelijk van de graaf met Johanna van Brabant kinderloos was gebleven – de mannelijke opvolging in de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland en de heerlijkheid Friesland via de lijn van het huis Avesnes afgebroken. De opvolgingskwestie bracht de nodige perikelen met zich mee en gaf bovendien aanleiding tot een hevige binnenlandse strijd, die later bekend kwam te staan als de Hoekse en Kabeljauwse twisten.

Aangezien alle rechtstreekse erfgenamen van Willem IV vrouwen waren, namelijk zijn vier zusters, ontstond een probleem bij de opvolging van de grafelijke waardigheid. De opvolging in het graafschap Henegouwen gaf geen pro-

bleem aangezien het een spilleleen was.¹⁶ Voor Holland, Zeeland en Friesland lag dit echter anders: niet alleen was het niet geheel duidelijk of deze graafschappen zwaardleenen¹⁷ waren maar bovenal waren er spanningen tussen diverse partijen, zowel binnenlands als buitenlands. Binnenlands speelde de positie van een deel van de adel, de Duivenvoordse clan, een belangrijke rol, evenals de verhouding van de graaf tot de standen en de tegenstelling tussen een aantal steden in relatie tot de Dordtse stapel. Daar kwam nog bij dat de bisschop van Utrecht in deze periode pogingen deed het eerder aan de graaf van Holland verloren gebied terug te winnen.

Argusogen

Vanuit het buitenland werd vanwege de vele belangen eveneens met argusogen naar deze kwestie gekeken. De oudste zuster van de graaf, Margaretha, was getrouwd met de Duitse keizer, Lodewijk de Beier. En de keizer zou uiteindelijk over de erfopvolging een beslissing moeten nemen aangezien het graafschap Holland deel uitmaakte van het Duitse rijk. Inmiddels had de Engelse koning al actie ondernomen: hij maakte voor zijn vrouw Philippa (één van de zusters van Willem IV) aanspraak op Zeeland. De standen (edelen en steden) van Holland en Zeeland waren, zo bleek uit diverse bijeenkomsten, verdeeld over de hele kwestie en kwamen overeen zich pas in februari 1346 over het opvolgingsrecht te zullen uitspreken. Intussen had de Duitse keizer echter al een besluit genomen: hij had op 15 januari 1346 zijn echtgenote Margaretha (de oudste dochter van graaf Willem III) eigenmachtig beleend met de graafschappen Holland, Zeeland en de heerlijkheid Friesland. En in Henegouwen werd Margaretha als

gravin ingehuldigd.

Margaretha werd in juli 1346 echter door haar echtgenoot, de keizer, teruggeroepen naar Beieren. Vanwege haar aanstaande afwezigheid moest zij nu de waarneming van het bestuur van Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland regelen. De standen stemden daartoe in met de benoeming van Willem, Margaretha's tweede zoon, die in 1346 overigens nog maar 13 jaar oud was. Willem verkreeg als feitelijk troonopvolger bij oorkonde van 8 september 1346 de titel van 'verbeider van de grafelijkheid van Henegouwen, Holland en Zeeland en de heerlijkheid van Friesland'. Een grafelijke raad, onder leiding van zijn oudoom Jan van Beaumont, zou Willem terzijde staan en feitelijk het bewind voeren.

Na de plotselinge dood van de keizer, eind 1347, werd de zaak gecompliceerder. Vanwege haar belangen in Beieren deed Margaretha bij oorkonde van 3 januari 1349 plots afstand van de grafelijkheid in Holland en Zeeland (en de heerlijkheid Friesland), waardoor Willem daar graaf kon worden. Henegouwen wilde ze tot haar dood behouden, waarna het aan Willem zou toevallen. Haar voorstel deed ze vergezeld gaan van zeer forse financiële eisen – 15.000 gulden ineens en een jaargeld van 6.000 gulden. De standen van Holland weigerden dit waardoor de situatie nog instabieler werd. In 1350 herriep Margaretha al haar besluiten en kwam in actie. Beide partijen, de *Hoeken* (aanhangers van Margaretha) en de *Kabeljauwen* (aanhangers van Willem) verbonden zich onderling (via de Kabeljauwse en Hoekse Verbondsaktes) en in 1351 brak een regelrechte burgeroorlog uit in Holland en Zeeland. De strijd werd beslecht in Willems voordeel bij de zeeslag

van Zwartewaal (bij Brielle). Willem trad steeds zelfverzekerder op in de samenwerking met de standen van Holland en dan vooral met de steden, die hij aan zich verplichtte door het verlenen van de nodige (stadsrecht-)privileges en door de instelling van een stedelijke adviesraad.

Verzoening

Eind 1354 verzoenden moeder en zoon zich: Margaretha kreeg een flink bedrag ineens en een lijfrente, evenals Willems toezegging tijdens haar leven geen aanspraak te maken op Henegouwen. De steden waren hiermee niet erg ingenomen, hetgeen mede resulteerde in de bevestiging en uitbreiding van privileges aan de 'oude' steden, opdat zij toch hierin zouden bewilligen. Daarnaast vond een uitbreiding van het aantal steden plaats door de toekenning van nieuwe stadsrechtelijke privileges door graaf Willem V aan o.a. Enkhuizen, Hoorn, Monnickendam en Edam in de jaren 1356 en 1357. Zoals aangegeven dient hierbij te worden bedacht dat deze privileges niet zo maar werden verstrekt: vrijwel altijd werd daarvoor door de inwoners van de 'aanko-

mende stad' flink betaald.

Behalve deze perikelen laaide in de genoemde periode ook weer één der Stichtse conflicten op. Na het bestand van juli 1346 waren de Hollanders voornamelijk bezig geweest met hun interne machtsconflicten, maar in 1355-1356 brandde de strijd wederom los. De aanleiding hiertoe was vooral gelegen in de voor Holland vernederende verdragen tussen de bisschop van Utrecht en Willem V van 1351-1352. Al met al waren het dus spannende, onzekere en vooral ook voor de grafelijkheid dure tijden onder steeds sterk wisselende omstandigheden.

Eind 1357 verkeerde graaf Willem V in *kranken sinne*. Hij kwam ziek terug van een reis naar Engeland, waarna de artsen gedurende enkele maanden probeerden hem te genezen. Dat lukte echter niet: Willem, die nu de *dolle graef* werd genoemd, was en bleef 'gek'.¹⁸ Hij leefde nog 30 jaar in eenzame opsluiting op het kasteel van Le Quesnoy in Henegouwen. In naam bleef hij echter de graaf, terwijl zijn broer Albrecht van Beieren de feitelijke machthebber was onder de titel van *ruwaard*.

IV. De betekenis van het stadsrecht van Hoorn

Alvorens het afzonderlijke stadsrecht van Hoorn te bespreken, is het zaak een definitie van de begrippen 'stad' en 'stadsrechten' te geven. De omschrijving van het begrip 'stad' heeft in de geschiedkundige wetenschap steeds tot grote discussies aanleiding gegeven. Tegenwoordig wordt echter vrijwel algemeen de volgende definitie van Van Uytven gehanteerd: *de stad is een nederzetting met centrale functies, waaraan zij haar gediversifieerde sociaal-economische structuur, haar relatief dichte bevolking en geconcentreerde bebouwing en een*

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Holland en Zeeland en heer van Friesland.

Stadsplattegrond van Hoorn, omstreeks 1560 getekend door Jacob van Deventer (Collectie Westfries Archief, Hoorn).

tegenover de omgeving afstekend uiterlijk en een eigen mentaliteit dankt.¹⁹

Het begrip 'stadsrecht' wordt door mij omschreven als: *een stelsel van rechten en plichten van de stad, vastgelegd in een door de heer verleende en gezegelde stadsrechttoorkonde met als essentieel element dat de plaats bestuurlijk-juridisch autonoom werd ten opzichte van het omringende platteland en het daar geldende landrecht; de inwoners verkrijgen ook het 'keurrecht', het recht om eigen stedelijke rechtsregels te maken.*²⁰

Hierdoor gold ook: 'stadsrecht breekt landrecht'. De stad vormde dus een zelfstandige rechtskring met eigen wetgeving, bestuur en rechtspraak.²¹ Men viel daardoor niet langer onder het algemeen

geldende landrecht met zijn vaak ingewikkelde en langdurige procedures.

Filiatie

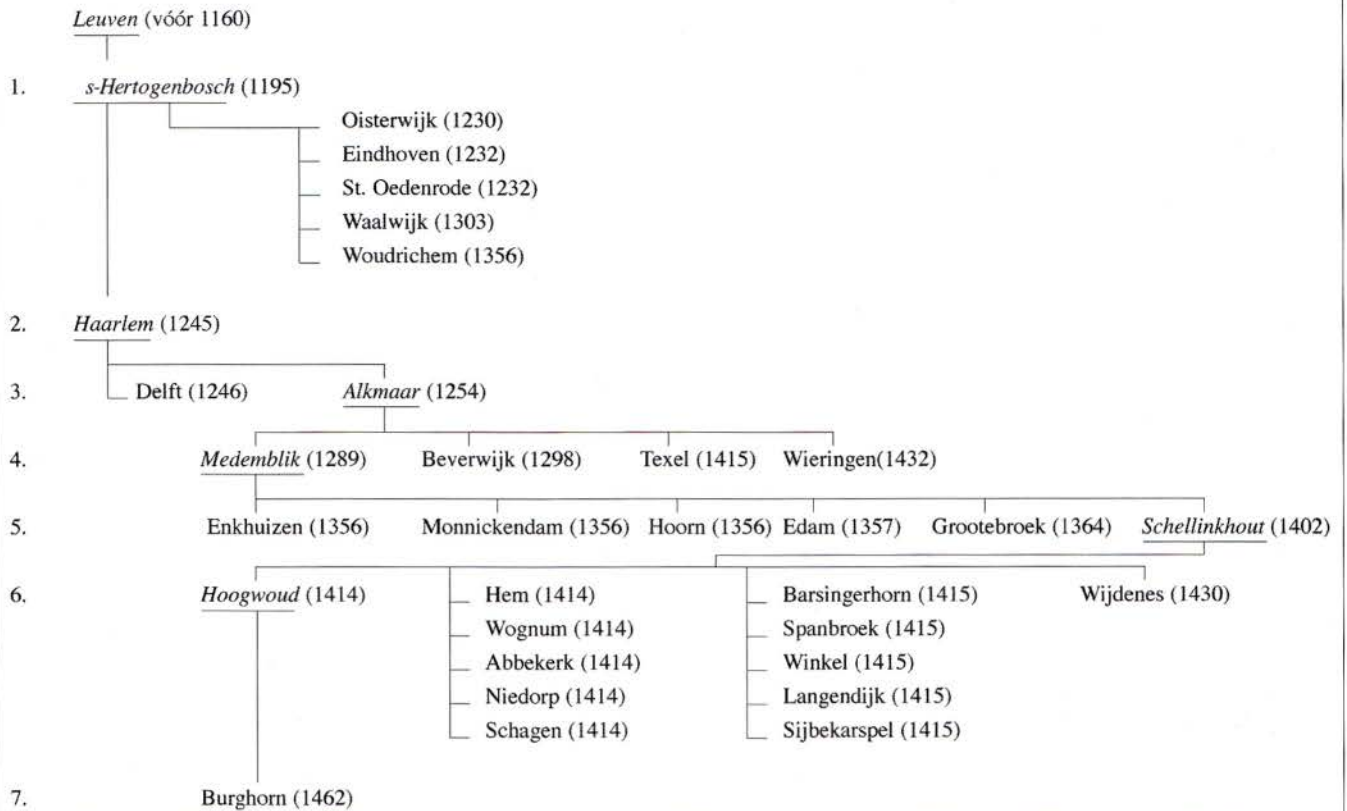
Tussen de diverse steden bestonden in de Middeleeuwen veelal 'stadsrechtelijke banden', in die zin dat het stadsrecht van de ene stad werd 'doorgeleverd' aan een andere. Deze zogenaamde 'stadsrechtfiliale' vormt een belangrijk element in het onderzoek naar de stadsrechtverleningen. De inhoud van vele stadsrechttoorkonden, en van het door de steden vervolgens zelf ontwikkelde recht (de *keuren*), laten vaak zoveel overeenkomsten zien, dat die steden op basis van nauwe relaties in groepen zijn ingedeeld: de stedenfiliaties.²² In

die situaties voorzag een bestaande stad, – de 'moederstad' – de nieuwe stad van haar stadsrechten. Dat kon gebeuren om diverse redenen: het recht van de 'moederstad' had reeds zijn waarde bewezen; beide steden vielen onder dezelfde (lands- of stads)heer en/of er bestonden bijzondere betrekkingen van economische of politieke aard tussen beide steden.

De bekendste Nederlandse stadsrechtfamilie is wel de Brabants – Hollandse. Dit stadsrecht is over zeven 'generaties' doorgeleverd: van Leuven aan Den Bosch – aan Haarlem – aan Alkmaar – aan Medemblik – aan Enkhuizen – en vervolgens gaf Schellinkhout het stadsrecht door aan de West-Friese plattelandssteden in de periode 1414-1415.²³ Ook het stadsrecht van Hoorn behoort dus tot deze familie. Dat betekent in dit geval dat Hoorn – wellicht via Enkhuizen dat een jaar eerder stadsrecht had verkregen – het recht van Medemblik heeft verkregen. Elk stadsrecht kende specifieke aanvullingen en omschrijvingen, toegespitst op de lokale omstandigheden. Het recht van Medemblik is vrijwel letterlijk overgenomen van dat van Alkmaar, en dat weer van Haarlem.

In de 13^e en 14^e eeuw is de belangrijkste betekenis van het stadsrecht gelegen in het feit dat men over een eigen stadsbestuur en eigen stedelijke rechtspraak beschikt, evenals het keurrecht. Ook van belang is: *stadrecht breekt landrecht*²⁴; het betekent kortere, minder omslachtige procedures, vooral van belang voor de handel en het marktwezen. De burgers verkrijgen het recht om alleen voor de eigen, stedelijke rechtbank te kunnen worden gedaagd, het zgn. *ius de non evocando*. Bijzonder recht ging hier dus voor algemeen recht, een situatie die we ons heden ten

Leuvens - Bossche - Haarlemse Stadsrechtfamilie

De cursief aangegeven steden zijn de "moedersteden" via welke doorverlening plaatsvond. © J.C.M. Cox, 2006.

dage niet goed meer kunnen voorstellen, nu het Europees recht in een groot aantal gevallen voorrang heeft op ons nationale recht. In die tijd gold echter veel nadrukkelijker het beginsel van de eigen soevereiniteit, waaraan niet of nauwelijks mocht worden getornd.

Voorrechten

Ook verkrijgt men over het algemeen tolvrijdom in het gehele gebied van de landsheer. Men kon ook het poorterrecht verkrijgen, meestal tegen betaling aan de landsheer en aan de stad. En de burgers krijgen het recht op een eigen zegel, symbool bij uitstek van hun autonomie. Het oudst bekende stadszegel van Hoorn dateert van 1361 en toont een schild beladen met een hoorn. Het heeft als randschrift HO[C] [E]ST SINGNUM [D]E HOERNE.²⁵

Een aantal steden verkrijgt ook de 'hoge jurisdictie', en zal als teken daarvan de stedelijke galg op een duidelijke plaats buiten de stad opstellen. Als tegenprestatie voor al dergelijke voorrechten moeten de burgers wel jaarlijks een bedrag aan de landsheer betalen – *de bede* – en moeten zij met een aantal vooraf bepaalde manschappen *ter heer-*

Het oudste stadszegel van Hoorn (1361).

vaart, als de landsheer ten strijde trekt en daartoe oproept. Er zijn dus wederkerige belangen van heer en burgers. Een andere reden zal de ontevredenheid van die van Hoorn zijn geweest over het functioneren van de baljuw van het Oosterbaljuwschap. En voor de graaf was wellicht de belangrijkste reden de financiering van zijn oorlog tegen de bisschop van het Sticht, die hij eind 1355 was begonnen.

De stedelijke status en de vele voorrechten hebben van Hoorn eeuwenlang bestuurlijk een bevoorrechte plaats gemaakt. Hoorn heeft zelfs een plaats verkregen in de Staten van Holland als de tweede in rang (na Alkmaar) van de zeven stemhebbende steden van het Noorderkwartier. Daartoe beschikte men ook over een eigen

logement in Den Haag voor de heren burgemeesteren en de secretaris van de stad. Het was een gezamenlijk logement (sinds 1656) van de steden Hoorn, Edam, Monnickendam, Medemblik en Purmerend. Zij verhuisden in 1747 naar het voormalige woonhuis van Van Oldenbarneveldt aan de Kneuterdijk. In dat pand is nu de Raad van State gevestigd.

De (18) stemhebbende steden in de Staten van Holland maakten (Amsterdam voorop) de dienst uit. De historisch gegroeide, stadsrechtelijke status was hierbij bepalend. Tal van steden hadden al die eeuwen geen toegang tot de Staten. Tot aan de komst van de Fransen in 1795 heeft dit systeem voortbestaan.

V. De inhoud van het stadsrecht van Hoorn

Datering

Eén van de steeds weer optredende problemen bij de Hollandse stadsrechtvieringen is de juiste datering. De grafelijke kanselarij hanteerde namelijk vanaf het midden van de 13e eeuw de Paasstijl, waardoor het nieuwe jaar aanving op eerste paasdag en niet, zoals nu gebruikelijk, op 1 januari.²⁶ Aangezien daarmee lang niet altijd rekening werd gehouden, is nog al eens op het verkeerde moment feest gevierd!

Zo vierde Enkhuizen 600 jaar stadsrechten in 1955 aangezien in de oorkonde letterlijk staat: *des woensdaghes na Sinte Pouwelsdach conversio in 't jaer ons Heren durent drie hondert vive ende vijftich*. Dat zou dan op 28 januari 1355 zijn. Aangezien die datum echter pas voor het eerst voorkomt ná eerste paasdag (24 april) 1355 (waarmee dat jaar aanvangt) gaat het dus om het jaar 1356, en wordt het 27 januari 1356.

Ook in Monnickendam en Hoorn

is hiermede geworsteld wat heeft geleid tot de omstandigheid dat de viering in Monnickendam een jaar te vroeg plaatsvond (2005) en in Hoorn een jaar te laat (2007). Algemeen werd tot dusverre aangenomen dat juist vanwege de Paasstijl van de grafelijke kanselarij Hoorn in 1357 stadsrecht heeft verkregen. De in de oorkonde opgenomen datering luidt: 'Ghegheven toe Haerlem int jaer ons heren durent driehondert ses ende vyftich des zonnendaghes nae onser vrouwen daghe Annunciatio'. Volgens de Paasstijl zou dat dan inderdaad zondag 26 maart 1357 zijn. Op het eerste oog dus recht in de leer en keurig conform de hulpwetenschap der chronologie of tijdrekenkunde! En Noordeloos geeft ook een fraaie (maar geconstrueerde) beschrijving van de 'ontstaansgeschiedenis' van deze oorkonde.²⁷

Hier doet zich echter een interessante kwestie voor met betrekking tot de *intitulatio*, de aankondiging van de hoedanigheid van de verlener van de voorrechten. In de gelukkig bewaard gebleven originele stadsrecht-oorkonde van Hoorn staat vermeld dat *Hertoghe Willaem van Beyeren, grave van Holland, van Zeeland, here van Vriesland ende verbeyder der graeffscap van Heneghouwen* eenieder bekend maakt dat hij al deze voorrechten aan Hoorn heeft verleend en er zijn zegel aan heeft gehecht. Willem V wordt dus nadrukkelijk aangekondigd als *verbeider* van het graafschap Henegouwen en niet als *graaf*. Vanaf het moment van het overlijden van zijn moeder, gravin Margaretha, op 23 juni 1356 was Willem echter geen verbeider meer, maar was hij automatisch graaf geworden! Vanaf die datum wordt Willem dan ook stevast als *graaf* van Henegouwen vermeld (zijn inhuldiging als graaf vindt

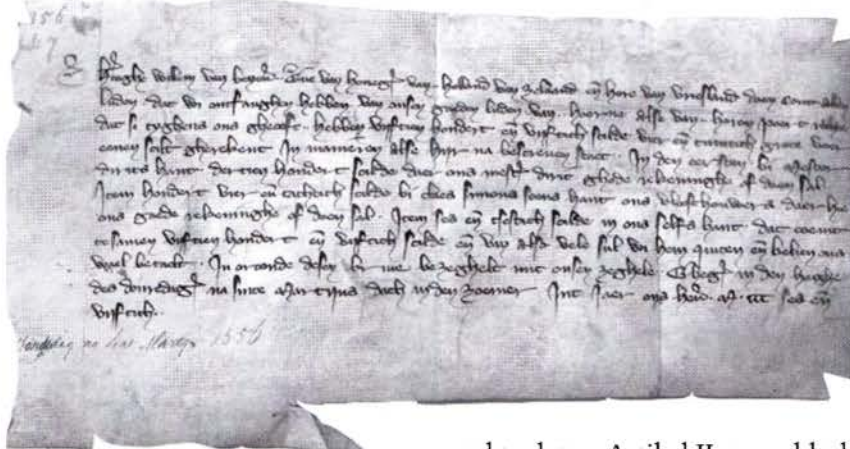
tussen 15 en 27 juli 1356 plaats in de steden van Henegouwen). Dit is zelfs een zodanig belangrijke titel dat die vóór die van graaf van Holland wordt vermeld! Het is dan ook onmogelijk dat Willem V in 1357 in zijn eigen officiële stukken nog als *verbeider* zou worden betiteld. Bovendien wordt al op 30 maart 1356 een zogenaamd *vidimus*²⁸ van de oorkonde opgesteld door de abt van de abdij van Egmond.

Er zijn ook nog andere feiten die de stadsrechtverlening in 1356 staven. Zo worden de inwoners van Hoorn al in juli 1356 *poorters* (stedelingen) genoemd en is er een grafelijke kwitantie van 7 juli 1356 vanwege de betaling van 1550 schilden voor het (eerder) verleende stadsrecht. Ook zijn er op 26 maart 1357 in het geheel geen oorkonden gezegd, terwijl de graaf in die maand niet in Haarlem maar in Middelburg verbleef. En ten slotte verleent Willem V op 7 juli 1356 een aanvulling op de stadsrechten inclusief vergiffenis voor de door Hoorn begane misdrijven tijdens de oorlog tussen hem en gravin Margaretha.²⁹ In deze oorkonde is ook (zoals het hoort) sprake van Willem V als 'grave van Henegouwen' en tevens van 'onse lieve ende trouwe poirteren van onser stede van Hoirne'.³⁰ De conclusie is dan ook: de inwoners van Hoorn hebben al op 27 maart 1356 stadsrechten verkregen.

Onsen goeden luden van Hoerne

Overigens heeft Hoorn heel wat dieper in de buidel moeten tasten dan een jaar eerder Enkhuizen: zij betaalde maar liefst 1550 schilden zoals blijkt uit de eerder genoemde grafelijke kwitantie van 7 juli 1356. Die vermeldt: '...dat wi ontfanghen hebben van onsen goeden

Kwitantie van 7 juli 1356 voor 1550 schilden als betaling voor het stadsrecht (Collectie Westfries Archief, Hoorn).

luden van Hoorne alse van horen poert rechte dat si tyghens ons ghecoft hebben vijftien hondert ende vijftich scilde...³¹

De stadsrechtsoorkonde zelf is zeer afwijkend van die van Enkhuizen, aangezien hier de zeven specifiek Hoornse bepalingen in het Middelnederlands zijn opgenomen voorafgaand aan de tekst van Medemblik, die vervolgens woordelijk in het Latijn is ingevoegd. Aan het eind van de oorkonde worden vervolgens, wederom in het Middelnederlands, de geijkte formules, de datering en de plaats van verlening toegevoegd. We zullen de specifieke, Hoornse bepalingen nader onder de loep nemen. Voor wat betreft de artikelen die zijn overgenomen van Medemblik houd ik de desbetreffende nummering aan zoals die ook in de stadsrechten van Haarlem, Delft, Alkmaar, Medemblik en Beverwijk wordt gebruikt. De specifiek Hoornse, in het Middelnederlands gestelde, bepalingen worden door mij met Romeinse cijfers aangeduid.

In artikel I staat dat Hoorn geen inwoners van de baljuwschappen van Kennemerland, van West-Friesland of Medemblik, lees: het Oosterbaljuwschap, als poorters

zal toelaten. Artikel II vermeldt dat een poorter van een (andere) vrije stad wel als poorter mag worden opgenomen mits hij zijn poortrecht elders opgeeft. Volgens artikel III mag ook eenieder poorter van Hoorn worden door huwelijk (met een Hoornse) of door vererving van goederen. Een nieuwe poorter die binnen een jaar wordt aangesproken vanwege een eerder, elders gepleegd misdrijf, zal geen bescherming genieten volgens het poortrecht; eerst zal hij worden berecht volgens het recht van het gebied waar het misdrijf is gepleegd, aldus art. IV. De graaf behoudt zich al zijn rechten voor aangaande de tol, waag, wissel en maat, en al zijn andere goederen in Hoorn; uitgezonderd dat de poorters van Hoorn mogen tappen zonder tol of tijns te betalen (art. V). De bepaling betreffende de heervvaart staat in art. VI: de poorters van Hoorn zullen twaalf mannen leveren. En in art. VII staat de omschrijving van het gebied, de vrijheid, waarbinnen de stadsrechten geldig waren; daarmee werd dat gebied onttrokken aan het baljuwschap van Medemblik. Hierna volgen de 71 oorspronkelijke artikelen van het stadsrecht van Medemblik.

In het eerste artikel werd bepaald dat de Horinezen waren vrijgesteld van tolheffing over water en over land in het gehele graafschap Holland. Dat betekende een belangrijke impuls voor de handel.

Artikel 2 bood de poorters van Hoorn een belangrijke rechtsbescherming: zij konden alleen voor hun eigen schepenen terechtstaan, ook als zij in een andere stad of op het platteland iets hadden misdaan. Het poorterschap is vereist om deel uit te maken van de stedelijke gemeenschap. In artikel 4 staan de vereisten: een eed van trouw aan de graaf en aan de stad en een betaling aan schout, schepenen en de bode. De Hoornse *'stads-lucht maakt vrij'*: nadat iemand poorter is gemaakt zal hij aan niemand horig zijn, maar zal hij de vrijheid genieten volgens het recht van de stad (art. 57).

Verder wemelt het stadsrecht van de procesrechtelijke bepalingen over kwesties met betrekking tot onroerende zaken, getuigenverklaringen, misdaden, afleggen van de eed, panden van goederen, erfeniskwesties, etc. Tevens staan de nodige straffen opgenomen, waaronder onthoofding in geval van diefstal, brandstichting (de stad bestond voornamelijk uit houten huizen, hetgeen een zeer ernstig risico vormde voor de gehele gemeenschap) en verkrachting. Ook vechten, huisvredebreuk en het gebruik van valse maten en gewichten werd bestraft met zware boetes.

Die straffen waren pittig en *'evenredig'*, aldus art. 23: *'Iedere geweldpleger zal, wanneer hij door schepenen schuldig is bevonden aan de geweldpleging, hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lijf moeten verliezen'*. Een bijzonder aanschouwelijke straf staat in art. 25: *'Maar wanneer iemand in zijn*

eigen huis een dief grijpt, dan zal hij hem vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn buren er bij roepen, en hij zal samen met zijn buren de vastgebonden dief zo lang vasthouden totdat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout kan overdragen, met de gestolen zaak op de rug gebonden, en dan zal de schout de dief ter terechtzitting aanklagen en met hem handelen volgens het vonnis van schepenen'. Van belang is tevens het verbod op duellieren (art. 44).

Agrarisch

Dat er ook nog sprake was van een deels agrarische gemeenschap, blijkt uit de artikelen waar toestemming wordt verleend aan de poorters om gedurende de zaai- en oogsttijd een bepaalde tijd buiten de stad te mogen verblijven. In principe dienden de poorters namelijk het gehele jaar in de stad te wonen teneinde de stedelijke belangen te verdedigen en elkaar als poorters bij te staan. In geval van dreigend onheil werd de noodklok van de stad geluid. Poorters waren dan verplicht te verschijnen op straffe van een boete (art. 34).

Een zeer belangrijk voorrecht betrof het zogenaamde *keurrecht*: het recht van schout en schepenen om nieuwe stedelijke wetten en regels te maken. En aan het gezag van schepenen viel niet te twijfelen: *wat schepenen wijzen zal men prijzen* (art. 52). Er was geen hoger beroep mogelijk. De schepenen werden uit de eigen stedelijke bevolking jaarlijks gekozen en door de schout benoemd, die tenslotte de vertegenwoordiger van de graaf in de stad was (en op diens belangen paste).

Plichten

Uiteraard waren het niet alleen rechten die de Horinezen verkre-

gen. Zoals hiervoor reeds vermeld, kende men ook de nodige plichten tegenover de graaf als landsheer. De belangrijkste waren de *bede* en de *heervaart*. De bede was het verzoek van de graaf aan het stadsbestuur tot belastingheffing, oorspronkelijk op vrijwillige basis maar later meer en meer als reguliere verplichting. In het stadsrecht is bij de verplichting tot het betalen van de bede geen vast bedrag opgenomen (art. 69), terwijl in art. 70 een aantal gevallen staat opgesomd waarvoor Hoorn een bedrag dient te betalen, met de bepaling dat het in onderling overleg zal worden vastgesteld. Het aantal mannen dat met de graaf ter heervaart diende te gaan, oftewel mee ten strijde te trekken, werd bepaald op 12 (art. VI).

Een belangrijk element vormde tenslotte de begrenzing van de vrijheid van de stad Hoorn, oftewel de bepaling van het gebied waarbinnen het stadsrecht zou gelden en de poorters derhalve autonoom bevoegd waren en stedelijke tol mochten heffen.

Bloeitijd

In 1396 kreeg de stad Hoorn een belangrijk nieuw privilege: niemand zal schout, schepenen of raad van Hoorn kunnen worden tenzij hij drie jaar lang 'schot en schoude' in Hoorn heeft betaald.³² Daarnaast mocht het gerecht het secretarisambt (de stedeklerk), de kostertij en de school 'begeven', terwijl schepenen binnen drie dagen een vonnis zouden moeten geven. Het belangrijkste was echter de uitbreiding van het gebied van de stadsvrijheid vooral vanwege de invloed van de Zuiderzee (die had geleid tot verlies van land).³³ In 1406 werd het dorp Zwaag toegevoegd aan het Hoornse rechtsgebied en in 1408 nog eens de Veenhoop met zijn zeven dorpen. Na de

toekenning van deze belangrijke voorrechten ging Hoorn een periode van bloei tegemoet, vooral op het gebied van de visserij en de koopvaardij op Oostzee en Noordzee. Aan het begin van de 15^e eeuw telde Hoorn al zo'n 3800 inwoners tegen 1900 in Enkhuizen, 1300 in Medemblik en 4400 in Amsterdam. In 1426 vond wederom een uitbreiding plaats toen ook de voormalige stede Wognum onder Hoorn wordt gebracht. De meest tot de verbeelding sprekende bloeitijd van Hoorn lag evenwel in de periode 1560 – 1650 toen ook een belangrijke uitbreiding van de havens plaatsvond en Hoorn uitgroeide tot de belangrijkste in- en uitvoerhaven aan de Zuiderzee. Er werden Kamers van de VOC, de WIC en de Compagnie van Spitsbergen gevestigd. De stad Hoorn werd ook de zetel van de *Gecommitteerde Raden van Westfriesland en het Noorderkwartier*.

VI. De tekst van het stadsrecht van Hoorn

De originele oorkonde van 27 maart 1356 is gelukkig in goede staat bewaard gebleven en aanwezig in het Westfries Archief te Hoorn. Er bestaan ook nog twee afschriften, die eveneens aldaar worden bewaard. Bovendien is er nog een aantal afschriften opgenomen in privilegeboeken van de stad Hoorn uit de 15^e tot en met de 17^e eeuw.

Hieronder is de stadsrechtsoorkonde van Hoorn weergegeven. De tekst van het stadsrecht is deels in het Middelnederlands en deels in het Latijn gesteld en door de auteur tevens hertaald (in hedendaags Nederlands) op basis van het origineel. Tevens zijn de oorkonde van 7 juli 1356 met enkele aanvullende bepalingen en de kwitantie voor de betaling van het stadsrecht

van diezelfde datum opgenomen.

1356 mrt. 27
Stadsrecht Hoorn
Haarlem

Origineel: A. Westfries Archief, Oud Archief Hoorn, inv.nr. 37 (bergnr. 2652) regest nr. 19.

Afschriften: B. (30 mrt. 1356)³⁴ Westfries Archief, Oud Archief Hoorn, inv. nr. 38 (bergnr. 2653) regest nr. 20 = vidimus van Hugo van Assendelft, abt van de abdij van Egmond. – C. (1550) West Fries Archief, Oud Archief Hoorn, inv.nr. 38 (bergnr. 2654) = vidimus van de stadhouder van Holland, Zeeland en Friesland.

Druk: a. Handvesten, privilegiën, willekeuren ende ordonnantien der Stadt Enchuysen. Daer noch by gevoeght zijn de Handvesten en Privilegiën der steden Alckmaer, Hoorn en Medemblick, mitsgaders andre West-Vriesche en Drechterlandtsche Voorrechten, Enkhuizen 1667[Handt-vesten en privilegiën der Stadts Hoorn], p. 79 en 80 – b. Van Mieris, Groot Charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland, Leiden 1753-1756, II, p. 865-866.³⁵

Hertoghe Willaem van Beyeren, grave van Holland, van Zeeland, here van Vriesland ende verbeyder der graeffscap van Heneghouwen, doen cont allen luden dat wy ghegheven hebben ende gheven onsen goeden luden van Hoerne in Vriesland om meneghen trouwen dienst dien si ons ghedaen hebben ende noch doen sullen alzulke vrijheden ende poertrecht als onse goede lude van onser stede van Medemblic hebben van grave Florens daer hoer recht ende hantveste van woerde te woerde in latine, hier nae in deser hantfesten ghescreven staen,

[Hertog Willem van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer

van Friesland en verbeider van het graafschap van Henegouwen, maken bekend aan eenieder dat wij hebben gegeven en geven aan onze goede lieden van Hoorn in Friesland vanwege menige trouwe dienst die zij ons hebben gedaan en en nog zullen doen, al dergelijke vrijheden en poorterrecht zoals onze goede lieden van Medemblick hebben van graaf Floris, welk recht en handvest woord voor woord in het Latijn hierna in dit handvest geschreven staan...]

I. Uytghenomen dat si ghene poorteren ontfanghen en zullen tot ghenen daghen die woenachtich wesen sullen binnen onsen bailiuscapen van Kennemerland, van Vriesland ende van onser baeliuscap van Medemblic, het en waer die woenachtich zyn of woenen zullen ende een jaer binnen onsen vrien steden ghewoent hebben ende aldaer poorter zijn of wesen zullen van den bailiuscapen voirescreven.

[Uitgezonderd dat zij nooit inwoners van de baljuwschappen van Kennemerland, (West-) Friesland of Medemblick als poorters van Hoorn zullen toelaten, waar die ook wonen en die een jaar binnen onze vrije steden hebben gewoond en aldaer poorter (zullen) zijn binnen de voornoemde baljuwschappen].

II. Ende waert dat yemant uten vrien steden voerseit binnen der vrijhede van Hoerne comen woude ende aldaer poorter worden, ende anders zijn poertrecht quite scelden, dien machmen al daer portere ontfanen.

[En wanneer iemand uit een van de voornoemde vrije steden binnen de vrijheid van Hoorn wil komen wonen en daar poorter worden, en zijn poorterrecht

elders opgeeft, die mag men in Hoorn als poorter opnemen].

III. Voert mach een yeghelyc aldaer poorter worden met huwelyc of met besterfnesse van goede.

[Voorts mag eenieder aldaer poorter worden door huwelyk of door vererving van goederen].

IV. Voert wat poorter dat men daer ontfanen sal, hetsi van huwelyc, van erfnessen of hoe dat si die eneghe broke hadde ende men ane sprake binnen jaer ende daghe nae dien dat hi poorter gheworden waer, die en zoude ghene vrijhede ghenieten eer hi die broke ghebeter hadde, nae den rechte van den lande daer die mesdaet gheschiet ware.

[Voorts welke poorter, die men daar zal toelaten, hetzij vanwege huwelyk, vanwege erfenissen of hoe dat ook zij, die enig misdrijf had begaan en men binnen een jaar nadat hij poorter is geworden, aanklaagt, zal die poorter geen vrijheden genieten vooraleer hij dat misdrijf heeft vergoed volgens het recht van het gebied waar die misdaad is gepleegd].

V. Voert zullen wi behouden onsen tol, tyms, wissel, waghe, mate ende anders alle onse ghoede binnen Hoerne, uutghenomen dat onse poerters aldaer tappen moghen zonder tollen of tyms te gheven.

[Voorts zullen wij (de graaf) behouden onze tol, tijns, wissel, waag, maat en al onze andere rechten binnen Hoorn, uitgezonderd dat onze poorters aldaer mogen tappen zonder tol of cijns te betalen].³⁶

VI. Voert zullen si ons dienen in onse heervaert met twaelf mannen.

[Voorts zullen zij ons dienen in

onze heervart met twaalf mannen].

VII. Voert zo zal die vrihede van Hoerne aldus wide begrepen wesen opt oest zide zo zulsi wezen buten den utersten huzen vyf end twintich roeden, op die zuut zide in die zee, op die westzide also verre alset bolwerc gaet, ende op die noertside van den utersten huzen vyf ende twintich roeden ende voert also van der kerc graft vyf ende twintich roeden omghaende.

[Voorts zal de vrijheid van Hoorn aldus ruim worden bepaald aan de oostzijde daar zal die zijn buiten de buitenste huizen 25 roeden, aan de zuidzijde tot in de zee, aan de westzijde al zo ver als het bolwerk gaat, en aan de noordzijde van de buitenste huizen 25 roeden en verder van de kerkgracht 25 roeden in de omtrek].

Florentius comes Hollandiae universis tam presentibus quam futuris presentem paginam inspecturis salutem et noscere veritatem.

Que geruntur in tempore, ne lapsu temporis dilabantur, convenit ut scripturarum memorie ab idoneorum virorum testimonio commendentur.

Ad notitiam igitur universorum volumus pervenire, quod nos, ob dilectionem libertatis oppidi de Medemleke petitioni oppidanorum de eiusdem benignius inclinati.

[Floris, graaf van Holland, wenst allen, zowel die nu als later leven, die deze oorkonde inzien heil en kennis der waarheid. Het past om de dingen die in de loop der tijd voorvallen aan het geheugen van geschriften en aan de getuigenis van betrouwbare mannen toe te vertrouwen opdat ze niet met het verstrijken van de tijd verdwijnen.

Derhalve willen wij dat het allen ter kennis komt dat wij, uit liefde voor de vrijheid van de stad Medemblik het verzoek van de inwoners welwillend toegenegen, ...]

1. ipsos liberos ab omni thelonio et exactione thelonii per aquas terraque in comitatu Hollandiae dimissimus.

[... hen vrijstellen van alle tol en tolbetaling op de wateren en in de landen in het graafschap Holland].

2. Preterea oppidanis dictis talem contulimus libertatem, videlicet si alicui quicquam adversus aliquem oppidanorum de Medemleke displicuerit, nihil inde nisi iudicium scabinorum habere debet, nec nos neque nostra posteritas inde aliquid requiremus.

[Bovendien geven wij de genoemde burgers zodanig voorrecht dat, wanneer iemand een klacht tegen een burger van Medemblik wil indienen, hij alleen rechtspraak door schepenen behoort te krijgen, en wij noch ons nageslacht zullen dienaangaande andere rechtspraak eisen].

3. Si quis autem de circummanentibus alicui predictorum oppidanorum iniuriam sive violentiam fecerit de bonis suis que iuste et sine querimonia possederit, villicus de Medemleke cum universis tam pauperibus quam divitibus illuc pergere debet et illam iniuriam corrigere sine nostra et nostrorum offensione.

[Wanneer een vreemdeling een van de voornoemde burgers onrecht of geweld aandoet met betrekking tot diens goederen die hij rechtmatig en onbetwist bezit, moet de schout van Medemblik met allen, zowel armen als rijken,

daar op af gaan en dat onrecht bestraffen, zonder onze rechten en die van de onzen daarmee aan te tasten].

4. Ceterum de nostra et hominum nostrorum deliberatione dignum duximus concedendum ut oppidum de Medemleke eo iure gaudeat quod in tenore presentium continetur videlicet si quis, de quacumque parte veniens in oppidum memoratum, et oppidanus fieri curaverit, porte et ingressus ei patebunt, ita quod prestito iuramento nobis et nostris heredibus et eidem oppido fidelitatem faciat, sculteto quatuor denarios, preconii unum denarium et scabinorum voluntati tres solidos traditurus, et hiis peractis iure oppidi postmodum perfruetur.

[Voorts staan wij in overleg met onze mannen toe dat de stad Medemblik het recht geniet dat in deze oorkonde is vervat, te weten dat wanneer iemand, ongeacht waarvandaan, naar genoemde stad komt en hij poorter wil worden, de poorten en de toegangen voor hem open staan, mits hij ons en onze opvolgers en de stad trouw zweert, onder betaling van 4 penningen aan de schout, 1 penning aan de schepenen 3 schellingen, en wanneer dit is afgehandeld zal hij voortaan het recht van de stad genieten].

5. Cuilibet autem oppidano, si necesse fuerit, cedent quadraginta dies in mense iulio et augusto ad messes colligendas et totidem dies ad seminandum in autumpno extra limina oppidi supradicti, ita quod dicto tempore transacto ad oppidum redeat ibidem moram facturus.

[Iedere poorter mag evenwel, wanneer het nodig is, veertig dagen

buiten de grenzen van voornoemde stad doorbrengen in de maanden juli en augustus om de oogst binnen te halen en evenveel dagen in de herfst om te zaaien, mits hij nadat vermelde tijd is verstreken terugkeert naar de stad om er verder te verblijven].

6. Similiter cedunt cuilibet noviter oppidano facto ad inducendum res suas in oppidum supradictum quadraginta dies.

[Op gelijke wijze heeft iedere nieuwe poorter veertig dagen de tijd om zijn bezittingen binnen de genoemde stad te brengen].

7. Cum autem aliquis oppidanus fuerit in causam trahendus, debet citari per iudicem vel per preconem eius venturus ad iudicium post duas eptomadas a die citationis.

[Wanneer evenwel een poorter een proces zal worden aangedaan, moet hij door de schout of diens bode worden gedagvaard twee weken na de dag van dagvaarding voor het gerecht te komen].

8. Oppidanus vero citatus potest diem citationis anticipare et brevare, sed de iure cedunt ei due eptomade. Predictus modus citandi tantum locum habet in causa que vertitur inter oppidanos.

[Een gedagvaarde poorter kan echter de termijn van dagvaarding verkorten, maar rechtens komen hem twee weken toe: voornoemde wijze van dagvaarden is alleen van toepassing op een rechtszaak tussen poorters].

9. Si vero quis extraneus oppidanum coram iudice traxerit in causam, iudex tenebitur extraneo iusticiam facere infra tercium diem propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een poorter een proces aandoet voor de schout, moet de schout de vreemdeling binnen drie dagen recht doen ten gerieve van de vreemdeling].

10. Cum autem sive oppidanus sive extraneus de querela super qua tractus est in causam, una et propria manu se debeat excusare, confestim tenebitur se in iudicio excusare.

[Wanneer evenwel een poorter of een vreemdeling met betrekking tot een klacht waarover hem een proces is aangedaan, met alleen zijn eigen hand³⁷ de onschuldseede moet afleggen, is hij verplicht deze eed onmiddellijk ter terechtzitting af te leggen].

11. Si vero per testes se debet excusare, cedunt ei inducie deliberatorie per duas eptomadas, ita tamen quod³⁸ oppidanus poterit ferre testimonium contra oppidanum; et simplex oppidanus ferens testimonium iurare tenebitur, scabinus vero vel iuratus sine iuramento poterit ferre testimonium.

[Wanneer hij echter de onschuldseede met hulp van getuigen moet afleggen, dan krijgt hij twee weken uitstel voor beraad, met dien verstande dat alleen een poorter tegen een poorter getuigenis zal kunnen afleggen; en een gewone poorter die als getuige optreedt zal verplicht zijn te zweren. Een schepen of een gezworene zal daarentegen zonder eed een getuigenis kunnen afleggen].

12. Cum etiam quis citatur de re pecuniali, debet citari per iudicem vel preconem, presentibus ad minus duobus oppidanis, et in citatione debet taxari summa pecunie, et si citatus die prefixa in iudicio non comparuerit, con-

querens tantum pecunie obtinebit, quanta fuerit taxata in citatione contra illum qui citatus fuerat, et citatus, quia non comparuit, debet iudici de banno tres solidos Hollandensium et duos solidos pro satisfactione persolvere conquerenti.

[Wanneer iemand wordt gedagvaard met betrekking tot een financiële kwestie, moet hij gedagvaard worden door de schout of de bode in het bijzijn van ten minste twee poorters, en in de dagvaarding moet het geldbedrag worden aangegeven; en als de gedagvaarde op de vastgestelde dag niet op de gerechtszitting verschijnt, verkrijgt de klager van de gedagvaarde zoveel geld als was aangegeven in de dagvaarding; en de gedagvaarde moet, omdat hij niet is verschenen, de schout vanwege de ban 3 schellingen Hollands betalen en de klager 2 schellingen Hollands bij wijze van genoegdoening].

13. Preterea si censuales alicuius domini alterius a nobis vel nostro sculteto ad iudicium citati fuerint, dominus eorum specialis poterit eos de iudice eripere, ita quod promittat certa fide infra quindenam se debere iuste iudicare; quod si non fecerit, de cetero non poterit eos eripere ab oppidi iurisdictione.

[Voorts als tijnslieden van een andere heer door ons, of door onze schout, gedagvaard zijn voor het gerecht, dan zal hun eigen heer hen kunnen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij getrouw belooft zich te verplichten binnen twee weken naar behoren recht te doen; indien hij dit niet zal hebben gedaan, kan hij hen voortaan niet aan de jurisdictie van de stad onttrekken].

14. Item si oppidanus a quocumque fuerit tractus in causam super

re pecuniali, nisi de manu promissa que vulgo *ghewendehant*³⁹ nuncupatur eum convincat, vel nisi per scabinos eum convincat, is qui convenitur propria manu se poterit excusare.

[Voorts als iemand een poorter een proces heeft aangedaan met betrekking tot een financiële kwestie, kan de gedaagde met zijn eigen hand de onschuldseid afleggen, tenzij de klager de poorter beklagt over een handgelofte die gewoonlijk 'gewedde hand' wordt genoemd, of tenzij de klager de poorter schuldig doet bevinden door schepenen].

15. Cum vero aliquis super hereditate aliqua ad iudicium citatus prima die sibi prefixa in iudicio non comparuerit, citandus est secundo, et si secundo non comparuerit, tercio citabitur, et si tunc non⁴⁰ venerit, tenebitur satisfacere iudici de utroque excessu persolvendo ei duos solidos ; si vero tercio non venerit, cadit citatus a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur ; si autem conquerens aliqua die citationis non comparuerit, cadit penitus a causa.

[Wanneer iemand die met betrekking tot een onroerende zaak is gedagvaard voor het gerecht, niet op de eerste voor hem vastgestelde dag voor het gerecht verschijnt, dan moet hij voor een tweede maal gedagvaard worden, en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal gedagvaard worden, en indien hij dan [niet] is verschenen, zal hij verplicht zijn aan de rechter genoegdoening te geven en voor beide overtredingen 2 schellingen Hollands aan hem te betalen; wanneer hij evenwel voor de derde maal niet is verschenen, verliest de gedagvaarde de rechtszaak en wordt de onroerende zaak

waarover hem een proces is aangedaan, hem bij vonnis ontnomen. Indien de klager daarentegen niet op enige dag van dagvaarding is verschenen, verliest hij de rechtszaak geheel en al].

16. Cum quis debet iurare de re pecuniali, poterit cadere a causa et amittere, si verbotenus male iuraverit, ut contra modum iurandi venerit. Si vero super hereditate iurare debeat, in primo vel secundo iuramento cadere non poterit ; si autem tercio male⁴¹ iurans debitum⁴² iurandi excesserit et male iuraverit, cadit a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur et adiudicabitur conquerenti; et quociens male iuraverit, tociens satisfaciet iudici duos solidos persolvendo eidem.

[Wanneer iemand een eed moet zweren met betrekking tot een financiële kwestie, dan kan hij de rechtszaak verliezen als hij de eed onjuist uitspreekt of inbreuk maakt op de wijze van zweren. Als hij echter met betrekking tot een onroerende zaak moet zweren, kan hij bij de eerste en de tweede eedaflegging zijn rechtszaak niet verliezen; als hij echter voor de derde maal de verplichte manier waarop gezworen moet worden overtreedt en verkeerd heeft gezworen, dan verliest hij de rechtszaak en wordt de onroerende zaak waarover hem een proces is aangedaan bij vonnis hem ontnomen en aan de klager toegewezen; en evenzovele malen als hij verkeerd heeft gezworen, zal hij de schout een boete geven door hem telkens 2 schellingen te betalen].

17. Preterea in eodem oppido constituta [sunt]⁴³ tria iudicia annualia, primum proxima tercia feria post Epyphaniam, secundum feria secunda post octavas Pasche, tertium feria secunda post festum

Iohannis Baptiste, que ad hoc sunt instituta ut quilibet oppidanus existens in possessione alicuius hereditatis, in qualibet trium predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate si sit qui impetat, conveniatur; si vero non conveniatur, ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete suam hereditatem possideat. Et dicta iudicia sunt in ecclesia indicenda. Quieta vero hereditatis possessio non poterit confirmari et probari nisi per scabinos ut iuratos.

[Verder zijn in deze stad drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekoningen, de tweede op de maandag na de octaaf van Pasen en de derde op de maandag na het feest van Johannes de Doper. Deze rechtszittingen zijn ingesteld met het doel dat iedere poorter die in het bezit is van een onroerende zaak, in een van de genoemde rechtszittingen kan verschijnen en daar, als er iemand is die hem aanklaagt, met betrekking tot die onroerende zaak kan worden gedagvaard; wanneer hij echter niet wordt gedagvaard, zal hij daarna volgens vonnis van schepenen zijn onroerende zaak onbelemmerd bezitten. En genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het onbelemmerde bezit van een onroerende zaak kan evenwel alleen door schepenen en gezworenen worden bekrachtigd en bewezen].

18. Si lis oriatur in oppido, et iudex supervenerit et pacem comitis per duas ebdomadas servandam indixerit, et servata fuerit, et iterum per duas ebdomadas, et tercio per duas ebdomadas, et quarto per annum et unum diem, et quinto per annum et unum diem, et sexto per annum et unum diem iudex pacem comitis servandam preceperit, et alter litigantium, vel ambo

contra preceptum iudicis venerint, solvet comiti decem libras;

[Als in de stad een twist ontstaat en de schout komt tussenbeide en bepaalt dat 's graven vrede twee weken moet worden nageleefd, en hij wordt nageleefd, en de schout beveelt dat 's graven vrede opnieuw twee weken moet worden nageleefd, en een derde maal twee weken, en een vierde maal een jaar en een dag, en een zesde maal een jaar en een dag, en één van de twistenden of beiden verzetten zich tegen het bevel van de schout, dan zal hij [zullen zij] de graaf tien pond Hollands betalen].

19. et quilibet treugas frangens cotidem⁴⁴ leso decem libras vel manum perdet ; ita si per duos scabinos vel plures convictus fuerit vel convicti fuerint.

[En ieder die een vrede breekt evenzoveel⁴⁵, en zal, als hij door twee of meer schepenen schuldig is bevonden, aan de benadeelde tien pond betalen, of hij zal zijn hand verliezen].

20. Si quis instrumento acuto alium vulneraverit et super hoc per duos scabinos vel plures convictus fuerit, decem libras nobis persolvat, et leso decem libras, vel manu privabitur.

[Wanneer iemand een ander met een scherp werktuig verwondt en zijn schuld daaraan is door twee of meer schepenen bewezen, zal hij tien pond aan ons [de graaf] betalen en de gewonde tien pond, of zijn hand zal worden afgehakt].

21. Preterea si quis alium infra mansionem suam per se vel per plures impeccerit⁴⁶ et eum occiderit, ipse impetitor sive grassator cum omnibus suis complicitibus ibidem existentibus, si convicti

fuerint per duos scabinos, erunt in potestate nostra vel nostrorum successorum nostre iurisdictionis dominium possidentium. Si vero grassator infra mansionem suam aliquem vulneraverit per se vel per alios, non tamen ad mortem, grassator, nisi videbitur universis scabinis quod gravius sit puniendus, decem libras et quilibet complicitum suorum quadraginta quinque solidos Hollandensis monete nobis vel nostris successoribus persolvat, leso vero secundum iudicium scabinorum emendabit, si super hoc per scabinos fuerit convictus.

[Voorts wanneer iemand, alleen of met meerderen, een ander in diens huis aanvalt en hem doodt, zal de aanvaller of aanrander met al zijn daar aanwezige medeplichtigen, wanneer hun schuld door twee schepenen is bewezen, in onze macht zijn of in die van onze opvolgers die onze rechtsmacht bezitten. Wanneer de geweldpleger echter, alleen of samen met anderen, iemand in diens huis verwondt maar niet dodelijk, zal de aanrander, tenzij alle schepenen vinden dat hij zwaarder gestraft moet worden, tien ponden en ieder van zijn medeplichtigen 45 schellingen, Hollandse munt, betalen aan ons of aan onze opvolgers, maar de gewonde zal hij ter beoordeling van schepenen schadeloos stellen, wanneer hij door schepenen daaraan is schuldig bevonden].

22. Si autem is qui in propria mansione impetitur, viriliter se defendendo grassatorem et omnes complices suos cum eo existentes occiderit, de quolibet occiso quatuor denarios nobis ut nostris successoribus persolvat, et nos vel nostri successores tenebimur eum per hoc tueri et parentibus occisorum reconciliare vel firmam pacem ei concedere.

[Wanneer echter iemand die in zijn eigen huis wordt aangevallen, door zich manhaftig te verdedigen, de aanvaller en al diens daar aanwezige medeplichtigen, doodt, zal hij voor iedere dode aan ons of onze opvolgers 4 penningen betalen, en wij of onze opvolgers moeten hem met betrekking tot deze zaak beschermen en met de verwanten van de doden verzoenen of hem een zekere vrede bieden].

23. Item quilibet grassator si de grassatione sua per scabinos fuerit convictus, caput pro capite, oculus pro oculo et simile membrum pro simili membro⁴⁷ de proprio corpore amittere tenebitur.

[Iedere geweldpleger zal, wanneer hij door schepenen schuldig is bevonden aan de geweldpleging, hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lijf moeten verliezen].

24. Preterea si quis quoscumque graves et capitales excessus perpetraverit, sive in furto, sive in incendio, sive in rapina, sive in exhibitione veneni vel alicuius mortiferi deprehensus et per scabinos convictus fuerit, ultimam et capitalem debet subire sententiam ; si vero quis super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabinos, sola manu iurando se poterit excusare.

[Voorts wanneer iemand enigerlei zwaar en kapitaal misdrijf heeft gepleegd en hetzij voor diefstal, voor brandstichting, voor roof, voor het toedienen van vergif of van iets dodelijks wordt gegrepen, en door schepenen schuldig wordt bevonden, dan moet hij de hoogste en kapitale straf ondergaan. Echter, wanneer iemand hiervan wordt beschuldigd en hij wordt niet door schepenen schuldig bevonden, dan kan hij de onschuldseed afleggen door met één hand te zweren].

25. Si quis autem in domo sua deprehenderit, tenebit furem, si poterit, et septem de vicinis suis advocabit, et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit quod eum die clara iudici presentare poterit, re quam furatus fuerat in dorso furis ligata, et tunc iudex in iudicio furem conveniat et eum iuxta sententiam scabinorum tractabit.

[Maar wanneer iemand in zijn eigen huis een dief grijpt, dan zal hij hem vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn buren er bij roepen, en hij zal samen met zijn buren de vastgebonden dief zo lang vasthouden totdat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout kan overdragen, met de gestolen zaak op de rug gebonden, en dan zal de schout de dief ter terechtzitting aanklagen en met hem handelen volgens het vonnis van schepenen].

26. Quicumque alii debitis obligatus debita sua non valens persolvere, coram iudice si super debitis illis conveniatur, iudex debet debitorem custodie preconum deputare per duas ebdomadas servandum et medio tempore a preconibus pascendum, et post duas ebdomadas tradet iudex debitorem in potestatem illius cuius debitor est, ita quod ille debitorem suum pascat non vexando corpus ipsius, et tenebit eum donec secum componat vel debita sua ei solvat vel remittat.

[Wie schulden heeft aan een ander en zijn schulden niet kan voldoen en hij in verband met die schulden voor de schout wordt gedaagd, moet de schout de schuldenaar aan de boden ter bewaring overdragen om twee weken vastgehouden te worden en gedurende die tijd door de boden worden gevoed. En na twee weken zal de schout de schuldenaar overdragen in de macht van degene wiens schuldenaar hij is,

met de bepaling dat die zijn schuldenaar zal voeden zonder hem lichamelijk slecht te behandelen. En de schuldeiser zal hem vasthouden totdat de schuldenaar met de schuldeiser tot een vergelijk komt of hem zijn schulden betaalt of kwijtschelding van hem krijgt].

27. Si quis in iudicio coram iudice comparuerit, quitquit⁴⁸ iuris quoad illum iudicem contigerit, iudex exiget ab illo fideiussores primo, secundo et tercio, et ille se dixerit non habere quos det fideiussores, talis non tenebitur quid solvere de bannis ; si vero tacuerit et fideiussores non exhibuerit, iudex illum captum cum scabinis committet preconi in loco munito, et preco tenebitur illum servare et de eo iudici respondere.

[Wanneer iemand ter terechtzitting voor de schout verschijnt, en er is in rechte iets wat de schout aangaat, dan zal de schout eenmaal, andermaal, ten derde malen borgen van hem verlangen, en wanneer hij zegt dat hij niemand heeft die hij als borg kan stellen, dan zal zo iemand geen boeten hoeven te betalen. Maar wanneer hij zwijgt en geen borgen aanwijst, zal de schout samen met schepenen hem gevangen nemen en aan de bode toevertrouwen, om hem in een afgesloten plaats op te sluiten, en de bode zal hem in bewaring moeten houden en daarover aan de schout verantwoording afleggen].

28. Si oppidanus in iudicio conveniatur et aliquit iuris circa eundem iudicem contigerit, et oppidanus tantum boni iure oppidanorum possideat quod valet tantum quantum ius contingens iudicem circa ipsum, talis oppidanus poterit a iudicio recedere sine fideiussorum exhibitione; si vero talis tantum boni non possideat predicto modo,

oportet eum prestare cautionem fideiussoriam.

[Wanneer een poorter voor het gerecht wordt gedaagd en er is in rechte iets wat de schout aangaat, en de poorter bezit zoveel goederen naar poortersrecht dat de waarde hiervan zoveel bedraagt als het recht wat de schout aangaat, dan kan deze poorter het gerecht verlaten zonder borg te stellen; maar wanneer hij zoveel goederen op genoemde manier niet bezit, dan moet hij zekerheid stellen door middel van borgen].

29. Si quis in iudicio obloquitur scabinis et sententiam ipsorum communi eorum consilio secundum iura oppidana in iudicio traditam contumaciter contradixerit, nobis vel nostris successoribus decem libras Hollandensium tenebitur pro satisfactione persolvere et unam libram cuilibet scabinorum.

[Wanneer iemand ter terechtzitting schepenen tegenspreekt of een vonnis van hen, dat zij in gemeen(schappelijk) beraad volgens het stedelijke recht ter terechtzitting hebben gewezen, moet hij aan ons of onze opvolgers tien pond Hollands betalen en aan elke schepen 1 pond].

30. Quicumque dederit alapam in faciem alicuius, si per duos scabinos fuerit convictus, solvet iudici unam libram et leso unam libram.

[Wie iemand een slag in het gezicht geeft zal, wanneer hij door twee schepenen schuldig is bevonden, aan de schout 1 pond betalen en aan de laeederde⁴⁹ 1 pond].

31. Si quis in domum aliquam dominum domus quesierit, emendabit eidem decem libris, et comiti decem libris; si aliquem alium quam dominum domus ad

aliquam domum quesierit, quesitor emendabit domino domus decem libris, quesito decem libris et comiti decem libris, et hoc manu pungnante⁵⁰, si per scabinos convincatur malefactor.

[Wanneer iemand in een huis de heer des huizes aanvalt, zal hij hem tien pond boete betalen en de graaf tien pond. Wanneer hij iemand anders dan de heer des huizes in een huis aanvalt, zal de aanvaller de heer des huizes tien pond betalen, de aangevallene tien pond, de graaf tien pond, en wel wanneer het gewapenderhand gebeurde en hij door schepenen schuldig wordt bevonden].

32. Si quis extramamentium coram scabinis debitum certificaverit, nec curaverit solvere monitus, citabitur ad pretorium de Medemleke de quindena ad quindenam per tres quindenae, et debitor non comparuerit ad iudicium, bannietur, nec umquam a banno absolvetur donec solverit comiti tres libras et creditori dampnum et debitum, et iusticiario emendabit secundum consilium scabinorum. Si bannitus infra oppidum venerit, iusticiarius cum scabinis et aliis oppidanis pro debito suo bannitum et pro banno suo et dampno arrestatum in bona et firma custodia reservabunt donec debitum, dampnum et bannum comiti persolverit cum debita integritate.

[Wanneer een vreemdeling ten overstaan van schepenen een schuld heeft bevestigd en hij heeft, daartoe gemaand, niet voor betaling gezorgd, zal hij tot drie maal toe gedagvaard worden om na veertien dagen voor het gerecht van Medemblik te verschijnen, en verschijnt de schuldenaar niet voor het gerecht, dan zal hij verbannen worden en zal hij niet van de ban worden bevrijd voordat hij de

graaf 3 pond heeft betaald, aan de schuldeiser de schade en het verschuldigde bedrag, en de schout zal hij betalen volgens het oordeel van schepenen. Wanneer de balling binnen de stad komt, zal de schout samen met de schepenen en de andere poorters de balling arresteren voor de schuld, voor de ban en voor de schade, en hem in goede en stevige gevangenschap houden totdat hij de schuld, de schade en de aan de graaf te betalen ban (boete) volledig heeft betaald].

33. Item si bannitus contumax oppidum vitaverit, iusticiarius cum oppidanus de banniti bonis debitum, dampnum et bannum, si potens iusticiarius fuerit, persolvit; si non poterit solvere per impotentiam suam, in primo adventu comitis faciet comes solvi debitum, dampnum et emendam.⁵¹

[Wanneer een eigenzinnige banneling de stad mijdt, dan zal de schout samen met de burgers de schuld, de schade en de ban (boete) betalen uit de bezittingen van de banneling, wanneer de schout daartoe bij machte is; wanneer hij niet tot betalen bij machte is, dan zal de graaf bij zijn eerstvolgende komst de schuld, de schade en de ban (boete) doen betalen].

34. Quicumque ad pulsationem campane non venerit, solvet comiti unam libram.

[Wie op de klokkeslag niet verschijnt, betaalt aan de graaf 1 pond].

35. Oppidanus qui interficitur, solvere triginta duabus libris a parentibus malefactoris, et omnia bona malefactoris erunt comitis; si interficitur in propria domo et ibi requisitus fuerit, solvetur sexaginta quatuor libris. Scabinus si interfi-

ciatur, solvetur quadraginta duabus libris; si quesitus fuerit ad domum suam et interficiatur ibidem, octogintaquatuor libris solvetur.

[Voor een poorter die wordt gedood, zal door de verwanten van de dader worden betaald met 32 pond, en alle goederen van de dader zullen aan de graaf komen. Wanneer hij in zijn eigen huis wordt gedood en hij werd daar aangevallen, dan zal 64 pond worden betaald. Wanneer een schepen wordt gedood, wordt betaald met 42 pond; wanneer hij wordt aangevallen in zijn eigen huis en hij wordt daar gedood, zal 84 pond worden betaald].

36. Si quis pungnaverit⁵² infra libertatem, cogetur emendare ibidem vel bannietur.

[Wanneer iemand vecht binnen de stadsvrijheid, zal hij daar genoegdoening moeten geven of hij zal verbannen worden].

37. Quicumque canipulum portaverit, solvet comiti decem libras. Quicumque traxerit irato animo, quindecim libras. Quicumque alium inde vulneraverit, amittet manum. Qui aliquem inde interfecerit, si captus fuerit, interficietur.

[Wie een dolk draagt, zal de graaf tien pond betalen. Wie hem in woede trekt, 15 pond. Wie er een ander mee verwondt, zal zijn hand verliezen. Wie er een ander mee doodt, zal, wanneer hij gevangen wordt, worden gedood].

38. Si quis tabernam intraverit ut bibat ibidem, vinitor debet ei vinum iuxta certam et debitam mensuram porrigere; et cum ille, si oppidanus fuerit ad libitum suum biberit, facta computatione si solvere confestim non poterit, usque

mane recedat, vinitori vinum suum ante meridiem crastina die persoluturus; si autem ante tempus predictum vinum vinitori non persolverit et querimonia super hoc ad iudicem suum delata fuerit, debitor ille vinum suum vinitori persolvat et tres solidos iudici et duos solidos vinitori pro satisfactione.

[Wanneer iemand een taverne binnengaat en daar drinkt, moet de waard hem wijn schenken volgens de geijkte en verplichte maat; en wanneer hij, een poorter, naar zijn believen heeft gedronken en na het opmaken van de rekening niet direct kan betalen, dan zal hij een dag later terugkomen om de waard vóór de middag zijn wijn te betalen. Maar wanneer hij de waard vóór genoemd tijdstip zijn wijn niet heeft betaald en daarover bij de schout een klacht is ingediend, dan zal die schuldenaar aan de waard zijn wijn betalen en aan de schout 3 schellingen en aan de waard 2 schellingen ter genoegdoening].

39. Quicumque de falsa mensura fuerit accusatus et per duos scabinos convictus, tenebitur tres libras iudici persolvere.

[Wie van valse maat is beschuldigd en door twee schepenen schuldig is bevonden, zal aan de schout 3 pond betalen].

40. De hereditate vero de Medemleke servabitur⁵³ inter oppidanos consuetudo secundum quod ibidem est hactenus observata, hoc tamen adiuncto quod hereditas oppidanorum, sive iaceat infra Medemleke sive extra libertatem, quod ad proximum heredem sue consanguinitatis, sive sit filius eius sive filia, iure hereditario devolvatur.

[Met betrekking tot een erfenis zal in Medemblik tussen poorters de gewoonte in acht worden genomen zoals die daar tot nu toe in acht is genomen, dit evenwel met de toevoeging dat een onroerende zaak van poorters, of die nu binnen Medemblik ligt of buiten de vrijheid, naar erfrecht aan de naaste erfgenaam onder zijn bloedverwanten komt, of dat nu een zoon is of een dochter].

41. Si quis autem aliquid iuris iudicem contingens violenter a iudicio transtulerit, si super hoc per duos scabinos convictus fuerit, dabit quindecim libras pro satisfactione iudici nostro vel successorum nostrorum.

[Wanneer iemand iets van recht wat de schout aangaat met geweld uit de rechtszitting wegvoert zal hij, wanneer hij door twee schepenen is schuldig bevonden, 15 pond betalen aan onze schout of die van onze opvolgers].

42. Quicumque oppidanus uxorem habet que pistare vel braxare consueverit, is poterit per eam panem iuxta plenitudinem unius fornacis amittere, sic et unam cerevisiam⁵⁴, ita quod maritus suus non poterit contra hoc actionem habere⁵⁵. Eodem modo si uxor alicuius fila lanea, vel linea emere vel vendere consueverit, is poterit per eam pondus filorum, quod lapis vocatur deperdere. Si vero uxor alicuius non soleat negociari publice, vir ipsius dampnum⁵⁶ quatuor denariorum poterit per eam incurrere.

[Een poorter die een vrouw heeft die brood pleegt te bakken of bier pleegt te brouwen, kan door haar toedoen een volle oven brood verliezen, zo ook een brouwsel bier, zonder dat haar man hiertegen een rechtsoverdracht kan instellen.

Evenzo kan iemand wiens vrouw wollen of linnen garen pleegt te kopen of te verkopen, door haar toedoen een verlies aan garen, tot een gewicht dat *steen*⁵⁷ wordt genoemd, lijden. Wanneer iemands vrouw echter niet in het openbaar handel pleegt te drijven, kan haar man door haar toedoen slechts een schade oplopen van 4 penningen].

43. Si res furtiva ab aliquo qui legitimus est, fuerit deprehensa, et verus possessor rem illam per testes optinuerit, vir ille poterit se excusare tercio, ita tamen quod vir ille de cetero iuramentum in aliquo casu prestare non poterit, et is qui rem suam obtinuit, duos solidos iudici et quatuor denarios confert⁵⁸ preconi.

[Wanneer bij iemand die als betrouwbaar bekend staat een gestolen zaak in beslag is genomen, en de werkelijke eigenaar weet die zaak door middel van getuigen terug te krijgen, dan zal de eerstgenoemde man zich tot drie keer van schuld kunnen zuiveren, met dien verstande dat die man daarna geen eed meer kan afleggen in enigerlei rechtszaak, en hij die zijn zaak heeft teruggekregen zal de schout 2 schellingen en de bode 4 penningen betalen].

44. Preterea tale ius oppidanus memoratis concessimus et tradidimus, ut extraneus⁵⁹ sive vicinus eorum, nec miles nec alius quilibet oppidanum de Medemleke quemquam aliqua ratione ad duellum provocare infra predictum oppidum vel usquam in nostra potestate vel nostrorum successorum poterit, nec oppidanus oppidanum.

[Voorts hebben wij genoemde poorters het recht verleend en gegeven, dat geen enkele vreemdeling of iemand uit de omgeving,

noch een ridder noch enig ander persoon, een poorter van Medemblik om enige reden binnen genoemde stad of waar dan ook binnen ons rechtsgebied of dat van onze opvolgers tot een tweegevecht kan uitdagen, noch een poorter een andere poorter].

45. Si quisquam aliquem infra libertatem oppidi supradicti acuto instrumento vel aliquo alio peme-rit, et instrumentum abiecerit, excusationem poterit exhibere nisi duobus scabinis vel pluribus fuerit convictus ; de quo eciam si querimonia fiat, quando decem⁶⁰ diebus et tribus diebus ante tribunal debet vocari, et si non ad talem terminum comparuerit, diiudicabitur et pro proscripto reputabitur ; si autem infra terminum ad quem idem grassator ad iudicium vocatur et conductum requisierit a iudice, nec obtinuerit, nequaquam diiudicari poterit.

[Wanneer iemand een ander binnen de vrijheid van de bovengenoemde stad met een scherp werktuig of met iets anders heeft gedood en dat werktuig wegwerpt, dan kan hij de onschuldseede afleggen, tenzij hij door twee of meer schepenen schuldig is bevonden; en wanneer hierover een klacht wordt ingediend, moet hij binnen veertien dagen en drie dagen voor het gerecht worden gedagvaard, en wanneer hij op een van de vastgestelde dagen niet is verschenen, zal hij worden veroordeeld en vogelvrij verklaard. Maar wanneer de geweldpleger binnen de termijn waarin hij is gedagvaard de schout om vrijgeleide verzoekt, en hij krijgt die niet, dan kan hij niet veroordeeld worden].

46. Extraneus contra oppidanum testimonium non poterit exhibere.

[Een vreemdeling zal geen getui-

genis kunnen afleggen tegen een poorter].

47. Si femina vi oppressa et stupro violata querimoniam fecerit sine septem testibus, tam viris quam mulieribus, probatis et honestis, processum in querimonia habere non debet.

[Wanneer een vrouw die gewelddadig is aangerand en verkracht, een klacht indient zonder zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen dan wel vrouwen, kan haar klacht geen gevolg hebben].

48. Si quis bona titulo pignoris sibi obligata possederit sine reclamatione per annum et amplius, et aliquis eidem iniurietur, sola manu iurando confirmabit quitquit⁶¹ in illis bonis habuerit.

[Wanneer iemand goederen die hem in pand zijn gegeven een jaar en langer onbetwist in zijn bezit heeft en iemand spreekt hem in rechte aan, dan zal hij enkel door met de hand te zweren (enkelvoudige eed) bevestigen welk recht hij op de goederen heeft].

49. Si duo coram iudice vocati causam tractaverint quorum alter, qui cadit a causa, reliquo, qui partem suam optinuerit, expensas solvere tenetur, ita quod ille qui causam suam defensaverit, valorem expensarum de consilio aliorum⁶² scabinorum iuramento taxabit.

[Wanneer twee personen voor de schout gedaagd een proces voeren, dan moet degene van hen die het proces verliest aan de ander die het proces wint, de kosten betalen, met dien verstande dat hij die het proces heeft gewonnen, het bedrag van zijn kosten door middel van een eed en bij besluit van schepenen zal vaststellen].

50. Preco non vocabit oppidanum

ad iudicium nisi ad domum ipsius coram duobus oppidanis vel pluribus.

[De bode zal een poorter niet dagvaarden voor het gerecht dan aan diens eigen huis en in aanwezigheid van twee of meer poorters].

51. Ad scabinorum concilium nemo presumat accedere nisi vocatus ab ipsis scabinis.

[Niemand zal het zich veroorloven de vergadering van schepenen te betreden, tenzij hij door henzelf is geroepen].

52. Sententiam scabini cum concilio aliorum scabinorum factam et stabilitam nemo poterit cassare.

[Niemand kan het vonnis van een schepen vernietigen dat met medewerking van andere schepenen is gegeven en bevestigd].

53. Si virum quempiam femina aliquam de oppressione violenta et violencia stupri septem testibus, tam viris quam mulieribus, idoneis et probatis, in iudicio convicerit, ille violator capitali sententia plectendus erit.

[Wanneer een vrouw met zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen zowel als vrouwen, ter terechtzitting bewijst dat een bepaalde man schuldig is aan aanranding en verkrachting, dan zal die schenker met de dood moeten worden gestraft].

54. Si quis patrimonium vel hereditatem alicuius mercatus fuerit et testimonio scabinorum sine reclamatione per annum et diem vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii vel hereditatis nulli post dictum terminum, eciam si impetatur, tenebitur respondere.

[Wanneer iemand een geërfde onroerende zaak van iemand anders koopt en dat bij getuigenis van schepenen gedurende een jaar en een dag of langer ongemoeid heeft bezeten, hoeft de bezitter van die zaak na de genoemde termijn op niemands aanspraken in te gaan, ook als hij daarover wordt aangeklaagd].

55. *Quicumque coram duobus oppidanis a iudice vel preconē in oppido arrestatus, sine licentia iudicis ab oppido recesserit et super hoc per duos scabinos convictus fuerit, quadragintaquinque solidos solvet iudici ad emendam.*

[Wie, na door de schout of de bode ten overstaan van twee poorters in de stad onder arrest te zijn gesteld, zonder verlof van de schout de stad verlaat en hieraan door twee schepenen schuldig is bevonden, zal de schout een boete van 40 schellingen betalen].

56. *Quicumque aliquem de debito in aliquo iudicio conveniat et super eo testes ydoneos habeat, testes solo testimonium iuramento perhibeant, sed actor non tenebitur iurare.*

[Wie iemand wegens een schuld op een terechtzitting aanklaagt en daartoe geloofwaardige getuigen heeft, dan zijn alleen de getuigen verplicht met een eed te getuigen, maar de klager hoeft geen eed af te leggen].

57. *Postquam aliquis factus fuerit oppidanus, nulli tenebitur esse servilis, sed secundum iura oppidi libertate fruatur.*

[Nadat iemand poorter is gemaakt zal hij aan niemand horig zijn, maar zal hij de vrijheid genieten volgens het recht van de stad].

58. *Preterea sciendum est quod filii sacerdotum vel aliqui qui de legitimo thoro non sunt generati, non debent nec tenebuntur testimonium ferre in preiudicium bonorum vel iure⁶³ alicuius oppidani.*

[Voorts dient men te weten dat zonen van priesters of allen die niet uit wettigen bedde zijn geboren, geen getuigenis mogen afleggen noch verplicht kunnen worden een getuigenis af te leggen ten nadele van de goederen of van het leven van een poorter].

59. *Si quis infra libertatem de Medemleke terram habuerit sub annuo censu, soluto censu quamdiu vixerit optinebit, vel libere poterit vendere soluto duplici censu domino ipsius terre; verum si vir ut femina qui possidet terram censualem obierit, proximus heres soluto duplici censu vero domino terre eam optinebit iure hereditario, et sic a progenie in progeniem et in perpetuum.*

[Wanneer iemand binnen de stads-vrijheid van Medemblik grond heeft tegen betaling van een jaarlijkse tijns, zal hij deze mits de tijns betaald is bezitten zolang hij leeft, en kan hij deze (grond) vrijelijk verkopen na betaling van de dubbele tijns aan de heer van die grond; maar wanneer de man of de vrouw die de tijnsgrond bezit overlijdt, zal de naaste erfgenaam deze (grond) krachtens erfrecht verkrijgen na betaling van de dubbele tijns aan de ware heer van de grond, en zo van geslacht op geslacht tot in eeuwigheid].

60. *Si quis autem aliquem infra libertatem de Medemleke leserit aut vulneraverit dum campana pulsatur pro communi utilitate oppidi aut infra tres dies post pulsationem campane, solvet nobis decem libras, leso decem libras,*

si per duos scabinos convictus fuerit.

[Maar wanneer iemand binnen de vrijheid van Medemblik een ander kwetst of verwondt terwijl de klok wordt geluid voor het gemeenschappelijke belang van de stad, of binnen drie dagen na het luiden van de klok, zal hij aan ons tien pond betalen, wanneer hij door twee schepenen schuldig wordt bevonden].

61. *Insuper scabinis de Medenbliec licentiamus facere nova statuta vel precepta cum concilio sculteti nostri ad dimidium annum vel ad integrum durancia, que scabini confirmaverint utilia universitati aut parti maiori, nostra iurisdictione in hoc reservata.*

[Bovendien staan wij schepenen van Medemblik toe om in overleg met onze schout in het belang van de gemeenschap of de meerderheid daarvan nieuwe voorschriften of statuten te maken voor de duur van een half jaar of een heel jaar, welke schepenen met een eed dienen te bekrachtigen, behoudens onze rechtsmacht in dezen].

62. *Quicumque oppidanus non iuvaret universitatem ad compellendum extraneos ne aliquid faciant contra ius oppidi de Medemleke, solvet nobis unam libram et perdet oppidum per annum integrum.*

[Iedere poorter die de gemeenschap niet bijstaat om vreemdelingen te verdrijven, opdat zij niets tegen het recht van de stad Medemblik ondernemen, zal aan ons een pond betalen en gedurende een heel jaar het poorterschap verliezen].

63. *Item predictis oppidanis damus presentibus in mandatis ut iura-*

mento prestito confirmant quod unusquisque alii ius suum confirmabit.⁶⁴

[Voorts geven wij hierbij de voornoemde poorters de opdracht dat zij door het afleggen van een eed bekrachtigen dat een ieder de ander zijn recht zal bevestigen].

64. Si vero aliquis oppidanus debitorem sui oppidani⁶⁵ in hospicio suo, contradicente creditore, receperit, hospes recipiens tenebitur oppidano⁶⁶ creditori respondere de pecunia quam sibi debet hospes receptus.

[Wanneer een poorter een schuldenaar van een (mede) poorter onderdak verschaft terwijl de schuldeiser daar bezwaar tegen maakt, dan zal degeen die onderdak verschaft, verplicht zijn tegenover zijn (mede) poorter, de schuldeiser, verantwoording te doen van het geld dat de gast die hij onderdak verschaft hem schuldig is].

65. Omne pignus et bona pignori obligata, sive in humidis sive in siccis, sive in decimis vel aliis bonis, nos comes Hollandie prefatis oppidanis secundum consuetudinem oppidi de Medemleke ipsis oppidanis⁶⁷ conservabimus; et unusquisque suo conburgensi in conservatione bonorum pignori obligatorum que in presenti possident, fideliter assistent quousque redempta fuerint secundum beneplacitum creditorum qui ea tenent obligata, et hoc predicti oppidani iuramento confirmabunt.

[Elk pand en door verpanding bezwaarde goederen, bestaande uit hetzij natte hetzij droge zaken hetzij tienden hetzij andere goederen, zullen wij, graaf van Holland, voor de voornoemde poorters overeen-

komstig de gewoonte van de stad Medemblik (voor die burgers) bewaren; en eenieder zal zijn [mede]burger trouw bijstaan in de bewaring van door verpanding bezwaarde goederen die zij thans bezitten, totdat zij gelost worden naar goedvinden van de schuldeisers die ze in pand houden. En dit zullen de voornoemde poorters met een eed bevestigen].

66. Item si aliquis circummanentium legitime commonitus debita oppidano de Medemleke solvere neglexerit, scultetus cum oppidanis de suo tantum accipiet quod creditori suo satisfaciet competenter.

[Voorts wanneer iemand van de omwonenden, na wettig te zijn aangemaand, nalaat zijn schulden aan een poorter van Medemblik te betalen, zal de schout samen met de poorters zoveel van zijn bezit nemen als genoeg is om zijn schuldeiser naar behoren te voldoen].

67. Adhuc si occasione alicuius nobilis vel ministerialis oppidanus de Medemleke bannitus fuerit et arrestatus⁶⁸, nos comes ipsum talem habebimus quod oppidanum et bona ipsius faciemus absolvi, vel de suo tantum accipiemus quod oppidano⁶⁹ faciemus satisfieri competenter.

[Bovendien wanneer op verzoek van een edelman of een dienstman een poorter van Medemblik is gedagvaard en aangehouden, zullen wij, de graaf, hem dusdanig behandelen dat de poorter en zijn goederen worden vrij gegeven of dat wij zoveel van zijn bezit nemen als genoeg is om de poorter naar behoren te voldoen].

68. Oppidani de Medemleke nobis aut vero domino Hollandie in

expeditione nostra servire debent cum triginta hominibus⁷⁰ in expensis propriis;

[De poorters van Medemblik zullen ons, of de wettige heer van Holland, in onze heervaart dienen met dertig mannen op hun eigen kosten, ...].

69. similiter precariam seu petitionem nobis ut vero domino Hollandie statuendis temporibus persolvent,

[... evenzo zullen zij ons of de wettige heer van Holland, op de vastgestelde tijden de bede betalen,].

70. aut si verus dominus Hollandie ad curiam imperatoris ierit, et uxorem duxerit aut miles fieri voluerit, sive aliqua sororum suarum nupserit, vel si frater aut filius noster vel veri domini Hollandie miles fieri voluerit aut uxorem duxerit, tot libras ad quodlibet istorum persolvent prout nos consilio nostro et cum scabinis eiusdem oppidi rationabiliter taxandum duxerimus et eciam ordinandum.

[... of wanneer de wettige heer van Holland naar het hof van de keizer reist, of trouwt of tot ridder wordt geslagen, of een van zijn zusters trouwt, of wanneer een broer of een zoon van ons of van de wettige heer van Holland ridder wordt of trouwt, zullen zij bij ieder van die gelegenheden zoveel pond betalen als wij in onze raad en met schepenen van die stad naar redelijkheid zullen schatten en vaststellen].

71. Preterea sepedictis oppidanis de Medemleke licenciamus nundinas singulis annis habere a die Bonifacii incipiendas et per quatordecim dies subsequentes immediate dedimus perdurandas, nobis et nostris successoribus dictarum nundinarum theolonio reservato.

[Bovendien geven wij de meerge-
noemde poorters van Medemblik
toestemming ieder jaar markt te
houden, die begint op de dag van
Bonifatius, en die veertien dagen
zal duren, op de wijze en in de
vorm zoals voorgeschreven naar
vroegere gewoonten, onder voor-
behoud van de tol van genoemde
markten voor ons en onze opvol-
gers].

Ut autem hec libertas et predicta
omnia que in presenti pagina con-
tinentur expressa, firma et incon-
vulsa permanente et in perpetuum
duratura, presens scriptum exinde
fieri et sigillo nostre dominationis
iussimus communiri.

[Opdat evenwel de vrijheid en alle
voorgenoemde zaken die in deze
oorkonde uitdrukkelijk zijn vervat,
van kracht en onaangetast blijven
en tot in eeuwigheid durende,
hebben wij bevolen deze oorkonde
daarvan te vervaardigen en met het
zegel van onze heerschappij te
bekrachten].

Datum apud Montem Aleberti
anno Domini millesimo ducente-
simo octogesimo octavo, in die
Annunciationis beate Marie
Virgines gloriose.

[Gegeven te Aalbertsberg, in het
jaar des Heren 1289, op Maria
Boodschap].

Ende omdat wi hertoghe Willaem,
grave van Holland voerseit alle
deese poynten voor ons ende onse
nacomelinghen vaste ende ghesta-
de houden willen tot eweliken
daghen onsen ghoede lude van
onser poerte van Hoerne hem
ende horen nacomelinghen, zo
hebben wi dese openen hantfeste
bezeghelt met onse zeghel.

[En omdat wij, hertog Willem,
graaf van Holland voornoemd, al

deze punten voor ons en voor onze
nakomelingen onverbrekelijk en
voor altijd gestand willen doen
voor onze goede lieden van onze
stad Hoorn voor hen en hun na-
komelingen, hebben wij dit open
handvest bezegeld met ons zegel].

Ghegheven toe Haerlem int jaer
ons heren dusent driehondert ses
ende vyftich des zonnendaghes nae
onser vrouwen daghe Annun-
ciatio.

[Gegeven te Haarlem in het jaar
van onze heer 1356 op de zondag
na Maria boodschap].

Iussu Domini Comitis, presentibus
dns de Brederode bar[ones] & Jo
de Poele militib[us].⁷¹

Jo de Bueren.⁷² S. dns. comes met.

[In opdracht van de heer graaf, in
aanwezigheid van de heren Dirk
van Brederode, baron en Jan van
den Poel, ridder.

Jan van Bueren.
Gezegeld door de heer graaf].

1356 juli 7 Hoorn (II) Den Haag

*Origineel: A. Westfries Archief, Oud
Archief Hoorn, inv. nr. 45 bergnr. 2651,
regist nr. 16.*

*Afschrift: B. (eigentijds) Nationaal
Archief, archief Graven van Holland,
nr. 223, fol. 43vo.*

Hertoghe Willem van Beyerem,
grave van Henegouwen, van
Holland, van Zeeland ende heer
van Vriesland maken cont allen
luden, dat wy mit goeden voersie-
ne om trouwen dienste, die onse
lieve, ende trouwe poerteren van
onser stede van Hoerne in West-
vriesland ons ende onsen ouderen
ghedaen hebben, ende ons, ende
onsen nacomelinghen noch doen

moghen, ghegheven hebben, ende
gheven alsulc recht, gratien, en
vryhede, als hier na bescreven
staen.

[Hertog Willem van Beieren, graaf
van Henegouwen, van Holland,
van Zeeland en Heer van Friesland
maken bekend aan alle lieden, dat
wij na rijp beraad vanwege de
trouwe diensten, die onze geliefde
en trouwe poorters van de stad
Hoorn in West Friesland ons en
onze ouders hebben verleend, en
ons, en onze nakomelingen nog
zullen verlenen, hebben gegeven,
en geven alle recht, privileges en
vrijheden, zoals hierna geschreven
staat].

1. In den eersten soe hebben wy
ghegheven, ende gheven onsen
goeden luden voerseit soe wat
poertere van Hoorn syn lyff mit
rechte verbuerde, die en mach te-
ghens ons niet meer verbueren dan
half syn eyghelike goet, ende die
ander helfte sal bliven sine wive, of
sinen wittachtigen kinderen, of
sinen gherechten erfnamen, hadde
hi ghien wif, noch wittachtich
kint.

[Ten eerste hebben wij gegeven, en
geven onze goede voornoemde lie-
den dat wanneer een poorter van
Hoorn bij rechterlijk vonnis ter
dood wordt veroordeeld, hij niet
meer dan de helft van zijn eigen-
dom aan de graaf verbeurt, terwijl
de andere helft aan zijn vrouw zal
toekomen, of zijn wettige kinde-
ren, of als hij geen vrouw of wettig
kind heeft, zijn gerechtigde erfge-
namen].

2. Voert waer dat sake dat onse
lieve ende ghetrouwe stede voer-
ghenoemt enighe hantvesten had-
den, die veroudt of verdonkert
waren, of bi ongheval verloren
worden, verbrant, of van ouder-
dom duer gheghaet worden, dat si

betoghen mochten mit uytscriften, beseghelt mit wittachtigen luden, die souden wy hem vernuuen, ende beseghelen buten horen coste.

[Voorts wanneer onze geliefde en trouwe voornoemde stad enige handvesten heeft, die verouderd zijn, of onleesbaar, of vanwege een ongeval verloren geraakt, verbrand, of van ouderdom gaten vertonen, dat zij hiervan bewijs leveren aan de hand van afschriften, bezegeld door verstandige lieden, dan zullen wij die [handvesten] vernieuwen en bezegelen op onze kosten].

3. Voert soe hebben wi ghelovet, ende gheloven onser liever, ende ghetrouwer stede van Hoorne voerseyt, dat wy se ontheffen sullen, ende ontheffen van allen doetslaghe, rove, brande, scatinghe, rechtenisse van lyve, vanghenisse, brekinghe van husen, ende van vesten, dat in desen oerloghe om des oerloghen willen gheschiet is, ende dat gheweest heeft tuschen onser lieven vrouwen ende moeder, die God ghenadich si, ende horen hulperen ende ons, ende ons of yemand enighe verbeteringhe daer of te doen.

[Voorts hebben wij beloofd, en beloven wij onze geliefde en trouwe stad Hoorn, dat wij ze ontheffen [vrijwaren] zullen, en ontheffen van alle doodslag, roof, brand, schatting, doodvonnissen, van gevangenneming, afbraak van huizen, en van de vesten, die in de oorlog is geschied tussen onze geliefde vrouwe en moeder [gravin Margaretha], die God genadig zij, en haar helpers en ons, en onze helpers, zonder ons noch iemand anders enige schade te hoeven vergoeden].

4. Ende om dat wy alle dese voerseide poincten vaste ende ghestade houden willen ten eewelike daghen voer ons ende onsen nacomelingen onsen goeden luden van Hoerne ende horen nacomelingen soe hebben wi dese hantvesten open bezeghelt mit onsen zeghele.

[En omdat wij al deze voornoemde punten voor altijd gestand willen doen vanwege ons en onze nacomelingen [als graven] jegens onze goede lieden van Hoorn en hun nakomelingen, hebben wij deze handvesten met ons zegel bezegeld].

Gegeven in den Haghe des donredaghes na Sinte Maertijnsdagh in de somer int jaer onzes heren M. CCC. ses ende vijftich.

[Gegeven te Den Haag op donderdag na Sint Maarten in de zomer in het jaar van onze heer 1356].

1356 juli 7 Hoorn (III) Den Haag

Origineel: A. Westfries Archief, OAH, inv.nr. 58 Charters, bergnr. 2766, regeest nr. 17.

Druk: a. Frans van Mieris, Groot Charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland, Leiden 1753-1756, III, p. 4.

Kwitantie voor de betaling van 1550 schilden vanwege het aan Hoorn verleende stadsrecht.⁷³

Hertoghe Willem van Beyeren, Grave van Henegouwen, van Holland, van Zeeland ende Heer van Vriesland doen cont allen luden dat wi ontfanghen hebben van onsen goeden luden van Hoorne alsoe van horen poert rechte dat si tyghens ons ghecoft hebben vijftien hondert ende vijftich scilde vier ende twin-

tich grote voer eenen scilt gherekent.

[Hertog Willem van Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland maken eenieder bekend dat wij 1550 schilden, waarbij 24 groten voor een schild worden gerekend, ontvangen hebben van onze goede lieden van Hoorn vanwege het stadsrecht dat zij van ons hebben gekocht].

[*Dan volgen de namen van de mensen die het bedrag namens de graaf zullen ontvangen (een deel wordt ook rechtstreeks betaald), waaronder ene Claes Simonsz. 'ons vleeschouwers'*].

Gegeven in den Haghe des donredages na Sinte Martyns dach in den zoemer, int jaer ons heren M. CCC. ses ende vijftich.

[Gegeven te Den Haag op donderdag na Sint Maarten in de zomer in het jaar van onze heer 1356].

Tenslotte

De stadsrechtverlening aan Hoorn in 1356 heeft een duidelijk 'scharnierpunt' gevormd in haar geschiedenis. In al die eeuwen zijn de inwoners van deze stad trots geweest op hun stedelijke status. Zij brachten dat bijvoorbeeld tot uiting in de bouw van een fraai stadhuis en andere stedelijke voorzieningen variërend van forse stadspoorten en torens tot de haven en het waaggebouw. Hun aloude privileges werden eeuwenlang gekoesterd en wanneer nodig in stelling gebracht tegen eventuele snode aanslagen op hun stedelijke voorrechten en autonomie. Het einde van de Republiek in 1795 betekende weliswaar een fundamentele wijziging in de positie van de steden maar het stedelijke sentiment was daarmee nog niet verdwenen. Een echte aantasting

van de stedelijke status vormde het besluit van keizer Napoleon in 1811 om de rechtspraak weg te halen bij de steden en onder te brengen in aparte rechtbanken. In 1814 wordt echter toch weer onderscheid tussen stad en platteland gemaakt als het *Reglement omtrent de samenstelling van de Staten der provincies, resp. het Landschap Drenthe* wordt vastgesteld. Daarin wordt bepaald welke steden er zullen zijn, met eigen vertegenwoordigers in de Staten der provinciën.⁷⁴ Hoorn is daar uiteraard ook weer bij.

In 1851 valt het doek echter definitief voor de steden in bestuurlijk-juridische zin met de invoering van Thorbecke's *gemeentewet*: er worden 1209 *gemeenten* gevormd. Voortaan zijn alle steden en dorpen wettelijk gelijk, van het dorp Katwoude tot de stad Amsterdam.⁷⁵ Ondanks alle gemeentelijke herindelingen die sindsdien hebben plaatsgevonden kan worden geconstateerd dat de stedelijke trots op de eertijds verworven rechten ook heden ten dage nog onverminderd aanwezig is en genoeg aanleiding vormt voor prachtige stadsrechtvieringen!

Over de auteur

Joost C.M. Cox (Eindhoven 1955) studeerde bestuurswetenschappen en rechten aan de Universiteit van Leiden. Sinds 1996 is hij gemeentesecretaris van Alkmaar.

Hij publiceerde onder andere: *'Der beden des poerters van Alcmair goedertierlic toe ghenegen'* *Stadsrecht Alkmaar 1254-2004*, Alkmaar 2003; *Repertorium van de stadsrechten in Nederland 'Quod vulgariter statreghte nuncupatur'*, Den Haag 2005, nr. 33 in de serie Werken van de stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlands recht; *De Heeren van Alkmaer – Regenten en regeerders*

Vroedschap en raad 1264-2005, Alkmaar 2005; *Het stadsrecht van Edam – 'Aan onse ghetrouwe poorters van Edam'*, Edam 2006.

Hij werkt aan een proefschrift inzake de verlening van stadsrechten in de landsheerlijke periode tot 1433 in Holland en Zeeland (Universiteit van Amsterdam).

Noten:

¹ Dit artikel is mede gebaseerd op een gedeeltelijke bewerking van een eerder artikel: 'Stedelijke trots en stadsrechtvieringen', in: *Holland, historisch tijdschrift*, nr. 2, 38^e jg., 2006 en van het boek *Het stadsrecht van Edam*, Vereniging Oud Edam, 2006, beide van auteur dezes. De auteur dankt de heer Jan de Bruin van het Westfries Archief voor zijn aanvullingen en suggesties.

² P.H.J. van der Laan, *Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400*, Amsterdam 1993, nr. 52.

³ Een gegraven afwatering naar de Zuiderzee.

⁴ G. van Berkel/K. Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen*, Utrecht 1995.

⁵ Een berekening aan de hand van een rekening uit 1335 waarbij 70 Hoornse mannen aan de dijk moesten werken.

⁶ Nationaal Archief, archief Graven van Holland 220, nr. 78.

⁷ Pestepidemieën kwamen in Europa in 1316, 1348-1351, 1360, 1370 en 1400-1401 voor.

⁸ De zware of halsmisdaden, waarop de doodstraf stond.

⁹ Vermoedelijk zeven, zoals vrijwel alle andere steden in die periode ook zeven schepenen telden.

¹⁰ Zie ook W. Jappe Alberts, *De middeleeuwse stad*, hfst. 3.

¹¹ *Aasdomsrecht* is de rechtspraak door *Schout* (als rechtsvorderaar), *Asega* (de wets- of rechtszegger, eigenlijk 'hij die uitspraak doet') en

de *Buren* (die het eigenlijke oordeel vormen). Vanwege allerlei omslachtige procedures en onduidelijke manieren van rechtsvinding werd het vrijwel overal vervangen door *schependomsrecht*. Hoofddregel van het aasdomsrecht was ook 'het naaste bloed erft het goed' waarbij niet gekeken werd waar het goed vandaan kwam, zoals bij het schependomsrecht.

¹² F. van Mieris, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland*, Leiden 1753-1756, II, p. 424.

¹³ C. Boschma-Aarnoudse, *Tot verbetering van de neeringe deser Stede. Edam en de Zeevang in de late Middeleeuwen en de 16^e eeuw*. Hilversum 2003, p. 56.

¹⁴ A. de Goede, *Waterland, Westfriesche rechtsgeschiedenis*, Enkhuizen 1943, II, band 1, p.128 e.v.

¹⁵ Zo bijv. het handvest van Niedorp van 12 mei 1415; zie M.S. Pols, *Westfriesche stadrechten*, 's Gravenhage 1888, p. 33.

¹⁶ Henegouwen was een achterleen van het bisdom Luik en een 'spilleleen': bij ontstentenis van een mannelijke opvolger kan een dergelijk leen ook aan een vrouw komen.

¹⁷ In een zwaardleen is rechtens alleen een mannelijke opvolger mogelijk.

¹⁸ Vermoedelijk was hier sprake van een hersenbloeding, gelet op de beschrijving van zijn ziektebeeld.

¹⁹ R. van Uytven, 'Stadsgeschiedenis in het Noorden en het Zuiden', in: *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 2, p. 188

²⁰ Ook het begrip 'stadsrecht' heeft vele omschrijvingen gehad. In het kader van zijn proefschrift heeft auteur dezes de hier weergegeven begripsbepaling ontwikkeld, waarbij er van wordt uitgegaan dat de oorkondelijke verlening van het stadsrecht door de lands- of stads-

heer een essentieel element in het proces van stadswording betekende.

²¹ Zowel De Monté ver Loren en Spruit, *Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*, Deventer 1982, p. 157, Van Engen, 'Geen schraal terrein', in: *Stadswording in de Nederlanden*, Hilversum 2005, p. 67 als Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht (1245)*, Amsterdam 2001, p. 33 achten dit essentieel; dan is sprake van een stad in juridische zin.

²² Door auteur dezes wordt consequent de term 'stadsrecht' gehanteerd. In de Hollandse stadsrecht-oorkonden is afwisselend sprake van 'handvest', 'privilege', 'vrijheden' dan wel 'poortrecht' wanneer stadsrechten werden bedoeld. In het graafschap Zeeland was, evenals in Vlaanderen, in een aantal van deze gevallen juist sprake van 'stadskeuren'. In Holland werd onder 'keuren' juist verstaan het door schout en schepenen ontwikkelde stedelijk recht op grond van het stadsrechtprivilege, hetgeen in Zeeland weer werd betiteld als 'voorboden' of 'verboden'. In de Stichtse stadsrechten is in een aantal gevallen overigens wel sprake van de term 'stadsrecht', bijv. in de oorkonde van Amersfoort van 1259: *quod vulgariter statreighthe nuncupatur* (wat gewoonlijk stadsrecht wordt genoemd).

²³ Deze familie omvat circa 30 steden (zie het schema op pag. 11).

²⁴ Stedelijk recht gaat boven het algemeen geldende recht in het graafschap, met name dat op het platteland. Waren er overigens geen specifieke stedelijke bepalingen dan gold wel het landrecht.

²⁵ 'Dit is het zegel van Hoorn'.

²⁶ J.G. Kruisheer, *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299*, 's Gravenhage/-Haarlem 1971, dl. 1, p. 127.

²⁷ P. Noordeloos, 'De ontwikkeling van de vrijheid en de stedelijke jurisdictie van Hoorn', *West-Frieslands Oud en Nieuw* 24 (1957) p. 16 en 17.

²⁸ Een officiële kopie in aanwezigheid van meestal drie voornamen getuigen: *vidimus* = 'wij hebben gezien'.

²⁹ Origineel in Westfries Archief, Oud Archief Hoorn, inv. nr. 45 bergnr. 2651, regest nr. 16.

³⁰ F. van Mieris, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland*, Leiden 1753-1756, III, p. 4.

³¹ Origineel in Westfries Archief, OAH, inv.nr. 58 Charters, bergnr. 2766, regest nr. 17.

³² Belasting betaald als inwoner van de stad; Westfries Archief.

³³ Westfries Archief, OAH, regest nrs. 76 en 77.

³⁴ Dit afschrift zou, indien de Paasstijl gehanteerd werd, op woensdag 29 maart 1357 gedateerd moeten worden (*In 't jaer ons Heren dusent driehondert ses ende vijftich, des woensdaghes nae onser vrouwedaghe annunciatio*). In zijn proefschrift *Het oorkondewezen van enige kloosters en steden in Holland en Zeeland, 1200-1325* (I, p. 389) merkt Dijkhof hierover op dat omstreeks 1350 de paasstijl in de abdij Egmond niet meer in gebruik is, maar vervangen door de jaarstijl. Meilink, *Archief Abdij Egmond*, I, p. 103-104 neemt aan dat de jaarstijl al rond 1300 in gebruik zou zijn aldaar. Inmiddels is aangetoond dat deze oorkonde wel degelijk op woensdag 30 maart 1356 is afgegeven; zie J.C.M. Cox, 'Stedelijke trots en stadsrechtvieringen', in: *Holland, Historisch Tijdschrift*, nr. 2, 38^e jrg., 2006.

³⁵ Tekst naar A. Hertaling door J.C.M. Cox; voor zover het de bepalingen van Medemblik betreft, is deze hertaling mede gebaseerd op de hertalingen van het stadsrecht van Haarlem door

C.L. Hoogewerf en van het stadsrecht van Beverwijk door J.G. Kruisheer.

³⁶ Belastingplichtigen ('cijns' of 'tijns' afkomstig van het Latijnse *census*, schatting van vermogen).

³⁷ Zelfstandig.

³⁸ Hier is het woord *tantum* weggelaten. Deze fout komt uit het stadsrecht van Alkmaar en is via Medemblik o.a. in het Beverwijkse en dus ook in het Hoornse stadsrecht terechtgekomen.

³⁹ Lees *ghewedde hand*: een door 'handslag' bekrachtigd akkoord. Deze fout in de schrijfwijze (*ghewende*) stamt uit het stadsrecht van Medemblik; ook in het stadsrecht van Beverwijk staat het fout. In het Alkmaarse stadsrecht staat het correct.

⁴⁰ Ten onrechte staat hier *non*, zoals blijkt uit het vervolg van het artikel. Deze fout is in de gehele stadsrechtfamilie keer op keer overgenomen: van 's-Hertogenbosch via Haarlem naar Alkmaar, Medemblik, Beverwijk en daarna ook naar Enkhuizen en Hoorn. In de stadsrechtoptekening van 's-Hertogenbosch van 1231 komt deze fout echter niet voor, zodat die vóór 1245 (overname door Haarlem van de Bossche oorkonde) aldaar moet zijn ontstaan.

⁴¹ In de andere stadsrechten uit deze familie staat dit woord *male* hier niet opgenomen.

⁴² Opvallend genoeg staat hier niet het woord *modum* opgenomen dat ook ontbreekt in de stadsrechten van Haarlem (1245) en Alkmaar (1254). In het stadsrecht van Delft (1246) en in dat van Beverwijk (1298) komt het wel voor. Zie ook C.L. Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht (1245)*, Amsterdam 2001, p.145, noot 1.

⁴³ Hier ontbreekt kennelijk het woord *sunt*. Zie Kruisheer, *OHZ*, IV, p. 696 aanhaling s.

⁴⁴ De juiste lezing is kennelijk *totidem*.

⁴⁵ Namelijk tien pond aan de graaf; zie art. 18.

⁴⁶ Lees *inpetierit*.

⁴⁷ Lees *membrum* en *membro*.

⁴⁸ Lees *quicquid*.

⁴⁹ De geslagene, het slachtoffer.

⁵⁰ Lees *pugnante*.

⁵¹ In het stadsrecht van Beverwijk is hier de bepaling aan toegevoegd: *vel quicumque potenti suam commiserit auctoritatem* = 'of hij zal aan iemand die daartoe bij machte is volmacht geven'.

⁵² Lees *pugnaverit*.

⁵³ Lees *observabitur*.

⁵⁴ Lees *cervisiam*.

⁵⁵ De gangbare volgorde is *non poterit contra hoc actionem habere*.

⁵⁶ Lees *dampnum*.

⁵⁷ Meestal acht pond.

⁵⁸ Lees *conferet*.

⁵⁹ Lees *nullus extraneus*.

⁶⁰ Lees *quatordecim*.

⁶¹ Lees *quidquid*.

⁶² Dit woord lijkt overbodig aangezien er eerder in dit artikel in het geheel geen sprake is van schepenen. In het Haarlemse stadsrecht staat het niet, wel in het Alkmaarse. In dat van Delft (1246) is hier sprake van *consilio villici et scabinorum* (schout en schepenen).

⁶³ Lees *vite*. Deze fout is er blijkbaar in Alkmaar in geslopen, want deze is behalve in het stadsrecht van Medemblik ook in dat van Beverwijk terecht gekomen.

⁶⁴ In de Haarlemse oorkonde (art. 60) staat in plaats van *confirmabit* (zal bevestigen) het woord *conservabit* (zal opkomen).

⁶⁵ Lees *cooppidani*. De weglating van *co* komt via Medemblik uit Alkmaar.

⁶⁶ Lees *cooppidano*.

⁶⁷ De woorden *ipsis oppidanis* zijn een onnodige herhaling van het eerdere *prefatis oppidanus*. In de Haarlemse oorkonde staan deze

woorden niet; in Alkmaar zijn ze er in gekomen, en via Medemblik ook in het Beverwijkse en het Hoornse stadsrecht terechtgekomen.

⁶⁸ In de stadsrechttoorkonden van Haarlem en Alkmaar staat hier *bannitus fuerit vel arrestatus*, dat veelal wordt vertaald met 'gebannen of gearresteerd'. In de stadsrechten van Medemblik, Beverwijk en Hoorn staat echter *et*. Het is moeilijk denkbaar dat iemand is gebannen *en* gearresteerd of aangehouden, zodat het hier is hertaald met gedagvaard (van *bannire* = dagvaarden); zie Habel en Gröbel, *Mittellateinisches Glossar*.

⁶⁹ Kruisheer (in G.P. Alders e.a., *Het ontstaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting*, Hilversum 1998, p.60, noot 32) stelt dat hier *creditori* (schuldeiser) had behoren te staan (overeenkomstig art. 66), en dat de foutieve passage uit Haarlem stamt en via Alkmaar en Medemblik in Beverwijk is terecht gekomen, en daarna dus ook in Medemblik.

⁷⁰ Ter vergelijking: Dordrecht (stadsrecht 1220) diende een kogge/50 mannen te leveren, Haarlem (1245) 64, Delft (1246) 41, Alkmaar (1254) was voor tien jaren vrijgesteld vanwege de hulp tegen de Westfriezen (later 25), Leiden (1266) 25, Gouda (1272) 5, Schiedam (1275) 25, Medemblik (1289) 30, Beverwijk (1298) 30, Rotterdam (1340) een kogge/25 en Enkhuizen (1356). In 1398 zijn het geheel andere aantallen: Dordrecht en Haarlem leveren dan ieder 600 mannen, Delft 500, Leiden en Gouda 400, Amsterdam 350 en Schiedam 100 (zie o.a. R. de Graaf, *Oorlog om Holland*, Hilversum 2004).

⁷¹ Dit betreft enkele leden van de

grafelijke raad.

⁷² De grafelijk klerk.

⁷³ Op 7 juli 1356 tekent grafelijk rentmeester Dirk van Tienen aan: 'Ontfaen van die van Hoirne om die vryhede, die si ieghes minen here coften om XVc scilde ende L scilde tot enen zadel minen here selve'. NA, AGH 436, fol. 11.

⁷⁴ Het betreft: Groningen, Leeuwarden, Franeker, Dokkum, Harlingen, Sneek, Bolsward, IJlst, Sloten, Workum, Hindeloopen, Staveren, Assen, Coevorden, Meppeel, Zwolle, Kampen, Deventer, Hattem, Elburg, Harderwijk, Nijkerk, Zutphen, Lochem, Groenlo, Arnhem, Doesburg, Doetinchem, Wageningen, Nijmegen, Bommel (Zaltbommel), Tiel, Kuilenborg (Culemborg), Utrecht, Wijk, Rhenen, IJsselstein, Montfoort, Amersfoort, Weesp, Amsterdam, Monnickendam, Edam, Enkhuizen, Hoorn, Medemblik, Alkmaar, Purmerende, Zaandam, Haarlem, Leyden, Woerden, Gouda, 's-Gravenhage, Delft, Schoonhoven, Schiedam, Maassluis, Brielle, Vlaardingen, Gorinchem, Dordrecht, Rotterdam, Zierikzee, Veere, Middelburg, Vlissingen, Goes, Sluis, Axel, Hulst, Tholen, Willemstad, Bergen op Zoom, Geertuidenberg, Oosterhout, Breda, Tilburg, Heusden, Grave, 's-Hertogenbosch, Helmond, Eindhoven, Venlo en Maastricht. Helmond viel als gevolg van het K.B. van 16 juli 1815 af (zie volgende noot). Maastricht en Venlo waren in 1814 nog bij de provincie Noord-Brabant ingedeeld maar gingen, na de vorming van de nieuwe provincie, samen met de toegevoegde steden Roermond en Sittard over naar Limburg. Op 27 mei 1818 trad Weert nog toe als 'stemhebbende' stad.

Hoorn, dorp en stad

Middeleeuwse topografie en institutionele ontwikkelingen tot het begin van de 19e eeuw

Jan de Bruin

In 2007 wordt herdacht dat Hoorn 650 jaar geleden stadsrechten kreeg. De geschiedschrijving legt doorgaans sterk de nadruk op de economische betekenis van de verlening van dergelijke privileges. Toch waren stadsrechten alleen niet voldoende om een nederzetting te laten uitgroeien tot een centrum van handel of nijverheid. En dat was ook niet primair de bedoeling. De beste voorbeelden daarvan zijn te vinden in onze regio. Een groot aantal Westfriesse dorpen en dorpscombinaties kreeg in de periode 1364-1415 stadsrechten, zonder ooit hun landelijk karakter te verliezen. Maar zij koesterden hun privileges, omdat daarin hun zelfstandigheid in bestuur en rechtspraak waren geregeld. De stadsrechten vormden het bestuurlijk en juridisch kader waarbinnen burgemeesters, vroedschappen, schout en schepenen elk een eigen rol speelden. Zij bestuurden de stad, stelden de plaatselijke keuren vast of waren verantwoordelijk voor de opsporing en berechting van misdadigers. Bovengenoemde aspecten golden ook voor Hoorn. Bovendien werd na 1400 het stedelijk rechtsgebied uitgebreid. Een groot aantal omliggende dorpen was sindsdien voor juridische, belasting- en andere zaken aangewezen op Hoornse instellingen. Vanaf diezelfde tijd volgde, met enkele onderbrekingen, een langdurige economische bloeiperiode die tot het midden van de 17^e eeuw zou aanhouden. De voor toenmalige begrippen ongekende welvaart doet bijna vergeten hoe klein het ook in Hoorn allemaal moet zijn begonnen. De geschiedenis van de stad

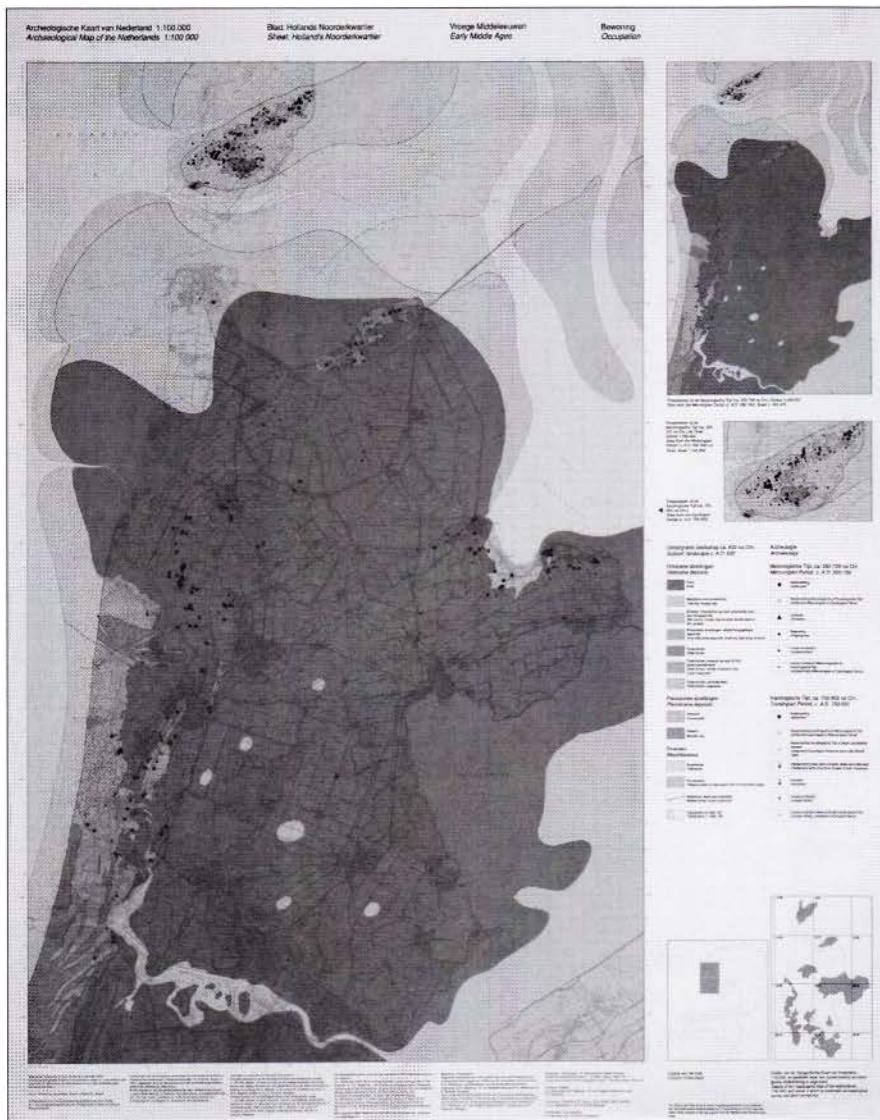
heeft vele generaties geschiedschrijvers beziggehouden. Recente zijn interessante inzichten aan het traditionele beeld toegevoegd. C. Lesger schetste vanuit het theoretische model van het zogenaamde 'centrale plaatsensysteem' een fascinerend beeld van de ontwikkeling van het middeleeuwse Hoorn tot centrum van handel, diensten en werkgelegenheid voor het omringende platteland. F. Kwaad wees op het grote belang van een goed begrip van allerlei waterstaatkundige aspecten, die het ontstaan van Hoorn als dorp en later als stad helpen verklaren. Van beide studies is voor dit artikel gebruik gemaakt. Daarnaast wordt ingegaan op zaken uit een meer algemene context zoals toponiemen, topografie, dijken en de institutionele kaders in het middeleeuwse West-Friesland. Alhoewel die voor het begrip van de vroegste geschiedenis van Hoorn van groot belang kunnen zijn, is daar tot nu toe relatief weinig aandacht aan geschonken. Vervolgens komen de uitbreidingen van de jurisdictie in de 15^e eeuw aan de orde. Tenslotte worden enkele institutionele ontwikkelingen tijdens de Republiek, alsmede de gevolgen van de Bataafse Omwenteling van 1795 voor het rechtsgebied van Hoorn besproken.

Ontginning

In de vroege Middeleeuwen was West-Friesland hoofdzakelijk een zeer drassig veengebied. Menselijke bewoning was nauwelijks mogelijk. Vanaf de 10^e eeuw veranderden echter de klimatologische omstandigheden. Een periode met droge zomers brak aan. Be-

staande landbouwgronden, die eerst vooral langs de duinenkust te vinden waren, werden door verstuiving van het nabij gelegen duinzand onbruikbaar. Daardoor ontstond een grote behoefte aan nieuwe akkers. In deze droge periode richtte de aandacht zich op het Westfriesse veengebied. Door het graven van greppels en sloten werd het veen ontwaterd en ontgonnen. De bevolking groeide gestaag en op veel plaatsen werden nederzettingen gesticht. Van daaruit werden steeds nieuwe stukken veen afgebakend en in cultuur gebracht. Reeds omstreeks 1100 moet het overgrote deel West-Friesland voor landbouw en bewoning geschikt zijn gemaakt. Wognum, Spanbroek, Wadway, Obdam, Hensbroek en Ursem worden in bronnen uit die tijd reeds vermeld. Nieuwe nederzettingen – vrijwel altijd lintdorpen, met vooraf afgebakende grenzen – kregen spoedig een dorpskerk. Zo'n dorp (of: *banne*) kreeg dan niet veel later tevens een eigen dorpsbestuur. De termen 'dorp', 'banne' en 'parochie' zijn in West-Friesland dan ook synoniem.¹ In dit opzicht lijkt de institutionele structuur van onze regio op Friesland.

Hoorn ligt in het ambacht Drechterland. De ontginningen in dit deel van West-Friesland begonnen in het noorden. Hoorn ligt in het zuiden van Drechterland en behoort vermoedelijk tot de gebieden die het laatst (na 1170) zijn ontgonnen. Hierop wijst onder andere het archeologisch bewijs.² Ook hierin komt trouwens de link met Friesland naar voren.³ Er zijn dus vrij sterke aanwijzingen dat de Westfriesse ontginningen mede

Reconstructiekaart van het Noorderkwartier omstreeks 800, vóór de grote ontginningen. (Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Alkmaar)

dankzij Friese bemoeienis tot stand zijn gekomen.

Opgravingen in Hoorn hebben sporen van menselijke activiteit uit het begin van de 13^e eeuw aan het licht gebracht. De oudste bewoning aan het Grote Noord dateert uit de late 13^e eeuw. Voor de ontwatering werd een brede sloot gegraven: de Gouw. Deze ging iets noordelijker over in de Tocht. Ook het water van de tegenwoordige Nieuwstraat behoorde tot de Gouw. Het gebied van de banne Hoorn werd ten noorden begrensd door de banne Zwaag, ten oosten door de banne Westerblokker en ten zuiden door de Zuiderzee. Over de begrenzing ten westen volgt zodadelijk meer.

Gouw

Voor een goed begrip is het van belang om kort in te gaan op de betekenis van het woord 'gouw'. De Dikke Van Dale geeft als mogelijkheden:

- 1: weg langs een watering of sloot.
- 2: riviertje, wetering.

De betekenis van riviertje zien we bijvoorbeeld bij de Gouwe, het veenstroompje dat een belangrijke rol speelde bij de vroegste ontginningsfase van de latere stad Gouda. Mogelijk is dit Zuidhollandse voorbeeld de reden geweest dat men in de historiografie ook de Hoornse Gouw ten onrechte als riviertje tegenkomt, alhoewel het kenmerkende meanderende patroon van een natuurlijk water (zie bijvoorbeeld de Kromme Leek) hier geheel ontbreekt. Meer houvast voor een – ook voor Hoorn bruikbare – verklaring biedt de

Foto links onder:

De Gouw omstreeks 1878, gefotografeerd door Huijsen. Op de achtergrond de brug naar het Nieuwland over de nog ongedempte Turfhaven. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

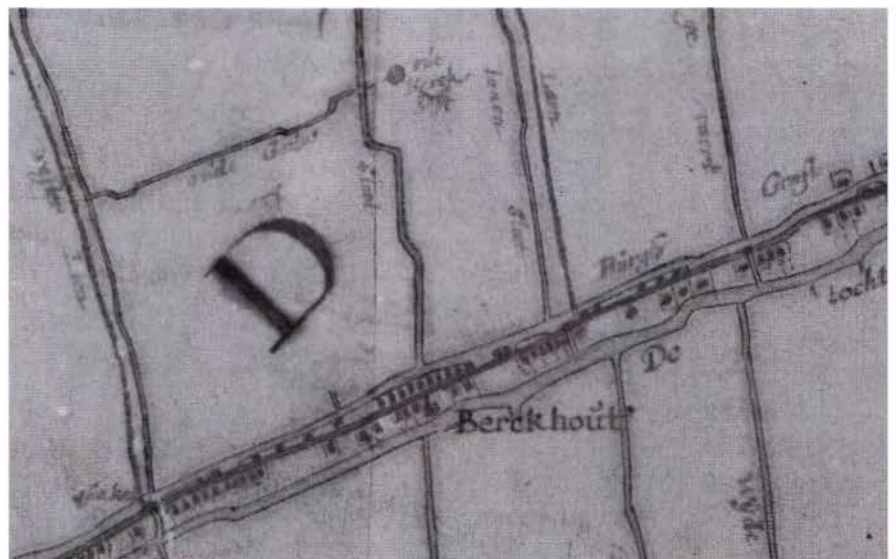
De dorpsweg van Sijbekarspel wordt op dit kaartdetail 'gouw' genoemd. De weg gaat over in de buurtschap Gouwe ('De Gouw'). Interessant is ook dat de landerijen van Sijbekarspel 'Boven' of 'Binnen Gouwer landen' worden genoemd. Uitsnede uit de kaart van Noord-Holland door Johannes Dou, uitgegeven door Uitwaterende Sluizen in 1680; het oosten boven. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

Westfriese context, waar historisch-geografen eenvoudigweg niet om het begrip heen kunnen. Ten noorden van het IJ kom je op topografische kaarten overal gouwen tegen. Meestal wordt er een dorpsweg mee bedoeld, maar vaak ook een sloot. Daarbij moeten we overigens bedenken dat naast een weg altijd een sloot ligt, en dat bovendien vele van die sloten op de plaats liggen waar ooit een weg liep.

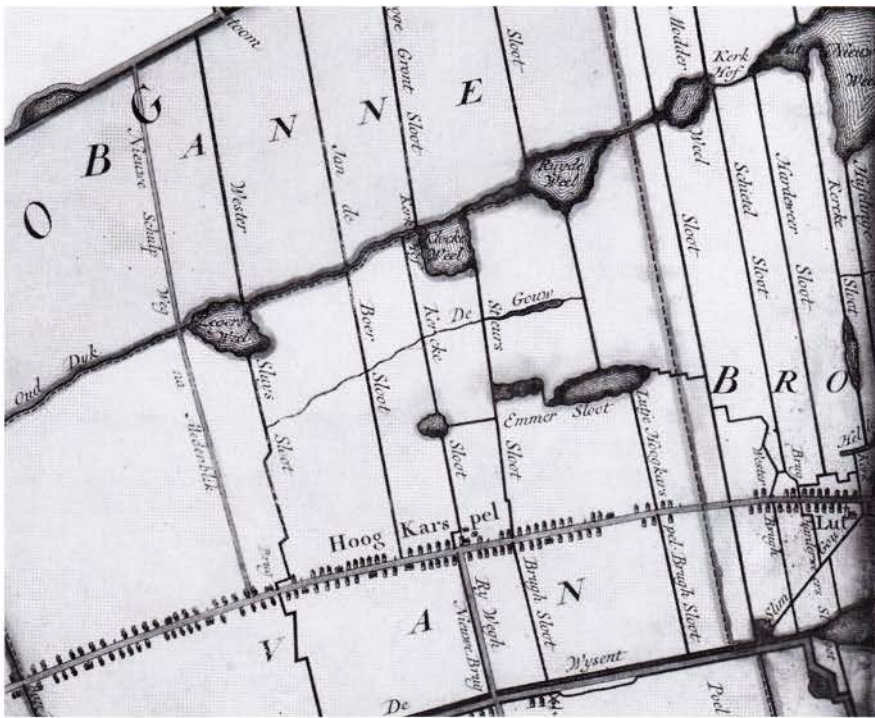
Van het begrip 'gouw' in de betekenis van dorpsweg zijn vele voorbeelden te geven. Zo ligt ten westen van de dorpsweg (vroeger 'gouw') van Benningbroek in een doorgaand lint de dorpsweg van Sijbekarspel, die op de kaart van Noord-Holland uit 1680 door Johannes Dou 'Gouw' wordt genoemd. Ten westen van Sijbekarspel vinden we vervolgens de

buurtschap Gouwe, die tot de bannen Hoogwoud en Aartswoud behoorde. Waarschijnlijk lag hier

een oudere bewoningsas van Hoogwoud en Aartswoud, getuige een vermelding in 1668 van 'een huis met land aan de Gouwe onder Hoogwoud met het kerkhof ten noorden'.⁴ De kerk van Hoogwoud (en dus ook het kerkhof) stond in 1668 al op de huidige plaats (nu Burgemeester Hoogenboomlaan), dus moet met 'het kerkhof' aan de Hoogwouder Gouwe een verlaten 'oud kerkhof' zijn. Verplaatsing van bewoningskernen was met name in veengebieden niet ongevoon. In Berkhout ligt ten noorden van de huidige hervormde kerk eveneens een 'oud kerkhof' aan een 'Oude Gouw'.⁵ Ook de dorpswegen van Zwaag, Oosterblokker, Westerblokker, Schellinkhout en andere plaatsen in West-Friesland werden blijkens vele vermeldingen in de archieven vroeger 'gouw' genoemd. En daar stonden uiteraard ook de dorpskerken. Hoe belangrijk de verkenning van een breder, regionaal perspectief ook mag zijn, de praktijk blijkt soms weerbarstig. Zo zijn er in West-Friesland ook gouwen waar vermoedelijk geen kerken hebben gestaan. De dorpen tussen West-

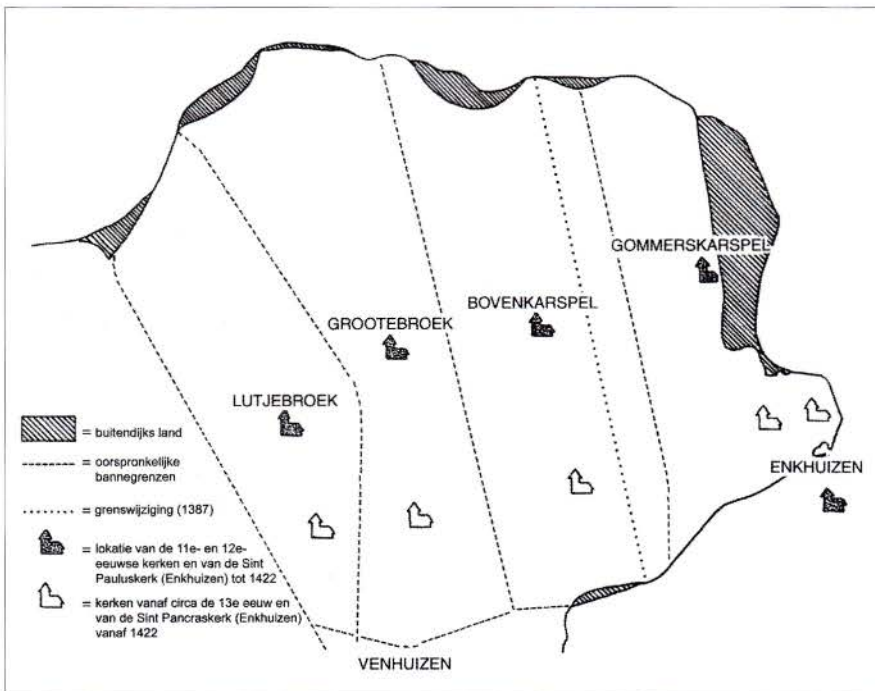
Boven de grote letter D zien we de Oude Gouw met 'out kerckhoff' ten noorden van de dorpsweg van Berkhout. Detail van de kaart van West-Friesland door Johannes Dou uit de jaren 1651-1654. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

Dit fragment van de kaart van Drechterland uit 1723 door Govert Oostwoud toont onder andere de Gouw ten noorden van Hoogkarspel. 'Oude kerkhoven' liggen hier echter op een meer noordelijke ontginningsas, namelijk aan de 'Oud Dijk'. Zo zien we zowel boven Hoogkarspel als Lutjebroek het toponiem 'Kerkhof'. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

woud en Enkhuisen lagen oorspronkelijk enkele kilometers ten noorden van de huidige Streek. Deze ligt echter niet op de lijn van

'De Gouw' (Hoogkarspel), 'De Broecker Oude Gouw' (Lutjebroek en Grootebroek) en de 'Oude Gouw' (Bovenkarspel en Enk-

Reconstructiekaart van dorpsverplaatsingen in de Streek in de Middeleeuwen.

huizen), maar noordelijker, namelijk in het verlengde van de buurtschap Oudijk (banne Westwoud). Deze in de 12^e en 13^e eeuw verlaten bewoningsas gaat naar het oosten toe door als 'Oude Dijk' en heet ten noorden van Enkhuisen 'Kadijk'. Op deze lijn vinden we op oude kaarten diverse keren het toponiem 'oud kerkhof'. Tijdens de ruilverkaveling van de polder Het Grootslag zijn er op een vrij regelmatige onderlinge afstand inderdaad sporen van deze kerkhoven teruggevonden.

Wat de Westfrieze gouwen in ieder geval met elkaar gemeen hebben, is dat zij door mensen zijn aangelegd en ongetwijfeld verband houden met een bepaalde fase in de ontginning van een gebied. Vaak concentreerde zich op zo'n grens de oudste bewoning. In het geval van Hoorn wijzen de archeologische bewijzen echter in een andere richting, namelijk naar de omgeving van de Rode Steen en Grote Noord. De Grote Kerk staat weliswaar aan de Gouw, maar volgens Velius werd de eerste kerk hier pas in 1369 gebouwd. De vraag is wel of we de Hoornse kroniekschrijver hier wel als een betrouwbare 'getuige' mogen beschouwen. Per slot van rekening beschrijft hij situaties en gebeurtenissen van 300 jaar eerder. Te denken geeft bijvoorbeeld zijn bewering over de eerste parochiekerk in Hoorn, die zou hebben gestaan 'aan de westzijde des stads, een weinig buiten dijk [= ten zuiden van Grote Oost en West], waar nu het einde van de Vijzelstraat hem aan de zee reikt.'⁶ Volgens Velius zou deze aan Sint Cyriacus gewijde kerk in 1323 zijn gesticht. Gezien de vermelding van Hoorn in 1311 in een baljuwsrekening van in de bannen in oostelijk West-Friesland geïnde boeten is een eerdere stichtingsdatum van een parochiekerk echter zeer waarschijnlijk.⁷

Maaiveld-daling: een fatale stimulans

Veen is een zeer kwetsbare grondsoort, die door ontwatering verdroogt, inklinkt en uiteindelijk door oxidatie zelfs helemaal verdwijnt. Door deze fatale kringloop is het maaiveld in West-Friesland voortdurend gedaald. Bovendien ontstond in de loop van de 13^e eeuw de Zuiderzee. De getijinvloeden namen toe en West-Friesland werd door de maaiveld-daling steeds kwetsbaarder voor overstromingen. De Westfriese Omringdijk, die naar algemeen wordt aangenomen omstreeks 1250 werd gesloten, moest het gebied tegen het toenemende gevaar beschermen. Mogelijk lag er bij Hoorn al eerder een 'lokale' zeedijk, die later op de Omringdijk werd aangesloten.

De afwatering moest natuurlijk wel doorgaan en vond plaats via sluisen in de Omringdijk. Ook in Hoorn lag een sluis. Volgens Velius bevond deze zich aan de oostzijde van de Rode Steen. Hij ging daarbij uit van de gedachte dat het Grote Oost en het West net als in zijn tijd onderdeel waren van de Omringdijk. Het is echter niet zeker dat dit oorspronkelijk ook zo was. Verschillende auteurs hebben gewezen op de mogelijkheid dat de Omringdijk eerst meer zuidelijk gelegen was, maar vanwege de toenemende dreiging van de Zuiderzee in de loop van de 13e eeuw moest worden teruggelegd. Het Grote Oost en het West zouden volgens die redenering een inlaagdijk zijn. Bij opgravingen bij café Bruintje (West 72) is echter gebleken dat hier omstreeks 1275-1300 al een dijk lag.⁸ De periode waarin zich de aanleg van de eerste dijk en het terugleggen kan hebben voltrokken, is dan wel erg kort. Velius' sluis wordt in een akte uit 1320 als 'nieuwe sluis', gelegen 'bizuden

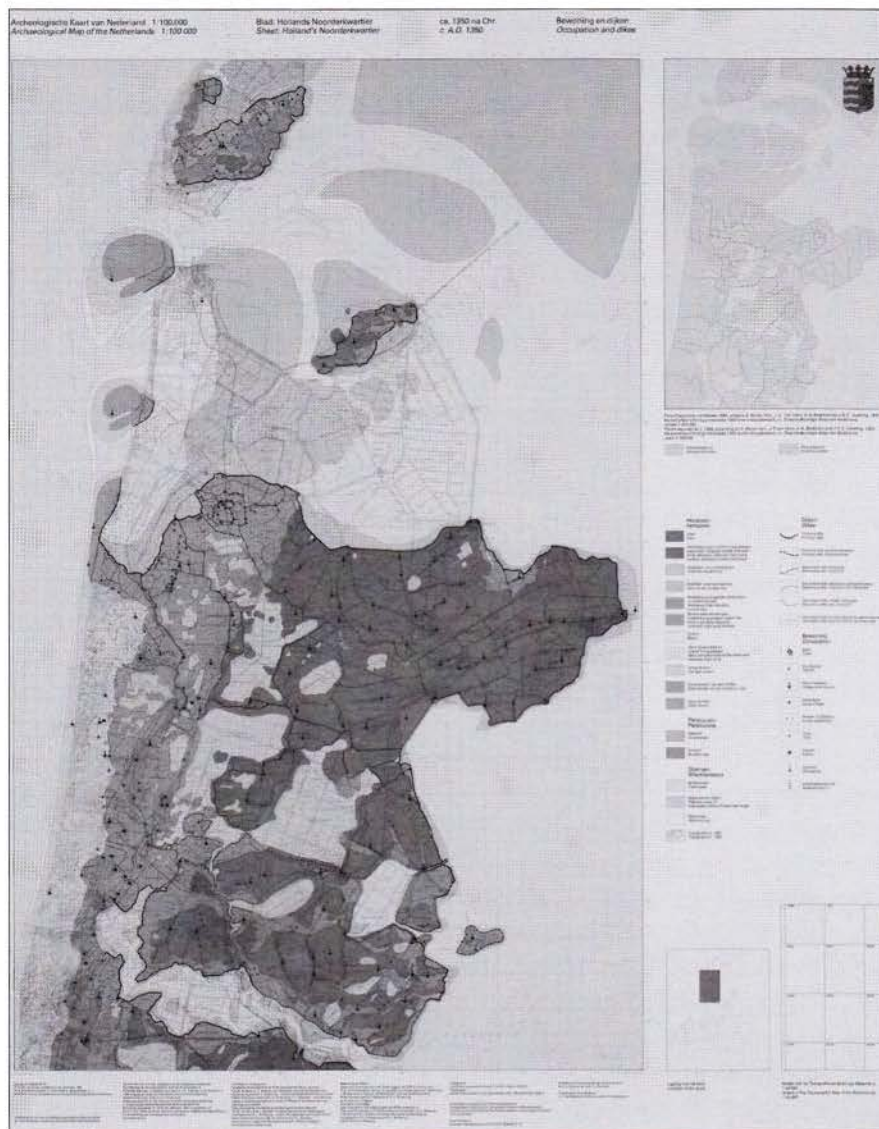

Opgravingen Winston 2004: vlechtwerkwanden, eind 13e eeuw, die waarschijnlijk hebben gediend als afscheiding. We moeten ons in dit geval voorstellen dat de houten huizen vrij stonden op brede erven, die door deze wanden (en greppels) van elkaar waren gescheiden. Tussen de wanden zijn overigens funderingspalen van een jongere muur te zien. (Archeologische Dienst gemeente Hoorn)

dorp' [= aan de zuidkant van het dorp Hoorn] genoemd. De omschrijving 'nieuwe sluis' hoeft niet te betekenen dat er vlakbij nog een andere, oudere sluis was. Het kan eenvoudigweg de eerste sluis op die plaats zijn geweest, maar het kan ook zijn gegaan om vervanging.

Een belangrijke schaduwzijde van maaiveld-daling was een achteruitgang van de kwaliteit van de landbouwgrond. Vanwege het almaar

natter wordende land moest men van akkerbouw overschakelen op de veel minder arbeidsintensieve vetweiderij. Hierdoor ontstond de noodzaak om bepaalde agrarische producten te importeren. De ontwikkeling van handel, vooral in dorpen langs de kust, was in zekere mate een kwestie van overleven. Bovendien kon de uitstoot van arbeidskrachten op het platteland worden opgevangen door aan de handel gerelateerde activiteiten als zeevaart en visserij, scheepsbouw

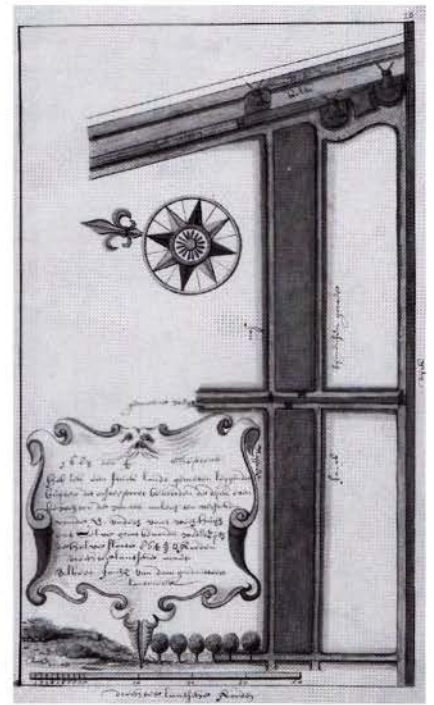
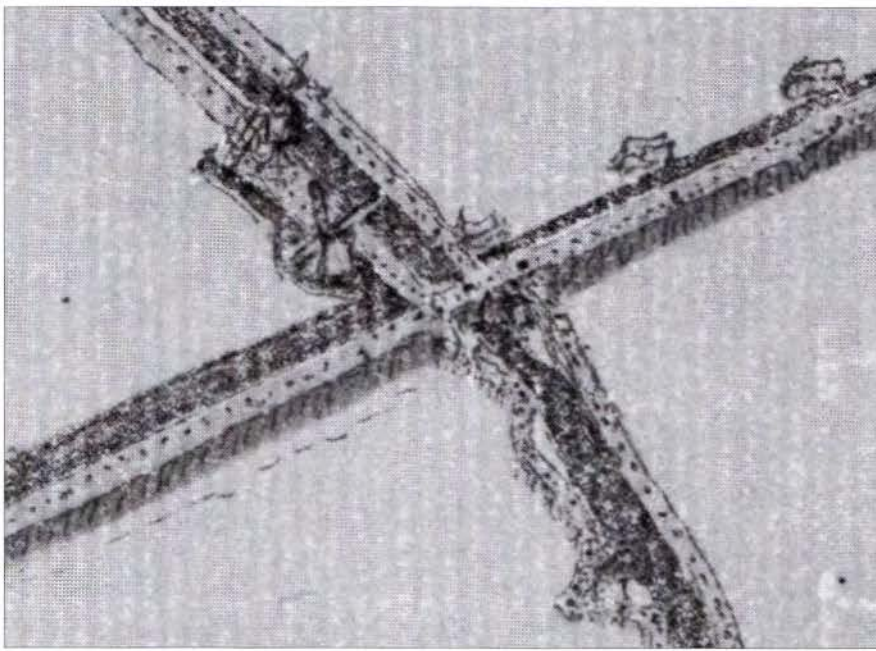
Reconstructiekaart van het Noorderkwartier omstreeks 1350. Hoewel grote delen van het gebied nog met veen bedekt zijn, is de situatie sinds de grote ontginningen toch dramatisch gewijzigd. Veel land is verloren gegaan en de dreiging van de zee is alom tegenwoordig. (Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Alkmaar)

en -onderhoud en goederenopslag. Hoorn was het dorp dat het meest van de veranderingen in de economische structuur profiteerde. Ongetwijfeld speelden de goede verbindingen met het achterland hierbij een belangrijke rol. Over poldersloten en afwateringen was Hoorn goed bereikbaar. De Tocht stond in rechtstreekse verbinding met de Wijzend, de kade en afwatering tussen Zwaag en Venhuizen. De Wijzend moet voor veel dorpen ten oosten van Hoorn een belangrijke verkeersader zijn ge-

weest. Oorspronkelijk moet de Tocht ook bereikbaar zijn geweest voor de dorpen ten noorden en westen van Hoorn. De aanleg van de Zwaagdijk, de Rijdsdam en het Keern omstreeks 1300 maakte echter een einde aan de open vaarverbinding. Dit omvangrijke stelsel van binnendijken moest wateroverlast ten gevolge van toenemende hoogteverschillen in het landschap tegengaan. Het oostelijk deel van Hoorn is uiteindelijk met Zwaag en Westerblokker deel gaan uitmaken van één uitwaterings-

systeem, ten westen begrensd door het Keern en de Rijdsdam, ten noorden door de Zwaagdijk, ten oosten door de Noorder- en Zuiderdracht en ten zuiden door de westelijke Blokdijk (nu: Lageweg). Dit gebied stond later bekend als de Oosterpolder. Volgens F. Kwaad zou de Oosterpolder omstreeks 1420 zijn ontstaan. De genoemde wegen en dijken bestonden echter al omstreeks 1300, zodat we mogen aannemen dat de waterstaatkundige infrastructuur van de Oosterpolder tenminste *in nucleo* toen al bestond. Behalve de 'nieuwe sluis' van 1320 was er in de Oosterpolder nog een afwatering: de sluis op de grens van de banne Hoorn en de banne Westerblokker, ter plaatse van het nog altijd bestaande gemaal. Mogelijk dateert ook deze sluis al uit de 14^e eeuw, want in rekeningen uit 1343 en 1344 is sprake van 'die 2 slusen' in het gebied van de banne Hoorn.⁹

Het Kleine en Grote Noord liggen in het verlengde van het Keern en zijn daar oorspronkelijk onderdeel van geweest. In 1320 wordt de Zwaagdijk voor het eerst genoemd en het Keern in 1343¹⁰, maar deze binnendijken moeten blijkens archeologische vondsten, ondermeer aan het Grote Noord en in Zwaagdijk-Oost, al dateren uit de late 13^e eeuw. Het Keern zal zeker een rol hebben gespeeld als verkeersader over land, maar in de Middeleeuwen en later was vervoer over water belangrijker. Alhoewel archeologische aanwijzingen hiervoor ontbreken, was er mogelijk al voor de aanleg van het Keern een andere vaarroute om vanuit het westen naar Hoorn te komen. Wellicht maakte het toen nog ongedempte Achterom daar deel van uit. Bovendien werd op enig moment langs de westkant van het Keern een vaart gegraven om de bereikbaarheid vanuit het

Afwatering Oosterpolder aan het eind van de Holenweg op de kaart van Jacob van Deventer (ca. 1560) en op een kaart in het kaartboek van het Burgerweeshuis van Hoorn door landmeter Albert Jansz. van Dam uit 1683. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

westen en noorden te verbeteren. Een doorslaggevende factor voor de ontwikkeling van Hoorn als handelsnederzetting is nog niet genoemd. Het gaat om fysisch-geografische kenmerken, waardoor Hoorn zich onderscheidde van andere aan zee gelegen plaatsen. Door de vorm van de kust lagen schepen bij Hoorn betrekkelijk in de luwte. Volgens G. Borger kon de 'nieuwe sluis' zelfs worden geopend om schepen te laten passeren. De sluis zou in zijn visie dus een schutsluis geweest moeten zijn. Dit staat echter allerminst vast. De eerste schutsluizen in Nederland dateren vermoedelijk wel uit de tweede helft van de 13^e eeuw, maar algemeen waren ze zeker niet. De meeste sluizen waren primair bedoeld voor de waterlozing op zee. Vaak hadden ze de vorm van een koker in de dijk met een klep of schuif erin, een duikersluis of 'klepduiker'. Slechts incidenteel werden sluizen uitgevoerd als open sluizen, waardoor schepen konden passeren.¹¹ Dit kon dan slechts tijdens enkele korte perioden per dag, wanneer het water binnen en

buiten de dijk ongeveer even hoog stond.

Hoorn en de kwestie Dampten

Dankzij recent onderzoek is het

oude beeld van het ontstaan van Hoorn op tal van punten aangevuld en gecorrigeerd. Nog maar kort geleden werd in publicaties over de geschiedenis van Hoorn

De Friezen erkennen in mei 1328 graaf Willem III van Holland als heer. In 1319 deden de opstandige Westfriezen - niet voor het eerst - hetzelfde. Ets van P. Tanjé, naar een tekening van L.F. du Bourg, uit Jan Wagenaars *Vaderlandse Historie*, uitgegeven door Isaac Tirion in 1750. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

vrij algemeen de lezing van kroniekschrijver Theodorus Velius gevolgd. Deze werd door F. Kwaad als volgt samengevat:

Door de gunstige ligging van Hoorn kwamen daar dagelijks vreemdelingen om van de ingezetenen boter, kaas en andere zuivelproducten te kopen en om verschillende handwerkproducten aan hen te verkopen, daar de streek zelf nog zonder ambachtslieden was. Er kwamen onder andere regelmatig drie broers uit Hamburg die in bier handelden. Zij zagen de mogelijkheden van Hoorn en de dagelijkse grote toeloop van mensen uit de omgeving en besloten om er ieder een huis te bouwen dat ook als herberg kon dienen, om zodoende de bieromzet te vergroten (vermoedt Velius). Deze drie huizen waren de eerste gebouwen van Hoorn. Zij werden gebouwd in 1316, in de tijd toen Graaf Willem III aan de macht was. Een van die drie huizen heeft er gestaan tot de tijd van de ouders van Velius en is in 1540 afgebroken. Toen men daar destijds aan het graven was, vond men onder de grond palen en resten van de oude beschoeiing van de vroegere Tocht, en ook de fundering en resten van een overtoom. Dit zijn bewijzen, dat het betreffende huis dicht bij de overtoom moet zijn gebouwd [...]. Velius besluit zijn korte schets van het ontstaan van Hoorn met de woorden: "Wat nu de geschiedenissen der eerste jaren aengaget, is seer weynig tot onser kennis gekomen."

Overleveringen kunnen historisch juiste elementen bevatten. Bij Velius is dit niet anders. De betekenis van de bierhandel in de 14^e eeuw wordt door eigentijdse bron-

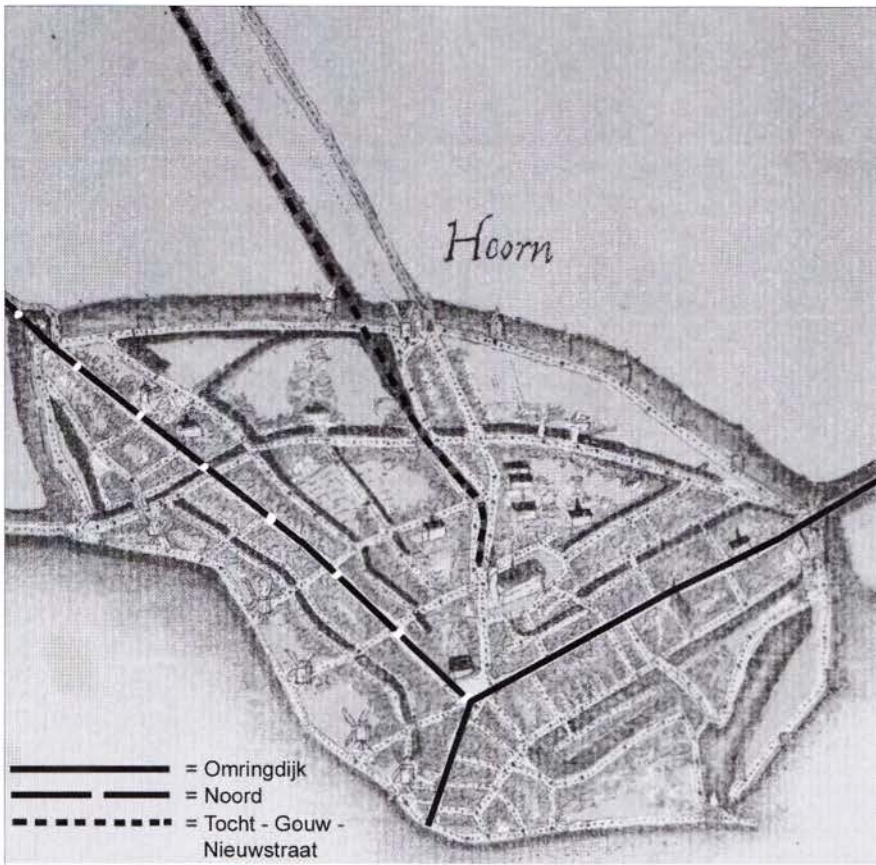

Opgravingen Winston 2004: vlechtwerk wanden van een bouwseltje (mogelijk een kippenhok of varkensstal) achter het erf van een woning uit het laatste kwart van de 13e eeuw. (Archeologische Dienst gemeente Hoorn)

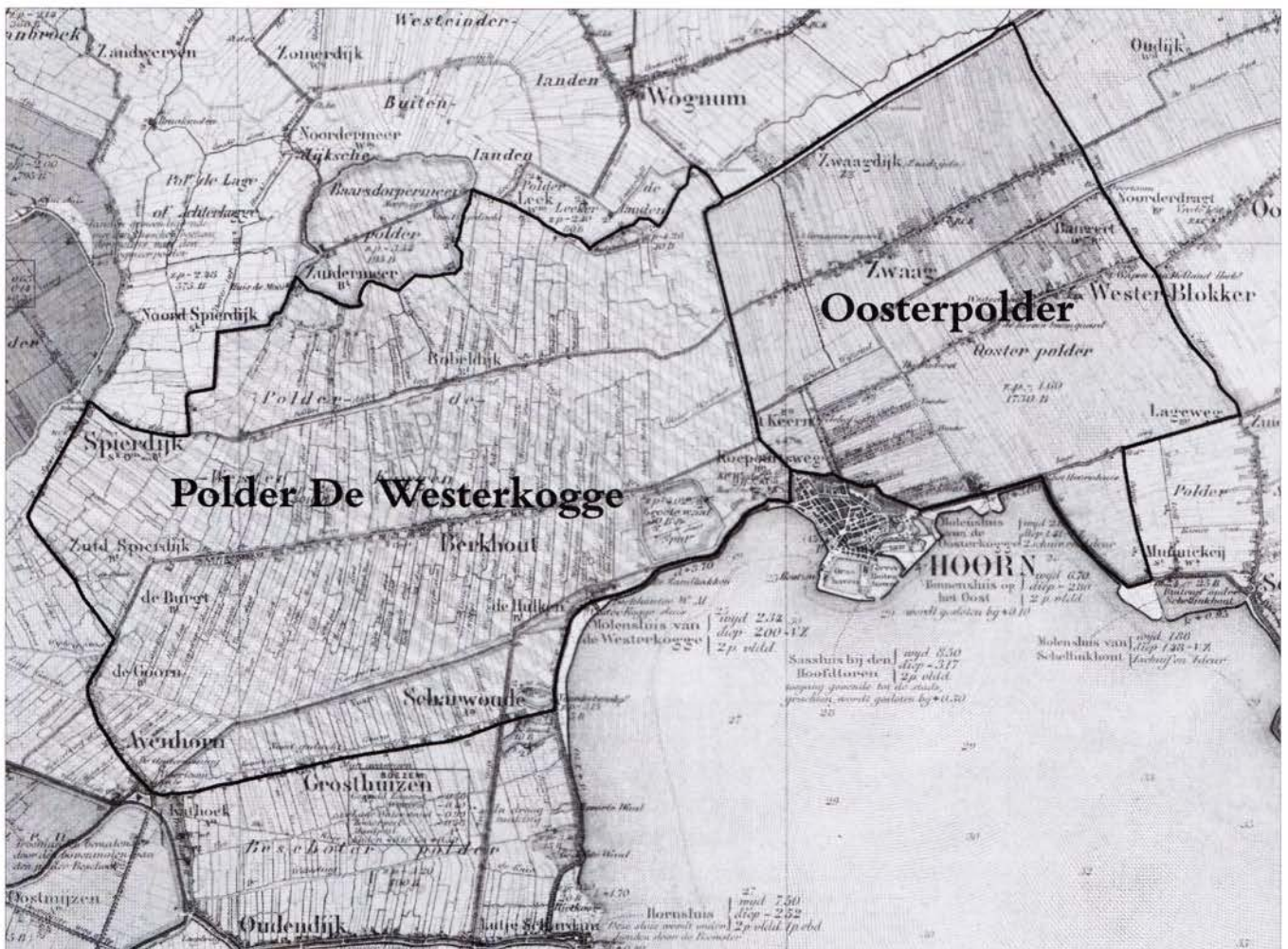
nen bevestigd. Bij het prachtige verhaal over de 'drie eerste huizen' en de Hamburgse broers moeten echter vraagtekens worden geplaatst. De tot nu toe oudste gevonden resten van bewoning (aan het Grote Noord) dateren namelijk al uit het vierde kwart van de 13^e eeuw, terwijl sporen van menselijke activiteit nog ouder zijn. Dit laatste houdt ongetwijfeld verband met het feit dat het grondgebied van de latere stad in eerste instantie voor agrarisch gebruik is ontgonnen. Wanneer de eerste boeren zich er precies hebben gevestigd en waar, is niet bekend. Een van de oudste schriftelijke vermeldingen van Hoorn dateert uit 1311. Het dorp komt dan voor in de reeds genoemde rekening van in oostelijk West-Friesland geïnde boeten. Deze rekening bevat het oudste complete overzicht van de bannen in dit gebied. Van vele is dit tevens de oudste vermelding. Behalve Hoorn (*Horne*) worden bijvoorbeeld Zwaag (*Svoech*), Oosterblokker (*Oesterbloecwere*) en Westerblokker (*Westerbloecwere*) ge-

noemd. Bovendien komen de namen voor van dorpen die tegenwoordig niet meer bestaan omdat ze aan de Zuiderzee zijn prijsgegeven (Gawijzend, Almersdorp) of door een andere plaats zijn opgeslokt (Gommerskarspel, nu deel van Enkhuizen).

Dampden, volgens overlevering ooit een kerkdorp ten zuiden van Hoorn waarvan begin 17^e eeuw nog slechts wat buitendijks land resteerde, komt niet in de rekening uit 1311 voor. Het lijkt dan ook uitgesloten dat Dampden in die tijd een afzonderlijk kerkdorp is geweest. Wel bestond tot 1933 aan de westzijde van het Keern een waterstaatkundige banne Dampden, die tot het gemeentelijk grondgebied Hoorn behoorde. De institutionele band tussen Hoorn en Dampden, die teruggaat tot de Middeleeuwen, hield de gemeederen al in de tijd van Velius bezig. Sommigen meenden dat Hoorn oorspronkelijk niet meer was dan een buurt van Dampden, een hypothese die door Velius zelf werd verworpen. Hij gaf de voor-

Uitsnede stadsplattegrond Jacob van Deventer: bepalende delen van de Middeleeuwse topografie van Hoorn zijn goed herkenbaar, zoals de Omringdijk (met de kenmerkende knik tussen Oost en West ter plaatse van de Rode Steen) en het (Grote) Noord. Waarschijnlijk dankt Hoorn ('horn' = hoek) zijn naam aan de hoek Oost-Grote Noord, waar de oudste sporen van bebouwing zijn gevonden. Goed te zien is ook hoe de Tocht doorloopt tot in de Nieuwstraat. Tot de demping van de tegenwoordige Kerkstraat in 1420 liep de Tocht zelfs door tot de Rode Steen.

Uitsnede waterstaatkaart van Nederland, herziening 1866. Rechts de Oosterpolder, links polder De Westerkogge. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

keur aan de bovengenoemde overlevering. Dat de banne Dampten in zijn tijd gewoon nog bestond en beslist meer was dan een snipper voorland, lijkt hij daarbij gemakshalve even te zijn vergeten. Het past in het kader van dit artikel om de discussie over deze kwestie, die ons terugvoert naar de prehistorie van de stad, nieuw leven in te blazen. Ik haak daarbij aan op een recente publicatie van C. Schrickx. Daarin wordt gesteld dat de naam Hoorn niets te maken heeft met de vorm van de haven, zoals veelal wordt gedacht. Het ligt volgens hem meer voor de hand om een verband te leggen met het woord 'horn' in de betekenis van hoek. Ter plaatse van de Rode Steen bevond zich immers een knik in de Omringdijk, en precies daar kwam een landweg uit, het huidige Grote Noord.¹² Het feit dat in deze 'horn' de oudste bebouwing van Hoorn is gevonden, sluit mooi bij deze veronderstelling aan.

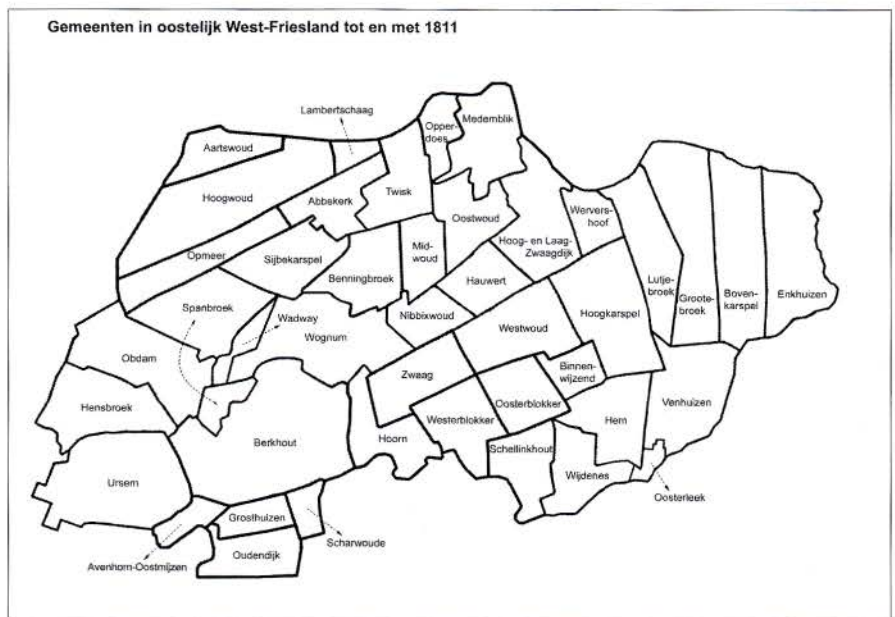
Het is een plausible verklaring, die echter een belangrijke vraag oproept. Als de oudste bebouwing bij de Rode Steen niet ouder is dan het laatste kwart van de 13^e eeuw, hoe werd het gebied van het latere Hoorn dan kort na de ontginning aan het eind van de 12^e eeuw genoemd? Naar mijn mening is het zeker denkbaar dat Dampten oorspronkelijk de naam van de hele banne was. De institutionele band tussen Hoorn en Dampten vormt hiervoor een belangrijke aanwijzing. Ook andere stukjes van de puzzel lijken dan op hun plaats te vallen. Zo zouden de mededelingen van Velius over de buitendijkse kerk ten zuiden van Hoorn en 'het afgespoelde kerkdorp Dampten', eveneens ten zuiden van Hoorn, hetzelfde onderwerp kunnen betreffen. Dat de naam Dampten niet helemaal is verdrongen, houdt verband met het feit dat Hoorn waterstaatkun-

dig gezien uit twee 'losse' delen bestaat. Het oostelijke deel, de waterstaatkundige banne Hoorn, behoorde tot de Oosterpolder, het westelijk deel, de waterstaatkundige banne Dampten, tot polder De Westerkogge. Beide delen werden gescheiden door de Risdam, Keern, Kleine en Grote Noord.

Van dorp naar stad

De Westfrieze samenleving van voor 1300 is vooral bekend vanwege het ontbreken van feodale verhoudingen. West-Friesland is daarom wel aangeduid als een primitieve boerenrepubliek. Echter, uit de systematische wijze waarop het veengebied is ontgonnen en de aanleg van regionale waterstaatkundige werken als de Omringdijk, kan worden afgeleid dat hier een organisatiekader moet hebben bestaan dat van een primitieve samenleving ver te boven ging. West-Friesland bestond sinds de

middeleeuwen uit een viertal miniprovincies: de ambachten Drechteland en Vier Noorder Koggen in het oosten, Geestmerambacht en Schager en Niedorperkoggen in het westen. De ambachten hadden het toezicht op het onderhoud van de Omringdijk. De onderwerping van West-Friesland door graaf Floris V in 1288 bracht geen verandering in de belangrijkste bestuurlijke grondslagen. De ambachten en bannen bleven de meeste van hun traditionele taken gewoon vervullen, al gebeurde dit sindsdien onder het oppertoezicht van de landsheer. Dit werd opgedragen aan een overkoepelende instelling. Voor Drechteland en de Vier Noorder Koggen was dit het baljuwschap van Medemblik of Oosterbaljuwschap van West-Friesland. Aan het hoofd daarvan stonden de baljuw en zijn gerecht. Het was een typisch feodale instelling, want alleen edelen of 'welge-

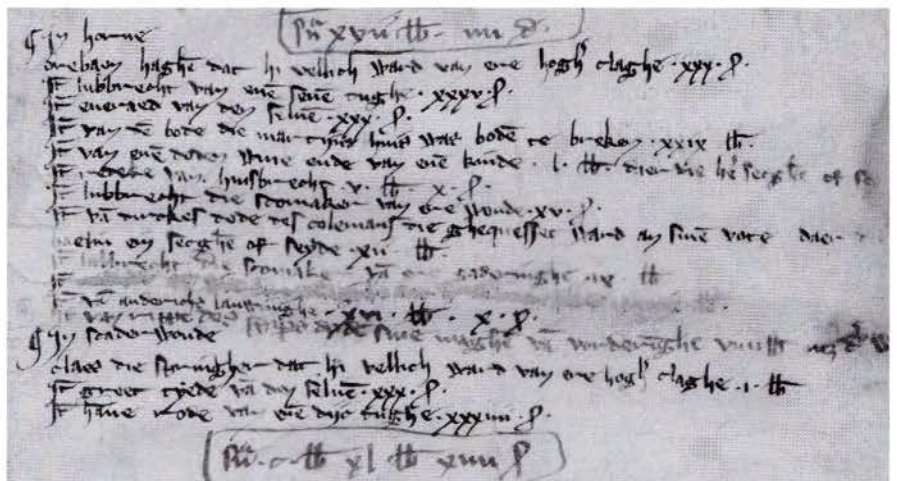

Gemeenten (voor 1800 spreekt men van 'bannen' of 'dorpen') in oostelijk West-Friesland tot en met 1811. Sinds de periode waarin Hoorn is ontstaan, is er maar weinig veranderd:

- 1387: vergroting Enkhuizen ten koste van Bovenkarspel;
- 1399: vergroting Abbekerk ten koste van Opmeer, Sijbekarspel en Twisk;
- 1493: vorming Binnenwijzend door opsplitsing van de banne Westwoud;
- 1526: vorming Oudendijk door opsplitsing van de banne Grosthuizen;
- 16^e eeuw: uit de banne Medemblik ontstaat Hoog- en Laag-Zwaagdijk, hoewel slechts met beperkte zelfstandigheid.

borenen' mochten er lid van zijn. Het Oosterbaljuwschap werd ook belast met de uitoefening van de hoge jurisdictie, waartoe de berechting van halszaken behoorde, maar ook strafzaken boven een bepaalde minimumgrens van de hoogte van de boete. Voor de uitoefening van de middelbare en lage jurisdictie werden in de dorpen naar Hollands model colleges van schout (door de graaf benoemd) en schepenen ingesteld. Ook in Hoorn moet zo'n college hebben bestaan. Tot de bevoegdheden behoorden het plaatselijk bestuur en de behandeling van civiele procedures en lichte strafzaken, die niet voor het baljuwrecht hoefden te dienen. Alleen Medemblik viel dankzij de in 1289 verkregen stadsrechten niet onder het Oosterbaljuwschap. Medemblik had een eigen stedelijk gerecht voor hoge, middelbare en lage jurisdictie, met aan het hoofd een eigen baljuw als vertegenwoordiger van de grafelijke macht.

De reeds genoemde baljuwsrekening uit 1311 vermeldt boeten inzake 'Dirk Doedsz Koolman, die gekwetst werd aan zijn voet', 'een dode vrouw en een kind' en een tiental andere vergrijpen. Ook andere namen van deze zeer vroege generatie Hoornse inwoners komen er in voor, zoals 'Lubbrecht de schoenmaker'. Uit 1335 dateert een ander bijzonder document. Het vermeldt het aantal mannen dat voor elk Westfries dorp aan het landinwaarts verleggen van de Omringdijk tussen Medemblik en Barsingerhorn moest werken. Volgens C. Lesger geeft dit overzicht inzicht in het aantal huishoudens per plaats en moest ieder huishouden één man leveren. Omdat een huishouden gemiddeld naar schatting zo'n zes personen telde en 70 Hoornse mannen aan de dijk werkten, zou het dorp in 1335 ongeveer 420 inwoners

Detail betreffende 'Horne' en 'Scaderwoude' uit de rekening van de baljuw van Medemblik uit 1311. Hierin de namen van de oudste Hoornse misdadigers. (Nationaal Archief, Den Haag)

hebben geteld. Daarmee was Hoorn op dat moment kleiner dan Medemblik (225 mannen), Hoogwoud (121), Grootebroek (115), Bovenkarspel (98), Venhuizen (74), Westwoud (72) en Spanbroek (71).¹³ Maar de bewoningsdichtheid was in Hoorn wel veel hoger

dan in andere dorpen. Dit kan niet anders betekenen dan dat Hoorn zich inmiddels in tal van opzichten onderscheidde. In onderstaande tabel zijn de gegevens van een aantal in 1335 genoemde bannen samengebracht.

	Inwonertal en bewoningsdichtheid van een aantal bannen in oostelijk West-Friesland in 1335			
	mannen	morgens	geschat inwonertal	inwoners per morgen
Aartswoud	28	365	168	0,076
Abbekerk	17	165	102	0,103
Benningbroek	54	680	324	0,079
Bovenkarspel	98	1300	588	0,075
Grootebroek	115	1300	690	0,088
Grosthuisen	38	400	228	0,068
Hoorn	70	200	420	0,350
Lambertschaag	28	126	168	0,222
Lutjebroek	50	650	300	0,076
Midwoud	13	373,5	78	0,034
Oosterblokker	44	700	264	0,062
Opmeer	36	765	216	0,047
Scharwoude	27	400	162	0,067
Schellinkhout	60	800	360	0,075
Sijbekarspel	53	811	318	0,065
Twisk	37	555	222	0,066
Westwoud	72	1000	432	0,007
Wognum en Wadway	106	1619	636	0,065
Zwaag	53	1200	318	0,004
Westerblokker	48	800	288	0,060

Juist vanwege het feodale karakter bleek het baljuwschap voor West-Friesland geen geschikt instituut. Vanaf 1350 regende het klachten over machtsmisbruik en wanbestuur. Het is waarschijnlijk geen toeval dat Enkhuizen en Hoorn juist in die tijd stadsrechten kregen. Het betrof daarmee niet zomaar goede gunsten van de graaf van Holland. Verleningen van stadsrechten gingen namelijk gepaard met een forse storting in de grafelijke schatkist. Maar dan was men wel definitief van de greep van het baljuwschap verlost. Het stadsrecht betekende in de praktijk dat de desbetreffende plaats autonoom werd in het opstellen van rechtsregels, het berechten van inwoners en het innen van belastingen namens de graaf.

De datering van het stadsrecht

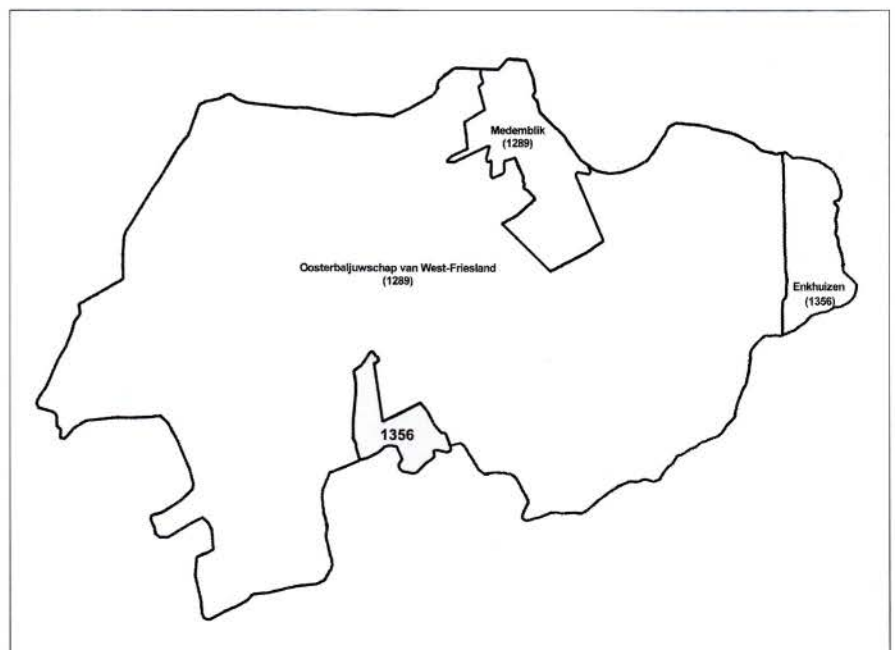
Hoorn en Enkhuizen betaalden de graaf van Holland ongeveer tegelijk een bedrag voor hun stadsrechten. Enkhuizen kreeg zijn akte op 27 januari 1356. In een akte van 7 juli 1356 wordt reeds gesproken van de 'stad Hoorn' en worden de inwoners 'poorters' genoemd. Dit is in tegenspraak met de traditionele opvatting dat Hoorn in 1357 stad werd. Recent onderzoek heeft aangetoond hoe dit kan. Het probleem met de datering houdt verband met het feit dat door de graven van Holland uitgevaardigde akten sinds de 13^e eeuw doorgaans zijn gedateerd in de zogenaamde Paasstijl. Volgens deze stijl liet men het jaartal pas verspringen op Pasen, de dag van Jezus' verrijzenis. Tegenwoordig kennen we alleen nog de 'jaardagstijl', die het nieuwe jaar laat beginnen op 1 januari. De jaardagstijl was ook in de Middeleeuwen de meest gebruikte jaerstijl. Overheids- en kerkelijke instellingen gebruikten echter vaak een andere jaerstijl. De kanselarij van de graven van Holland

hanteerde dus de Paasstijl.

De datering van het Hoornse stadsrecht luidt: 'Ghegheven toe Haerlem in 't jaer ons heren duserent driehondert ses ende vijftich des zonnendaghes nae onser vrouwen daghe Annunciatio' (= Maria Boodschap). Volgens de Paasstijl zou dat zondag 26 maart 1357 moeten zijn. Op het eerste oog dus recht in de leer en keurig conform de hulpwetenschap der chronologie of tijdrekenkunde. En Noordoost geeft ook een fraaie (maar geconstrueerde) beschrijving van de 'ontstaansgeschiedenis' van deze oorkonde.¹⁴ J.C.M. Cox toonde onlangs echter aan dat het stadsrecht toch al in 1356 moet zijn verleend.¹⁵ In de oorkonde doet zich namelijk een interessante kwestie voor met betrekking tot de *intitulatio*, de aankondiging van de hoedanigheid van de verlener van de voorrechten. Daarin staat vermeld dat 'Hertoghe Willaem van Beyeren, grave van Holland, van Zeeland, here van Vriesland ende verbeyder der graeffscap van Heneghouwen' bekendmaakt dat hij de voorrechten aan Hoorn

heeft verleend en er zijn zegel aan heeft gehecht. Willem V wordt dus nadrukkelijk aangekondigd als 'verbeider' van het graafschap Henegouwen en niet als 'graaf'. Door het overlijden van zijn moeder Margaretha op 23 juni 1356 was Willem echter automatisch graaf geworden. Vanaf die datum wordt hij dan ook stevast zo genoemd. De titel 'graaf van Henegouwen' is zelfs zo belangrijk dat die vóór die van 'graaf van Holland' wordt vermeld. Het is dan ook onmogelijk dat Willem V in 1357 in officiële stukken nog als verbeider zou worden betiteld.

Er zijn ook nog andere feiten die de stadsrechtverlening in 1356 staven. Op 7 juli 1356 kreeg Hoorn de kwitantie vanwege de betaling van 1550 schilden voor het stadsrecht. Op dezelfde dag verleende Willem V een aanvulling op de stadsrechten en schonk hij vergiffenis voor de door Hoorn begane misdrijven tijdens de oorlog tussen hem en gravin Margaretha.¹⁶ In deze oorkonde is ook (zoals het hoort) sprake van Willem V als 'grave van Henegouwen' en tevens van 'onse

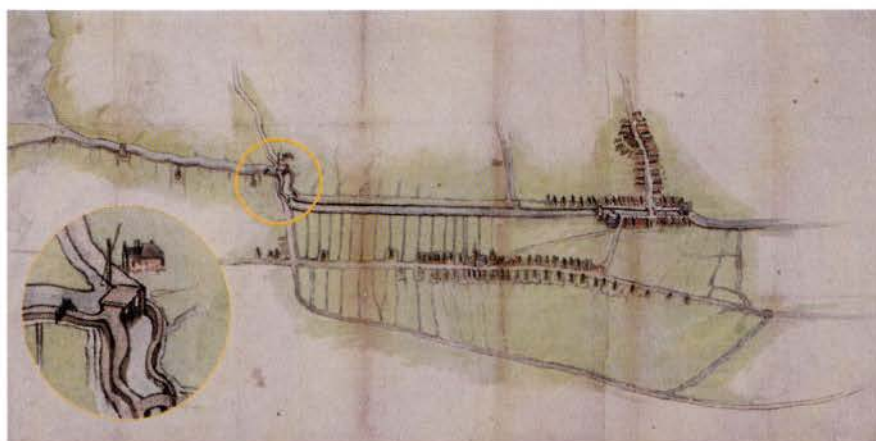

Rechtsgebied van Hoorn na de stadsrechtverlening.

lieve ende trouwe poirteren van onser stede van Hoirne'.¹⁷ Tenslotte zijn er op 26 maart 1357 geen oorkonden gezegeld, en is bekend dat de graaf toen niet in Haarlem maar in Middelburg verbleef. De conclusie is duidelijk: de inwoners van Hoorn hebben al op 27 maart 1356 stadsrechten verkregen.

Uitbreiding van het rechtsgebied

Het zou niet juist zijn om de verlening van stadsrechten aan Hoorn alleen toe te schrijven aan de problemen met de rechtspraak op het Westfriesse platteland of aan de bereidheid van het dorpsbestuur om er geld voor te betalen. Voor de graven van Holland waren stadsrechten een beproefd publiekrechtelijk instrument om de ontwikkeling van ontluikende handelsnederzettingen te bevorderen. Dit lukte niet altijd. Maar voor Hoorn was het stadsrecht wel degelijk een grote stimulans. Eerst geleidelijk, maar in versterkte mate in de 15^e eeuw nam het economisch belang van Hoorn voor de regio toe. De handelscontacten met het Oostzeegebied werden intensiever. Hoorn werd tevens een centrum van scheepsbouw. Handelswaar uit West-Friesland werd voor rekening van plaatselijke kooplieden geëxporteerd. Bij terugkomst namen de Hoornse schepen producten mee als graan en hout, waarnaar in Holland een grote vraag bestond. Hoorn ontwikkelde zich ook in ruimtelijke zin meer en meer tot een 'echte' stad. Wie Hoorn binnen wilde komen moest eerst de stadspoorten passeren. De bebouwingsdichtheid nam toe en in 1426 werd Hoorn door de eerste stadsomwalling fysiek gescheiden van het omringende platteland. De emancipatie van dorp naar stad was daarmee voorlopig voltooid. Inmiddels maakte Hoorn nog in een ander opzicht een ontwikke-

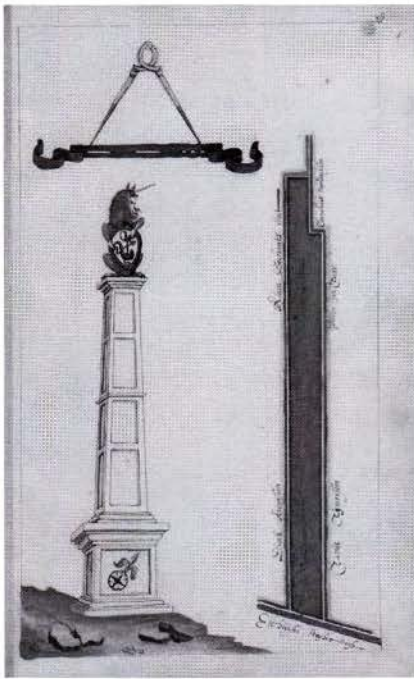

De uitbreidingen van de Hoornse jurisdictie versterkten het zelfbewustzijn van de stad. Dit bleek vooral wanneer marktbelangen in het geding waren, zoals in 1590. Toen werd in de Wijzend bij Spanbroek (onder) en Opmeer (boven) een overtoom vervangen door een sluis (links). Hierdoor konden boerenschuiten eenvoudiger naar de Alkmaarse markt varen. Hoorn kwam in verzet en vroeg het Hof van Holland om de oude toestand te herstellen. Deze fraaie kaart is een van de stukken die in het kader van het proces zijn opgemaakt. Hoorn verloor, met als gevolg dat de sluis en de wipbrug nog altijd bestaan. Behalve de dorpen zijn uiterst links de Kaagmolen en de nog onbedijkte Berkmeer te zien. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

ling door die in meer Hollandse steden te zien is. Het stedelijk rechtsgebied werd sterk uitgebreid. Dit gebeurde na de ontmanteling en de uiteindelijke opheffing van het Oosterbaljuwschap aan het begin van de 15^e eeuw. In 1406 werd Zwaag door graaf Willem VI aan de Hoornse jurisdictie toegevoegd. Zwaag kreeg, naast het behoud van een eigen dorpsbestuur, recht op vertegenwoordiging in de Hoornse stedelijke rechtbank. Dat laatste leidde tot luid protest van Hoorn, dat niet om het 'huwelijk' had gevraagd en Zwaag niet als gelijkwaardig beschouwde. Eind 1406 werd Hoorn door de graaf tot de orde geroepen. Zwaag werd toch onderdeel van het Hoornse rechtsgebied. In de stedelijke schepenbank heeft het dorp echter vermoedelijk nooit zitting gehad. In 1506 voerde Zwaag voor de Grote Raad van Mechelen een proces tegen Hoorn om dit recht op te eisen. De uitspraak viel uit in het voordeel van Hoorn.¹⁸

In 1408 werd de Veenhoop (Berk-

hout, Avenhorn, Grosthuizen, Oudendijk, Beets, Scharwoude en Schardam) aan het rechtsgebied van Hoorn toegevoegd, overigens zonder recht op vertegenwoordiging in de stedelijke instellingen. Ook de Veenhopers ressorteerden nu voor hun rechtszaken en de inning van bepaalde belastingen onder Hoorn. De macht van de stad werd slechts ingeperkt door de bepaling dat er geen verordeningen voor de Veenhoop konden worden vastgesteld zonder overleg met de dorpsbesturen aldaar. Toch moest Willem VI de maatregel vanwege Hoorns verzet al na een paar dagen kracht bijzetten. Hoorn werd in scherpe bewoordingen bevolen om de Veenhopers als volwaardige poorters aan te nemen. De nog altijd bestaande banpalen op de Omringdijk bij Schardam en op de Walingsdijk op de grens van Avenhorn en Ursem laten zien tot hoe ver het Hoornse rechtsgebied zich uitstrekte. De uitbreidingen van 1406 en 1408 versterkten de greep van Hoorn op de omliggende dorpen en bevorderden de

Kaart in het kaartboek van het Burgerweeshuis van een perceel aan de Blokdijk in Oosterblokker, met een fraaie afbeelding van een Hoornse banpaal, getekend door Hendrik Cornelisz Pot omstreeks 1675. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

oriëntatie van de dorpelingen op de stad. Dit moet het stadsbestuur zich spoedig hebben gerealiseerd. Want in 1436 nam Hoorn zelf het initiatief om nu ook Wognum, Wadway, Nibbixwoud en Hauwert met de stedelijke jurisdictie te verbinden. Deze vier dorpen waren in 1414 verenigd als 'stede Wognum', tegelijk met de verlening van stadsrechten aan diverse andere Westfrieze plattelandsteden. Ook zij hadden sindsdien een eigen stedelijke baljuw en schepenbank. De meeste plattelandsteden raakten hun privileges echter al in 1426 weer kwijt. Dit was een gevolg van de uitkomst van een conflict tussen gravin Jacoba van Beieren en hertog Filips van Bourgondië. Veel Westfrieze dorpen kozen de zijde van de gravin en namen deel aan een aanval op het pro-Bourgondische Hoorn. Het bleek een keuze voor de verliezende partij. Het stadsrecht van Wognum werd op 9

december 1426 verbeurdverklaard en de inwoners werden 'voorlopig' onder het stadsrecht van Hoorn gebracht. Deze maatregel betrof vooralsnog alleen de hoge jurisdictie. Voor de middelbare en lage jurisdictie behielden de vier dorpen een eigen gezamenlijke schout en gerecht voor de behandeling van civiele procedures en voor rechtszaken tot een boete van maximaal één pond.¹⁹ Als plaatselijk bestuur kreeg ieder dorp 'vredemakers', te benoemen door de burgemeesters van Hoorn. Het 'schoutambt Wognum' was hiermee min of meer onder curatele gesteld.

Dat de regeling zeker niet definitief was, bleek in maart 1436. Filips van Bourgondië benoemde toen Willem, bastaardzoon van Albrecht van Beieren, tot baljuw van Abbekerk, Grootebroek, Sijbekarspel en Wognum en de daartoe behorende dorpen.²⁰ Dit valt moeilijk te rijmen met de opdracht aan Hoorn van de hoge jurisdictie over de voormalige stede Wognum in 1426. Natuurlijk, dit was slechts een voorlopige maatregel geweest. Maar kon Hoorn door de aanstelling van deze baljuw zomaar aan de kant worden geschoven? Bovendien was de benoeming een schending van de in 1427 door Abbekerk, Grootebroek en Sijbekarspel 'voorlopig' herkrege stadsrechten. Die bepaalden namelijk dat een baljuw of schout tenminste drie jaar poorter moest zijn geweest om voor benoeming in aanmerking te komen. De zaak werd nog wonderlijker toen Hoorn al twee weken na de aanstelling wederom de hoge jurisdictie over Wognum, Wadway, Nibbixwoud en Hauwert verwierf en bovendien de lage jurisdictie over deze dorpen kocht, waarmee de 'stede Wognum' definitief ophield te bestaan. Korte tijd later was Willem de bastaard zelfs weer ge-

heel van het Westfrieze toneel verdwenen, nadat Abbekerk, Grootebroek en Sijbekarspel en hun bijbehorende dorpen een aantal achterstallige betalingen aan de graaf hadden ingelost.²¹

De 'teraardebesteding' van de stede Wognum vormde het sluitstuk van een tamelijk ingewikkeld steekspel tussen Hoorn en de grafelijke raad te Den Haag. Eind 1434 werd Hoorn gelast om de handen van het schoutambt van Wognum af te houden. Bovendien moest de stad bewijsstukken overleggen van eventuele pretenties.²² Op de vastgestelde dag in december bleken de vertegenwoordigers van Hoorn echter geen 'brieven' te hebben meegebracht. Maar zij beweerden dat hun privileges wel degelijk recht gaven op dit ambt. Op de grafelijke raad maakte dit geen indruk. Hij wees een verzoek om uitstel van behandeling tot de terugkeer van Filips in Holland van de hand met de dreigende toevoeging, dat voortdoring van het doen waarnemen van het schoutambt Wognum door Hoorn 'op eigen risico' was.²³ De grafelijke raad gaf dus geen duimbreed toe en eiste, getuige de benoeming van een 'baljuw van Wognum' in maart 1436, ook de hoge jurisdictie over het schoutambt op. Mogelijk gebeurde dit als straf voor door Hoorn gepleegde 'breuken en misdaden', die in een akte van twee weken later werden genoemd.²⁴ Volgens Noordeloos was de band Hoorn-Wognum daarmee 'definitief verbroken'.²⁵ Dit zou betekenen dat Filips zelfs 'reanimatie' van de stede Wognum kan hebben overwogen. Het lijkt er echter eerder op dat de benoeming van Willem de bastaard een pressiemiddel was om Hoorn tot een greep in de stedelijke schatkist te dwingen. Een reactie liet niet lang op zich wachten. Het stadsbestuur betaalde 3100 schilden (geheten

Dijkdoorbraak bij Scharwoude in 1675. Ets van Romein de Hooghe. (Collectie Westfries Museum, Hoorn)

'clinckairts') om met Filips tot overeenstemming te komen. Vervolgens werden de Hoornse misdaden al op 13 april 1436 vergeven en werden Wognum, Nibbixwoud, Hauwert en Wadway definitief toegevoegd aan de stedelijke jurisdictie.²⁶ Ten aanzien van door Hoorn op het schoutambt van Wognum aan de graaf geleende gelden werd een aparte regeling getroffen. Filips schonk Hoorn drie jaar lang alle Wognummer boetes van 10 pond of lager, daarna zouden ze weer in de grafelijke schatkist vloeien.²⁷ Wat de vier

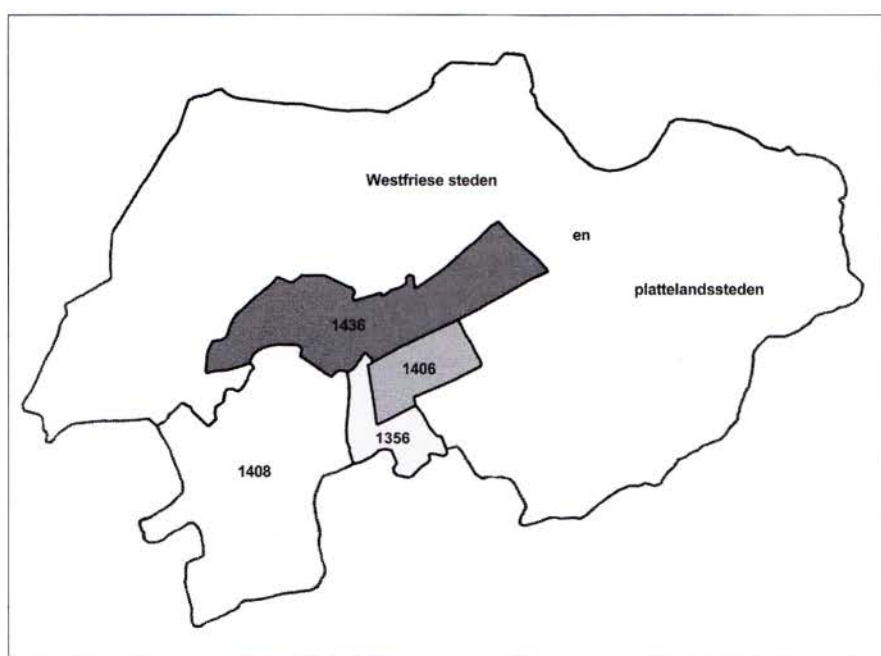
dorpen zelf betreft: zij behielden wel eigen dorpsbesturen, maar kregen in tegenstelling tot Zwaag en de Veenhoop zelfs geen recht op inspraak bij de vaststelling van keuren.

Opkomst en neergang

West-Friesland kende van de 16^e tot het midden van de 17^e eeuw een stormachtige economische ontwikkeling. Een enorme bevolkingsgroei was het gevolg, voor de regio als geheel, maar in het bijzonder ook voor Hoorn. In Hoorn werd een nieuw en zeer

concurrerend scheepstype ontwikkeld, het fluitschip, dat door zijn grote laadvermogen veel voor de Hollandse vrachtvaart heeft betekend. West-Friesland had een aanzienlijk aandeel in de Europese koopvaardij in Holland.

Na 1650 zette echter een geleidelijke, en in de 18^e eeuw een scherpe daling van het aantal inwoners in. Oorzaken: economische stagnatie in de regio, de watersnoodramp van 1675 en het verdwijnen van de eigen Hoornse rederij na 1700. Daarbij speelden scheepsverliezen in diverse oorlogen – vooral tegen Frankrijk – een rol, maar vooral ook de toenemende concentratie van kapitaal en goederen in Amsterdam. In West-Friesland nam de werkgelegenheid in de handel en koopvaardij zienderogen af. De regio was sindsdien steeds minder op de buitenwereld georiënteerd, al bleef de VOC (opgericht in 1602) voor Hoorn en Enkhuizen een belangrijke bron van plaatselijke werkgelegenheid. Deze viel weg toen in 1795 de 'loffelijke compagnie' werd geliquideerd. Hoorn behield wel een regionale marktfunctie, maar had de grootste moeite om de concurrentie met Alkmaar vol te houden. De opkomst en neergang van Hoorn van de late Middeleeuwen tot het begin van de 19^e eeuw blijkt duidelijk uit enkele bevolkingscijfers:

Uitbreidingen van het rechtsgebied in de periode 1406-1436.

Boven: dit fragment van een kaart van de Hoorns landmeter Pieter van der Meersch uit 1638 geeft een fraaie impressie van het toen aanwezige buitendijks land. Curieus zijn de in zee gebouwde huisjes, die slechts met een beschoeiing tegen de kracht van de golven worden beschermd. Van der Meersch laat rook uit de schoorsteen komen, wat deze waterwoningen toch een knusse uitstraling geeft. Rechts de 'Grootte Uutterdijck', die bij de stormvloed van december 1703 verloren zou gaan.

Links: op dit detail van de kaart van Drechterland uit 1723 wordt deze Uiterdijk herinnerd als 'Verdronken lant'. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

Inwonertal Hoorn²⁸

1335:	420
1494:	ca. 6.500
1622:	14.139
1809:	8.193

De Hoornse jurisdictie tot 1795

Tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden onderging de stedelijke jurisdictie geen territoriale wijzigingen meer. Wel was de Opstand aanleiding voor belangrijke veranderingen. Eerst werden alle katholieke kerkelijke goederen door de overheid geconfisqueerd, de kerkgebouwen ter beschikking gesteld aan de nieuwe 'gereformeerde' kerk en de openbare uitoefening van de katholieke erediens verboden. De politieke en godsdienstige omwenteling was ook van invloed op bestuursinstellingen. Velius – zelf lid van de Hoornse vroedschap sinds 1600 – wijdde in zijn kroniek een passage aan het geringe animo voor het vroedschapambt kort na de aansluiting van Hoorn bij de Opstand. Uit angst of (katholieke) overtuiging wilden velen zich niet met de opstandige stadsregering inlaten.²⁹

'Naderhand liet men hen, die van het Roomsche gevoelen waren, niet ligt tot gewichtige ampten toe, schoon er geen wet was, waardoor zij werden uitgesloten. Dit was maar een punt van voorzichtigheid, dewijl men konde vermoeden dat de Roomsgezinde, hunne vergiffenis veel ligter bij den Koning kunnende verwerven, hunne eigene belangen boven die der Gereformeerden mogten stellen.'

De uitoefening van openbare functies werd dus alleen nog aan aanhangers van de gereformeerde kerk toevertrouwd. De invoering

Hoge jurisdicties in oostelijk West-Friesland tot 1795, 1804-1811

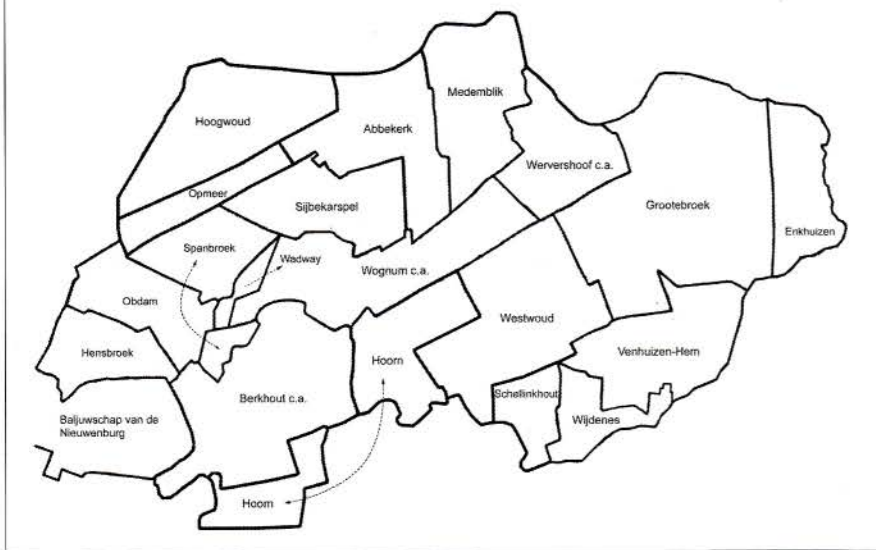
Hoge rechtsmacht werd uitgeoefend in baljuwschappen zoals het baljuwschap van de Nieuwenburg (waar Ursem onder viel) of in plaatsen met stadsrechten (zoals Enkhuizen). Soms, zoals in het geval van Hoorn en Medemblik, had een centrale plaats rechtsmacht over het omringende platteland. Behalve de 'echte' steden telde oostelijk West-Friesland ook een aantal plattelandssteden. Daar had een dorp of een combinatie van dorpen ooit stadsrechten gekregen, maar zij zouden hun 'landelijke' karakter altijd behouden.

van zo'n monopolie was in Hoorn niet zo'n probleem omdat er voldoende gereformeerde kandidaten waren. Op het platteland echter kwam de protestantisering slechts zeer moeizaam op gang. Tijdens de gereformeerde synoden van 1623-1624 werd steen en been geklaagd over de wel zeer grote 'stoutigheid' van de Westfriesse katholieken. In het rechtsgebied van Hoorn werd hier en daar zelfs publiekelijk de spot gedreven met gereformeerde kerkgangers. Te Nibbixwoud kerkten roomse priesters en honderden gelovigen ongegeneerd met open deuren en op klaarlichte dag. Tijdens een openbare processie op Sint Olafsdag werd vee gezegend. Toen de landdrost van Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier en zijn dienaar zich met geweren in het hol van de leeuw waagden, werden zij ontwapend en het dorp uitgezet. En nog in 1637 diende bisschop Rovenius te Spierdijk op

drie opeenvolgende dagen ongestoord aan duizenden katholieke gelovigen het vormsel toe. Eén en ander illustreert de vitaliteit van het katholicisme op het Westfriesse platteland. Zeker in plaatsen waar de katholieke zielzorg redelijk op peil bleef, was de godsdienstige concurrentie met de gereformeerde kerk groot.

De eerste bestuurlijke 'zuiveringen' in de dorpen onder Hoorn vonden plaats in 1619, vermoedelijk omdat het aantal geschikte kandidaten uit gereformeerde kring inmiddels flink was toegenomen. De vroedschappen van Berkhout, Zwaag, Hauwert, Grosthuizen en Scharwoude werden als eerste geprotestantiseerd.³⁰ Andere dorpen volgden later, Wognum bijvoorbeeld pas in 1640.³¹ Een algemeen verbod van de Staten van Holland in 1654 maakte aan alle twijfel een einde: katholieken en andere niet-gereformeerden mochten ook op het platteland

Hoge jurisdicties in oostelijk West-Friesland, 1798-1804

In 1795 besloten veel dorpen die voordien tot de jurisdictie van Hoorn of Medemblik hadden behoord, zich af te scheiden. Zo verenigden zeven 'Hoornse dorpen' zich in de 'stede Berkhout & Wognum c.a.'. Na onenigheid over financiële zaken viel deze nieuwe 'stad' in 1798 uiteen in de steden 'Berkhout c.a.' en 'Wognum c.a.'. Wadway, dat nog geen 100 inwoners telde, trok zijn eigen plan en riep zich in 1795 uit tot 'stede Wadway' (met een eigen criminele rechtbank). In 1804 werd de oude toestand door de gewestelijke regering hersteld.

geen burgemeester of vroedschap meer zijn. Opvallend genoeg werden de katholieken bij de uitoefening van hun eredienst vanaf die tijd min of meer met rust gelaten. Wel moesten hun parochianen de overheid ieder jaar honderden guldens 'recognitiegeld' betalen. Dit was een soort vergunningrecht voor het gebruiken van een schuilkerk.

Hoewel de gereformeerde kerk er uiteindelijk in slaagde om het grootste deel van de bevolking aan zich te binden, bleef een flink aantal Westfrieze plaatsen in meerderheid katholiek. Hoe daar werd gedacht over de bevoorrechtiging van de gereformeerde minderheid is niet precies bekend. Over het algemeen lijken de katholieken zich in hun achtergestelde positie te hebben geschikt, want er zijn maar weinig voorbeelden bekend van openlijke uitbarstingen van frustraties. Die werden waarschijnlijk vooral in eigen kring geuit. Toch mag de katholieke afkeer van

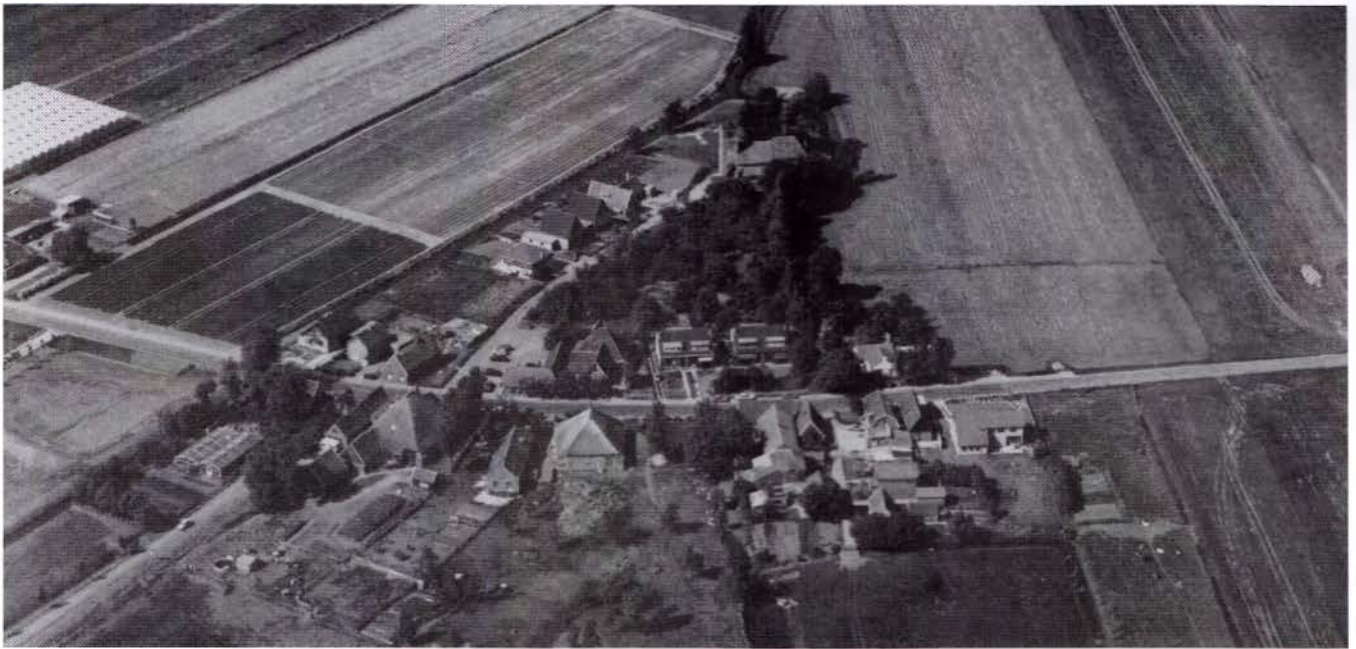
de bestaande toestand niet worden onderschat. Dit bleek onmiddellijk na de Bataafse Omwenteling.

Bataafse vrijheid en een Westfrieze republiek

In de 18^e eeuw, de eeuw der Verlichting, groeide in de Nederlanden het ongenoegen over de wijze waarop gewesten, steden en dorpen werden bestuurd. De roep om veranderingen vond in de jaren tachtig een voorlopig hoogtepunt in de 'patriottenbeweging'. Die richtte zich vooral tegen de 'aristocratische' regentenklasse in de steden, die alle belangrijke functies in handen had en onderling verdeelde. Na de Bataafse Omwenteling (1795), acht jaar na de ondergang van de patriottenbeweging, werd eindelijk een begin gemaakt met de hoognodige staatkundige en politieke veranderingen. De Re-

Kerk van Wadway in 1964. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

Wadway vanuit de lucht in 1978. Slagboom Luchtfotografie. (Collectie Westfries Archief, Hoorn)

publiek der Verenigde Nederlanden maakte plaats voor de Bataafse Republiek. Eén van de eerste maatregelen van het nieuwe bewind was de 'Proclamatie van de rechten van de mens en van de burger' op 31 januari 1795. Voortaan waren alle burgers voor de wet gelijk. Hierdoor waren de gereformeerden hun bevoorrechte positie van de ene op de andere dag kwijt. In steden en dorpen was de bevolking nu vrij in het kiezen van haar bestuurders en 'regeringsvorm', met soms ingrijpende gevolgen. De politiek zeer actieve pastoor Henricus Costers van Spanbroek stimuleerde geloofsgenoten overal in West-Friesland om de nieuw verworven rechten te gebruiken. Zijn rol is vooral merkbaar in de dorpen die begin 15^e eeuw geen stadsrechten hadden gekregen, maar onder de jurisdictie van Hoorn of Medemblik waren gebracht. Op instigatie van Costers stemde een aantal van deze dorpen voor de vorming van eigen criminele en civiele rechtbanken naar het voorbeeld van de oude plattelandssteden. De 'stede Berkhout & Wognum cum

annexis', waarin ook Nibbixwoud, Hauwert, Grosthuisen, Avenhorn en Oostmijzen deelnamen, had in april 1795 de primeur. De afscheiding was vooral aan katholieke stemmers te danken. Veelzeggend is ook dat uitgerekend de homogeen gereformeerde dorpen Beets, Oudendijk, Scharдам en Scharwoude besloten om onder de jurisdictie van Hoorn te blijven. Kennelijk hadden zij minder moeite met de politieke en godsdienstige erfenis van de Republiek.

In navolging van de 'stede Berkhout & Wognum c.a.' maakte ook Wadway zich los van Hoorn. Dit piepkleine dorp met negentig – bijna allen katholieke – inwoners en alleen wat bebouwing op zo ongeveer het smalste punt van de banne, riep zichzelf uit tot zelfstandige 'stad'. De nieuwe plattelandssteden werden door de Bataafse overheid erkend. Na 1800 kwam er een beweging op gang om sommige gevolgen van de Bataafse Omwenteling weer ongedaan te maken. Hoorn speelde hier in een brief van 25 maart 1803 aan het Departementaal Bestuur van Holland op in. Het stadsbestuur

gebruikte daarin een niet bij naam genoemd voorbeeld om de afgescheiden dorpen in het algemeen belachelijk te maken: 'eene (waarop weinige huizen) wil eene onafhankelijke Republiek op zich zelve zijn'. Het lijkt geen twijfel dat hier op Wadway wordt gedoeld. In de volksmond leeft de Republiek Wadway anno 2007 nog altijd voort.³²

Misschien is de stede Wadway wel tot Republiek uitgeroepen tijdens een vrolijke avond in de plaatselijke herberg. De 'onafhankelijkheidsverklaring' van de miniaturstad zal velen op de lachspieren hebben gewerkt. Of het aan het Hoornse epistel heeft gelegen, is niet bekend, maar de plattelandssteden van 1795 werden in 1804 alweer opgeheven. Het Departementaal Bestuur van Holland herstelde de jurisdictie van Hoorn en andere steden in hun oude toestand. Degenen die dachten dat het oude staatsbestel daarmee spoedig zou terugkeren, kwamen bedrogen uit. Met ingang van juli 1810 werd ons land bij het Franse keizerrijk ingelijfd. In maart 1811 volgde de invoering van de Franse wetgeving

(betreffende bestuur, rechtspraak, dienstplicht, burgerlijke stand et cetera). Dit impliceerde *de facto* de volledige afschaffing van de oude staatsrechtelijke structuur en instellingen, zoals de stedelijke schepenenbanken. Herroeping van afzonderlijke publiekrechtelijke bepalingen, zoals stadsrechten, was dan ook niet nodig. Bestuur en rechtspraak werden naar Frans model gereorganiseerd. De 'Franse' staatsinrichting werd onder het Koninkrijk der Nederlanden (1814) overgenomen en bestaat in grote lijnen nog steeds. Sindsdien kent ons land alleen nog gemeenten.

Dat de stadsrechten in 1811 waren geliquideerd, was voor tijdgenoten volstrekt duidelijk. Het ontbreken van een afzonderlijke 'afschaffingswet' verklaart wellicht het misverstand dat latere feestvierders er vaak van uitgaan dat stadsrechten een 'levend' stuk geschiedenis zijn. In formele zin zijn ze dat niet, al zijn ze natuurlijk zeker het herdenken waard.

Over de auteur

Jan de Bruin (Enkhuizen 1961) is medewerker van het Westfries Archief te Hoorn. Hij publiceert geregeld over de geschiedenis van oostelijk West-Friesland, met name over bestuur, waterstaat en kartografie.

Noten:

1 Zie bijvoorbeeld: Hoorn, Westfries Archief, Dorpsarchief Abbekerk 1. Dit betreft een akte uit 1399, waarin Albrecht van Beieren de banne Abbekerk vergroot ten koste van Opmeer, Sijbekarspel en Twisk. In 1400 trof het dorpsbestuur een regeling met de pastoor van Opmeer over deriving van bepaalde inkomsten. Zie hiervoor ook: De Bruin (1995), 23.

- 2 Schrickx, 9.
- 3 Mededeling gemeentelijk archeologe T.Y. van de Walle-van der Woude, 2005.
- 4 Alkmaar, Regionaal archief, Oud-rechterlijk archief Harenkarspel 5984. Zie ook: www.ooijevaar.dds.nl/diversen/out_0001.htm, onder: Pieter Adriaansz Ooijevaar.
- 5 Westfries Archief, topografisch-historische atlas: Kaart van West-Friesland door Johannes Dou, 1651-1654.
- 6 <http://home.tiscali.nl/~wr2777/Hoorn-Velius.htm>
- 7 Smit, 3-13.
- 8 Mededeling gemeentelijk archeologe T.Y. van de Walle-van der Woude, 2005.
- 9 Hamaker, 359.
- 10 Volgens een door Velius opgetekende overlevering kreeg het Keern zijn naam pas in 1426.
- 11 Kwaad. Zie ook: <http://home.tiscali.nl/~wr2777/Hoorn-Ontstaan.htm>.
- 12 Schrickx, 11.
- 13 Van Mieris II, 606-608; Lesger, 217-218.
- 14 P. Noordeloos, 'De ontwikkeling van de vrijheid en de stedelijke jurisdictie van Hoorn', *West-Frislands Oud en Nieuw* 24 (1957), p. 16-17.
- 15 J.C.M. Cox, 63-75.
- 16 Origineel in Westfries Archief, Oud Archief Hoorn, inv. nr. 45 bergnr. 2651, regest nr. 16.
- 17 F. van Mieris, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland III* (Leiden 1753-1756), p. 4.
- 18 SAH 241 (bergnr. 2750).
- 19 Van Mieris IV, 869; In 1427 bleven de 'Wognummers' in gebreke bij de voldoening van hun termijnbetaling van de opgelegde boetes. Zie: Den Haag, Nationaal Archief, Archief Graven van Holland 215 (fol. 133 recto).
- 20 Afschrift in: Archief stede

Grootebroek, inv.nr. 77.

- 21 Merkwaardig genoeg hebben vroegere historici nauwelijks aandacht aan de benoeming besteed, mogelijk vanwege de bestuurlijke en juridische complexiteit: De Vries (1876), 29-30; Pols I, XXVII; Noordeloos (1957), 32. Het feit wordt door De Goede zelfs in het geheel niet genoemd.
- 22 *Memorialen Rosa*, 146-147 (nr. 268).
- 23 *ibidem*, 147 (nr. 269); De Hoornse pretenties houden mogelijk verband met aan Filips op het schoutambt van Wognum geleende gelden, waarvan in 1436 sprake is: *Memorialen Rosa*, 210 (nr. 385). De aanstelling op 15 december 1428 van Floris Jan Melisz, schout van Hoorn, tot schout van Wognum kan hiermee te maken hebben. Noordeloos noemt deze personele unie echter terecht 'betrekkelijk toevallig, want op 8 mei 1432 is het de rasechte Wognummer Melis Claes Zalenzoon, die met [...] vredemakers recht doet.' Eind 1434 wordt Jacob Pietersz genoemd als schout van Wognum: Noordeloos (1957), 32.
- 24 *Memorialen Rosa*, 210 (nr. 386: 13 april 1436).
- 25 Noordeloos (1957), 32. Hij plaatst de benoeming van Willem de bastaard ten onrechte in 1435, zonder een dag te noemen. De juiste datering (maart 1436) leert dat Noordeloos' koppeling tussen de kwesties over de lage jurisdictie (december 1434) en de hoge jurisdictie (maart 1436) geen stand kan houden.
- 26 *Memorialen Rosa*, 209-211 (nrs. 384-387 en 389); SAH 82 (bergnr. 2697), 83 (bergnr. 2698: dit stuk omschrijft de nieuwe regeling als volgt: 'Des

- sal onse scout van Hoirne, die wij aldair setten sullen, mede wesen scout van Wognem, soe dat hij mit onsen scepenen van Hoirne recht doen sal over die van Wognem mit allen horen toebehoren', 1095 (bergnr. 2484, folio 32 recto), 238 (bergnr. 2748). Het verdwijnen van de stede Wognum wordt door De Roever (592) afgedaan als 'een duidelijk correctief' op de vorming van plattelandssteden in 1414.
- 27 *Memorialen Rosa*, 210 (nr. 385). Zie in dit verband ook *De Goede*, 157-158.
- 28 *De Enquete* (1494) noemt een aantal van 1300 haardsteden (Zie: Fruin, 12). Voor vermenigvuldigingsfactoren zie: Lesger, 219-220; Voor de volkstellingen van 1622 en 1809 zie respectievelijk: Van Dillen, 188; Haarlem, Rijksarchief in Noord-Holland, Archief gewestelijke besturen (1799-1810) 386.
- 29 Het hierna volgende is grotendeels ontleend aan: De Bruin (1992, 1995 en 1999).
- 30 SAH 150 (bergnr. 105, 26 maart 1619).
- 31 SAH 228 (bergnr. 2522; Dorpsarchief Wognum 4 (7-3-1640).
- 32 Dit geeft aan dat de Republiek Wadway op tijdgenoten veel indruk moet hebben gemaakt. De voorzitter van de Sint Vincentiusvereniging in Hoorn refereerde nog in 1867 aan de eertijds 'in deze streken bestaan hebbende Republiek Wadway'. Zie: Archief van de St. Vincentiusvereniging Hoorn 13 (fol. 61).
- Literatuur:**
- Beenakker, J., *Van Rentersluze tot strijkmolen* (Alphen aan den Rijn 1988).
- Boon, P., *Bouwers van de zee. Zeevarenden van het Westfries*
- platteland, c. 1680-1720* (Den Haag 1996).
- Borger, G.J., 'De oudste topografie van Hoorn: de wording van een stad', in: *West-Frieslands Oud en Nieuw* (hierna: *WFON*) 45 (Hoorn 1978).
- Bruin, J. de, 'Onder de vleugels van de stad. De Veenhoop van Oosterbaljuwschap tot Bataafse vrijheid en Gemeentewet', in: *WFON* 59 (Hoorn 1992).
- , 'Bannen en mannen in de stede Abbekerk. Grondgebied en functionarissen in een Westfriesse plattelandsstad', in: *WFON* 62 (Hoorn 1995).
- , 'Over Gommerskarspel en een koekoeksjong genaamd Enkhuizen', in: *Steevast 1997. Jaaruitgave van de Vereniging Oud Enkhuizen* (Enkhuizen 1997).
- , *Ach lieve tijd West-Friesland. Twintig eeuwen Westfriezen, hun bestuur en rechtspraak* (Zwolle 1999).
- Cock, J.K. de, *Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag* (Groningen 1965).
- Cox, J.C.M., 'Stedelijke trots en stadsrechtvieringen', in: *Holland, Historisch Tijdschrift, 38e jaargang, nr. 2* (2006).
- Dillen, J.G. van, 'Summiere staat van de in 1622 in de provincie Holland gehouden volkstelling', in: *Economisch-historisch Jaarboek. Bijdragen tot de economische geschiedenis van Nederland* 21 (Den Haag 1940).
- Fruin, R., *Enquete ende informatie..., gedaen in den jaere MCCCCXCI-III* (Leiden 1876).
- , *Informacie..., gedaen in den jaere MDXIV* (Leiden 1866).
- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesse rechtsgeschiedenis I* (Utrecht [1940]).
- Hamaker, H.J., *De rekeningen der grafelijkheid onder het Henegouwsche Huis. Tweede deel* (Utrecht 1876).
- Kocken, M.J.A.V., *Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebe-
stuur* ('s-Gravenhage 1973).
- Kwaad, F. J.P.M., 'Hoorn en het binnenwater', in: *Kwartaalblad Oud Hoorn* (Hoorn 2003).
- Lesger, C.M., *Hoorn als stedelijk knooppunt* (Hilversum 1990).
- Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den secretaris Jan Rosa, Deelen I, II en III. Uitgegeven en van een inleiding voorzien door A.S. de Blécourt en E.M. Meijers* (Haarlem 1929).
- Mieris, F. van, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland...* (Leiden 1756).
- Noordeloos, P., 'De ontwikkeling van de vrijheid en de stedelijke jurisdictie van Hoorn', in: *WFON* 24 (Hoorn 1957).
- , 'Heerlijkheden in West-Friesland', in: *WFON* 26 (Hoorn 1959).
- Pols, M.S., *Westfriesse Stadrechten, eerste deel* ('s Gravenhage 1888) en *tweede deel* ('s Gravenhage 1885).
- Roever, J.G. de, 'Gemeentegrenzen in Westfriesland', in: *Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* (Leiden 1943).
- Schrickx, C.P., *Verslagen van de Archeologische Dienst Hoorn. Het onderzoek op het terrein van de voormalige Winston bioscoop te Hoorn (campagne 2004). de opgraving op de percelen 4 en 6* (Hoorn 2006).
- Smit, H.J., *De rekeningen der graven en gravinnen van Holland uit het Henegouwsche Huis. Tweede deel* (Utrecht 1929).
- Velius, Th., *Chronyk van Hoorn [...], Dezen vierden Druk met Aantekeningen vermeerderd door Sebastiaan Centen* (Hoorn 1740).
- Vries Az., G. de, *Het dijks- en molenbestuur in Holland's Noorderkwartier onder de grafelijke regering en gedurende de Republiek* (Amsterdam 1876).

Op deze foto ziet u Arie Koning. Bij de wat oudere Horinezen zeker wel bekend. De foto is gemaakt op 5 juli 1957 toen het 600-jarig bestaan van Hoorn werd gevierd met het naspelen van de Slag op de Zuiderzee. Hij speelde de aalmoezenier van de 'Spaanse' vloot. Arie Koning was (ik citeer nu het Noordhollands Dagblad, dat ter ere van het 600-jarig bestaan van Hoorn verscheen) schoenmaker van beroep, vriend van de jeugd, wandelende verjaardagskalender, minnaar en kenner van de historie van de stad. Geboren op het Achterom 87 op 16 juli 1888. Wie weet wat meer over deze man en wil dat voor het kwartaalblad opschrijven?